irodalmi és kulturális folyóirat

tisza táj

12

XIX. ÉVF. 1965. DECEMBER

MUNKATÁRSAINK

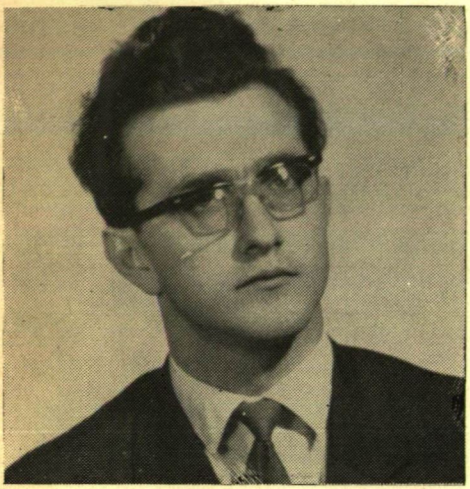

— Menj csak nyílegyenesen! — mondja a költő ösztöne a lélek verses vonulásának évadán. A líra, a szépség rohamozó katonája végül mégis cikcakkban fut ki a tollból, hasonlóan a villámhoz és az üldözöttthöz, példázva, hogy ez a kor tele van kidalolatlan hatalmakkal és félelmekkel. Vakító kérdések közé ékelve, kínnal és gyönyörűséggel keres feleleteket a költészet, mert mindkettőre készült, amikor fölvállalta a belekürtölést a világ lármájába.

Szeretném, ha meghallanának; ez minden, amit verseimről mondhatok. A partról, ahol holnapi hajómat készítem harmincévesen, agyonhalászott poétikai holtágak, fényes, de sekély nyíltvizek, tenger felé tarajló áramlások hívogatnak. A teljességre törekvés extázisával választottam a tengert, s dolgozom, hiszen oda csak saját gályájának rabjaként juthat az ember.

SIMAI MIHÁLY

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Irodalomtörténeti Intézetének Könyvtára

irodalmi és kulturális folyóirat

tisza táj

XIX. évfolyam, 12. szám, 1965. december

TARTALOM

SIMAI MIHÁLY: Versek 899
DEMÉNY OTTÓ: A tetovált (Vers) 900
BÉCS ERNŐ: Kutak (Vers) 900
POLNER ZOLTÁN: Az előszoba glóriája (Vers) 901
DALOS GYÖRGY: Költő, anno 1965 (Vers) 902
SIPKAY BARNA: Gyűlölet, éjszaka, szerelem (Az elbeszélés befejező része) 903
EÖRSI ISTVÁN: Mindenki segítene rajtam (Vers) 910
TAKÁCS IMRE: Versek 911
GULAY ISTVÁN: A vadász, az öreg, a fiú meg a láda (Elbeszélés) 912
KEREKES ANDRÁS: Oldozhatatlan szerelem (Vers) ... 915

HAZAI TÜKÖR

MÉSZÁROS JÚLIA: Kollégiumi nevelőnek lenni 916
GÁL SÁNDOR: „A csillagász az űr szerelmese..." ... 918
HELTAI NÁNDOR: „Szívem szerinti értelmiségi ember" 921

MŰVÉSZET

KÖRNER ÉVA: A X. Magyar Képzőművészeti Kiállításról 925
BAKI MIKLÓS: Miért szép? — Nagy Balogh János életműve 927
NÉMETH LAJOS: Fiatal művészek — Országh Lili ... 929

TANULMÁNY

FEJÉR ÁDÁM: Somogyi Tóth Sándor 931

KILÁTÓ

KÁNTOR LAJOS: D. R. Popescu példája 940
D. R. POPESCU: Két elbeszélés (Kántor Erzsébet fordításai) 941

ÖRÖKSÉG

SÓS ENDRE: Széljegyzetek Radnóti Miklósnak Farkas László ról írott verséhez 947
BECSKY ANDOR: Brassai Viktor 949

FÓRUM

HAVASI ZOLTÁN: A társadalom tudata és a tudomány társadalmasodása — Vizsgálódások a két világháború közötti tudati-ideológiai viszonyokban ... 953

KRITIKA

RIGÓ BÉLA: Út a magányhoz — Nyerges András: Fanyar tükör 960
MAJOROS JÓZSEF: Kiss Ervin: Vallomás és körülmények 963
BÁNYAI MIKLÓS: Kertész Ákos: Sikátor 964
KABDEBÓ LÓRÁNT: Niklai Ádám: Hullámtörő 965
KELEMEN JÁNOS: Ágh István: Szabad-e énekelni 966
Fiatal magyar írók elbeszélései orosz nyelven 967
KRÓNIKA 968

ILLUSZTRÁCIÓK

KONDOR BÉLA 939, 946
NAGY BALOGH JÁNOS ..... Műmelléklet I.
ORSZÁGH LILI ..... Műmelléklet II.

TISZATÁJ

Irodalmi és kulturális folyóirat

A Magyar Írók Szövetsége Dél-magyarországi Csoportja és a Csongrád megyei Tanács lapja

Megjelenik havonként

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Főszerkesztő: **ANDRÁSSY LAJOS**

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó: **KOVÁCS LÁSZLÓ**

Szerkesztőség: Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj, Szeged, Sajtóház. Telefon: 23-30, 51-98. Postafiók 153. Kiadóhivatal: Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Telefon: 31-16, 35-00. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Egyes szám ára 5 forint. Előfizetési díja: negyedévre 15, fél évre 30, egy évre 60 forint. Előfizethető a Posta Központi Hírlapirodában (Budapest V., József Nádor tér 1.) és bármely kézbesítő postahivatalnál). Egyéni előfizetések a 61 260, közületi előfizetések a 61 066 csekkbefizetési lapra (átutalások az MNB 8. egyszámlára) küldhetők be. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám:** 25 916. — Szegedi Nyomda Vállalat

SIMAI MIHÁLY

CSAK A FÁK...

Csak a fák, csak a fák, ezek
a hó merev lángjai körül guggoló
karcsú, fekete istenek,
csak a fák, melyek a hold feszes ezüstjén
csönd után csöndet dobolnak;
csak a fák, a gyökérig boldogok,
értik meg az egymás karjában elalvókat...

Édesen, sötétpirosan ég, kanyarog,
ereinkben lassú máglyaláng ez az éjjel.
Alszol már... a homály sűrűje moccan, összesúg
lélegzeted hajlongó erdejével.
Fogakkal csókolnálak fel, hogy ébredj,
most, most kellene hallanod
szívemet, amint tisztán, szikrázva verdes,
mint fönn isten pacsirtái, a csillagok!

Régóta írom hozzád ezt a verset.
A címe: némaság.
Nincs tovább, csak ameddig így ölellek,
és nem értik meg, csak a fák,

csak a fák, csak a fák, ezek
a hó merev lángjai körül guggoló
karcsú, fekete istenek,
csak a fák, mikor a hold feszes ezüstjén
csönd után csöndet dobolnak;
— zöld ritmust, melynek szárnyai alatt a dzsungelek
öröktől bodogok voltak.

SIRATÓ

Sugár bíbora.
Vér bíbora.
Egy cikkanás az égen,
zuhanva, gyorsan
homályosodik a soha.

Jaj, madaram, micsoda idő;
fészkedben vércse-puskacső!

A sebeidtől a szívedig
suhogó koromsas ereszkedik!

Haj, koromtollú sas-éjszaka
üvegszik rubin-szemeden.

Fekete sörétből kell ki a
halál csontfehér lilioma

s hajlong örökösen.

DEMÉNY OTTÓ

A TETOVÁLT

Példám az ég s a világ tarkasága,
bármerre nézzek is, semmi sem makulátlan.
Ábrákkal van megírva a falak simasága
s a tótükörre szürke hab gyüremlik,
rőt rozsdát kap a vas, cirmot a sárga alma,
kígyó, madár, bogár mind kiáltó jelekkel
röppen, siklik, tapad a környező világhoz.
A karcsú templomtornyok lemoshatatlan üszke,
a halpikkelyes horgany, zöld oxidja a bronznak
s a márvány rajzai, meg a barna borostyán.
Példám az ég s a világ tarkasága.
Mezítlen mellem, amikor gyermek voltam,
mint a tükör sima, távoli bársony lanka.
Meg vagyon írva ma számos jelekkel kéken.
Egy ifjúkori rajz. Átvert szív, vére omlik,
két ágyúcső keresztben, még katonakoromból
s galambpár, hogy szerelmét már sohase feledjem.
Tetovált vagyok én! Kínnal s örömmel megvert.
Minden év emlékéből egy rajz a háton, combon.
Kezem fején az évszám fakón is vall a múltról,
ez a tövises rózsa tanú, hogy hű maradtam.
Csapszék roskatag asztala fölött döfte
bal karomba e horgony zöld ábráját a tű
s íme a fogolytábort idézi ez a két szó
Élek! Megyek! s megjöttem, tényleg élek.
Hát ily sivár az összkép, ami egy testen elfér.
Megbántam, mint ahogy mindig késő a bánat.
Hogyan kezdhetném újra tiszta mellel a sorsot?
Példám az ég s a világ tarkasága,
bármerre nézzek is — semmi sem makulátlan.

BÉCS ERNŐ

KUTAK

Vizükön dideregve gubbaszt a déli fény.
Mint az üveg hangja, olyan a csobbanás
a feketéllő víz színén.

Hányszor néztem belétek a mohos kávaszélről!
Vártam, hogy nedves manók szálljanak a mélyből.

Kutak, dombvidékiek!
Körötök hogy fújta felém az üdítő hideget!

Párás téglák konokul fogták egymást évtizedek óta.
Vén kutak,
borzongtok-e még,
s nyitva áll-e torkotok azóta?

Mint a bátor léghajós, süllyedt a vödör,
s loccsanva indult — cseppek zuhantak vissza;
és szürcsölte, itta
fönn a tiszta, édes hideget
szomjas ökör s a tarka tehenek.

Kutak, régiek;
mohos, titkos folyosók.
Tükrötök falevelek rácsát mutatta
vagy a távoli magasság tükröződött abba,
értitek-e még a gyermekkori szót?

POLNER ZOLTÁN

AZ ELŐSZOBA GLÓRIÁJA

Te csak itt lehetsz megértő, egyetlen
ebben a tékozló szerelemben
ebben a szűkös előszobában
ahol zajongva élünk hárman.

Te csak itt lehetsz könnyelműen boldog
ahol düh és öröm a hóbortod
ahol kettőnk forró vérű ágya
megbokrosodik éjszakára.

S ki tudja hányszor kopogtat itt rám még
hajnalokkal vitatkozó szándék
amikor már csak az arcod holdja
emlékszik rám és szívem óvja.

Te csak itt lehetsz örökre egyetlen
tüntető szerelem közöny ellen
ebben a szűkös előszobában
ahol zajongva élünk hárman.

DALOS GYÖRGY

KÖLTŐ, ANNO 1965

Petőfi Sándor emlékének

Falánk tüzemből félénk szikra lobban
s kivonul három tűzoltócsapat.
Lángoszlop én? Hisz még alig lobogtam,
alig parázslok s máris oltanak.
Pár méla műítész hajol titokban
tüzem fölé — pipára gyűjtanak.
Megfontolt arcuk hálásan ragyog,
bölcs szavaikra apropó vagyok.

S az emberek? Az emberek, szegények,
elolvasnak mindent azóta is.
S mert ezer teli szájból zeng az ének,
egyforma ez, vagy az a nóta is.
Honnan tudnák, ők, kik munkából élnek,
prófétáik közt ki igaz, ki hamis.
Fáradtabbak, hogysem magukra vennék,
néhány lézengő gondjait, keservét.

S Pilvaxainkba járok, hol a termek
homályos fénnyel otthonos zugán
poétafy-k nemes nedűt vedelnek
s híreken kapnak, nem pedig zsugán.
Koncepciók, eszmék szövődnek, elvek,
de lármás szavuk szó marad csupán.
Jó így. Jövőnkre az legyen kezesség,
hogy az országot mégse ők vezessék.

Óh mert amúgy is annyian rabolják
szegényes létünk bőségkosarát,
s hány lehúzott függönyön nem hatolt át
a szellem, e hunyorgó napvilág.
Tenyérnyi gondok közt lapul az ország
és nem csitul a szóra-szomjúság.
S jön a költő (manapság így dukál),
csak bort iszik, de pezsgőt prédikál.

Óh költőm, ki a példát hátrahagyván
gyanútlanul feláldoztad magad,
adnál nekem erőt, hogy megmutatnám,
kiért szóljanak ezek a szavak
s hogy varázslat a vers, de nem mutatvány
s nem halleluja, bármit mondanak
s hogy értsenek, azok, kik ránk figyelnek,
mert sok a bába s jaj kevés a gyermek,

SIPKAY BARNA

GYŰLÖLET, ÉJSZAKA, SZERELEM

III. rész

ARI végigjárta a hálókat. Betakart néhány gyereket, a nyugtalanul alvó Kürti Klárát megigazította; széket tett ágya mellé, nehogy leessen. A lányka szája most is mozgott, arca rángott. Aligha egészséges. Fél éve múlt, hogy az anyja elveszítette az eszét. A kislányt úgy kellett elrabolni mellőle, hiszen ketten éltek a szennyesréti határban, falatnyi vályogházban. Kürtiné továbbra is dolgozott, de józanul lehetetlen volt elviselni karattyolását. Ari még nem találkozott az asszonnyal, hallomásból ismerte a történetet. A kislánytól azonban tartott, most is hosszasan vizsgálta zseblámpájának tükrében. Nézte görcsbe meredő kezét, amint arcához kap, aztán nyöszörög, sóhajt. Duzzadt, parasztos ajka szélén csurran a nyála. Ha nem tanul szorgalmasan és tanulmányi eredménye nem három egész egy tized, a nevelők eltanácsolták volna gyógypedagógiára. Így vártak vele.

A középső hálóban végül megkereste Gincsai Katit. A lámpa fénye éber szemekbe világított. — Te még mindig nem alszol? — Nem — felelt mély hangján a kislány. — Nem tudok.

Ari mellé ült. Tanácstalanul kattogtatta zseblámpáját. — Pedig látod, aludhatnál nyugodtan. A kapu be van csukva. Mi történhetne? Hunyd be a szemed, próbálj aludni.

Gincsai Kati behunyta. Ari eltűnődött. Mi is lesz ezzel a gyerekkel, ha vakációra hazamegy? Hogy lehet, hogy errefelé még ilyen kemény emberek élnek? — Meséljek neked valamit, Kati? — Igen, tessék mesélni, Ari néni.

A nevelőnő megigazította a kislány párnáját, és végleg eloltotta a lámpát. — De igyekezz közben aludni — mondta kis ingerültséggel. — Egyszer volt, hol nem volt...

A szomszédos két ágyon megmozdultak. Ari rájuk kattantotta a fényt. Nagy szemű lányok meredtek rá, könyökölve. — Hát veletek mi van? Ti sem alszotok?

A lányok szégyenlősen hallgattak. A kis Gincsai felelt: — Nem tehetek róla, Ari néni. Én vagyok a hibás. Miattam vannak ébren.

— Na, szép — mondta a nevelőnő.

— Mi hiába győzködtünk — panaszolta az egyik lány, hosszú varkocsával játszva —, hogy aludjék. De fél. Hát mi sem alszunk, hogy ne legyen magában.

Ari Andrisra gondolt. — Jól van — mondta fáradtan. — Ez szép tőletek, de most már semmi okotok a félelemre. Én ébren vagyok és vigyázok. Aludjatok. Holnap reggel hétfő, elalusztok az iskolában. Mit szól majd az osztályfőnökötök? Még azt hiszi, én tartottalak fenn benneteket, éjjel. Megsimogatta mindhármuk fejét. Gincsai Kati forró keze tétován megfogta az övét. — Mit akarsz, Gincsai Kati? — Semmit — suttogta a kislány. — Jó volna, ha itt tetszene maradni mellettem. — Ezt nem lehet, Kati. Tudod, hogy nem lehet. De azért vedd úgy, hogy itt vagyok. — Hirtelen elhatározással lehajolt és megcsókolta a gyerek homlokát. — Majd elmúlik apád haragja, belátja, hogy nekünk van igazunk. — Hirtelen kíváncsiság ébredt benne. — Te kis Gincsai, mondd, jobb lenne otthon maradni, vagy azért jobb itt neked? De őszintén felelj!

A kislány kicsit elfordította fejét a lámpa fényköréből. — Édesanyámnak nagyon hiányzom — mondta sokára.

— De neked hol jobb? Tudod, hogy egyszer majd lebontják a tanyátokat is? Majd egyszer. Fogod sajnálni?

— Igen.

Ari csalódottan egyenesedett fel.

A kislány azonban folytatta: — Sajnálom, de azért tudom én, hogy jót akarnak velünk. — Kik? — Hát az állam. Mondogatják otthon. Ők másképp mondják, de én tudom, hogy jót akarnak velünk. Én nem akarok úgy járni, mint édesanyám. Neki, tetszik tudni, az a legnagyobb szórakozása, ha vasárnap elmegyen bibliázni a sánta Mari nénihez. Néhányszor elvittek engem is, de én nem szerettem. Aztán

édesanyám semmi mást nem teszen, csak dolgozik. Aztán az édesapám is dolgozik, és mégis alig van valami. Négy esztendeje az édesapám felakasztotta magát a kamrában. Mert volt neki százezer forint adóhátraléka, és nem tudta befizetni. — És aztán? — És aztán kijöttek a tanácstól és elengedték az egészet. De azóta megint van harmincezer forint hátraléka. Akkor minek dolgozik? Nekem mindig hajnalban kellett felkelni, és estére nem éreztem a karomat. De azért én nagyon szeretem édesanyámat. Most biztosan sirat.

— Ugyan, sirat — mondta Ari döbbenten —, hiszen nem haltál meg.

A nevelőnő még egyszer megnyugtatta a gyerekeket, és elhagyta a hálót. A folyosón hűvös volt. Nyiszorogtak az ócska deszkák. Egykor méltóságos úr léptei alatt nyikorgott a folyosó. Ki tudja, miféle súlyos családi tragédiák okozzák a sóhajokat, nyöszörgéseket, mocorgásokat. Nyolcvan gyermek. Ari megborzongott. Összefogta karját a mellén, és sietett a szobájába.

ARI NEM AKARTA bevallani: félni kezdett. Fölényes mozdulattal toppant szobájába. — Adj egy cigit, Andris! — mondta színészkedő pózzal a fiúnak, aki a kályha mellett ült, Ari helyén. — Minek az neked? Hiszen te nem dohányzol. — Ideges vagyok — nevetett a lány. — Tizenegy óra. Ilyenkor aludni szoktam. Nem vagy éhes? Én szörnyen. Megennék egy egész tyúkot.

KURNYIK? TE SE hallasz semmit? — Révai visszazökkent a puha álomból, hogy beledöccent kövér teste. — Az orsai ember keménymetszésű arca feszülten meredt az ablakra. Aztán megtömködte őszülő bajuszát. — Nem. Ezek az én lovaim az udvaron. — Megfáznak, Kurnyik. — Vér van azokban meg zab.

Kurnyik kora délután érkezett Szennyesrétre, két lóval. Letanyázott az iskola széltől mentes udvarán, és iddogált az öreg tanítóval. Estére minden témát kimerítettek. Azelőtt is el-eljött, akadt megbeszélnivaló a tanya dolgában. Most azonban a kollégium ügye izgatta. A kacskezű ott járkált a tanya házaiban, figyelte a hangulatot, nem terjed-e lázas betegség gyanánt az izgatás. Mert akkor cselekedni kell. Ha lehet, csírájában fojtani az oktalan hebehurgyaságot. Este tíz óra volt, de semmi. Néha megjött a kacskezű, fejét csóválva mondogatta, hogy nem tetszik neki a dolog, puskaporszag van a levegőben. Csak Gincsai meg ne bolonduljon, akkor elmúlik az éjszaka, másnap meg már új hét kezdődik. De Gincsai iszik, és hallgat.

— Isten, isten — koccintotta poharát Révai. — Lassan eltehetjük magunkat holnapra. — Várjunk még — intett a párttitkár. — Gincsai öccsénél heten vannak, s fogják az óra mutatóját.

Az öreg tanító bólintott. Mindegy. Az idő egybefolyt már előtte, évek óta. Éjszaka? Nappal? Nyár? Szünet? Mindegy. Talán még jobb is, ha hangos zsivajtól részegszik az iskola, mint ilyenkor, ha a csend bénítja. Felállt, megropogtatta csontjait. — Érzem a vállam, Kurnyik. Bejön hamarost a zord idő. — Ideje — mondta az ordasi parasztember. — Kellene a hó. Takaró a vetésre. — Na, errefelé nem sok takargatnivaló van. Hiszel benne Kurnyik, hogy egyszer nekiállnak ezeknek a homokhegyeknek és termővé munkálják a sívó homokot.

Kurnyik egy Kossuthot vett ki pléhdóznijából, ormótlan ujjaival nehezen puhítgatta. Arra vigyázott, be ne szakadjon egy óvatlan reszelő mozdulattól. — Egyszer minden talpalatnyi földre szükség lesz. De ami főbb: kiterjed a szocializmus: ide is.

— Hát még nincs itt, Kurnyik?

— Csak a széle. A felhő széle. Petyereg már, de nem esik. Pedig ide nagy zápor kell, igazgató úr. Meleg, nagy zápor. Sok pénz az. Egyszer meglesz, mert az ember hiába is dolgozna a szocializmus ellen, villámlás ellen kár a baltát hajingálni.

Révai visszazökkent a székre, nagy hasát eligazította térdén. — Nem tudom elképzelni, hogy a hegyek helyén föld feketéllik. De igazad van, Kurnyik.

— Engem már harmadszor választottak párttitkárnak. Nem akartam. Nem jó ez így, hogy mindig csak én. Mondtam is, hogy válasszanak olyat, aki még semmi vezetői funkciót nem viselt. Mert én se voltam azelőtt valami nagy okos ember. De hogy párttitkár lettem, rá voltam kényszerítve, hogy gondolkozzak a tanyák sor-

sán. És egyszer csak megvilágosodott előttem, hogy a szocializmus ellen nem dolgozhat senki, még a szél sem, mert az idő múlása is a szocializmusnak segít. Felnőtt egy új nemzedék, aki már nem tudja, valamikor az ő szülei a baltát hajingálták a villámlás ellen.

— Nagy igazságot mondol, Kurnyik.

— Hát nem? Én mindenkit egyszer vezető funkcióba választanék, hogy kelljen neki a többiek fejével is gondolkodni.

— De most már hallod, Kurnyik? — Kerekítette egyszerre ki a szemét Révai. — Ez a kacska Nagy Pista.

Az volt. Rossz híreket hozott. — Készüljetek, mert azok két fogattal indulnak. Nem lett volna semmi, berúgnak és elalszik a tűz, de valahonnan előkerült a bolond Kürtiné. Hogy az is ilyenkor tud elővackolódni. — Csak nem az eszelősre hallgatnak? — csodálkozott Révai. — Pedig arra. Nem bánják azok, hogy bolond, csakhogy beszél. Az meg ugyancsak beszél, úgy látszik, az is részeg a novától. Ordít, hogy koporsóba tették a férjét, és úgy vitték ki Amerikába, mert titokban eladta férjét az orosz király az amerikai királynak, s nem lehet kiváltani, csak ha a tanács írást ad, hogy a férje visszajön Pestről a tanyára.

— Szerencsétlen — motyogta Révai. — Alighanem abba bolondult bele, hogy a férjét Pesten érte baleset, és többé nem is láthatta.

— Meg a Feri — mondta Kurnyik, és berántotta nadrágszíját. Egyébként készen volt, eddig csupán a kucsmáját tette le, úgy ült, kabátban a fűtött szobában. Bírta. — Na, mehetünk?

Révai egy kopott lódent akasztott le a szekrénybe vert szögről.

— És mást nem beszél a bolond asszony?

— De. Hogy a lányát is koporsóba akarják zárni, úgy akarják kicsempészni a férje után.

— Ez nagy baj — rántotta fel lódenjét a tanító. — A kutyaistenbe nem viszik már el innen azt a szerencsétlent.

Felültek a szekérre, Kurnyik lekapta lovairól a pokrócokat, és nagy rándulással egyenest kocogtak kifelé. — Most aztán mi lesz? — kiabálta túl a szekér döcögését kacska Nagy Pista. — Valami lesz! — kiabálta Révai. — Valami mindig van! Nézzétek már, a ponciusát! A pálinkát nem otthon felejtettem?

Távoli sárga szem bámult a kietlen világra. A Gincsaiék portája. Azon túl az öccséé. Keresztben hamarabb el kell érni az utat, mint azok áthaladnak előttünk. Kurnyik megpattantotta az ostorát. Majd kiestek a szekérből, úgy nekiiramodtak a lovak az istentelen dágványban.

IDEJÉBEN AZ ÚTHOZ értek. Egy volt most az a földdel, csak a mellette meredező ritkás akácos jelezte, hogy itt útnak kell lennie. Kurnyik szembefordította lovait a tanyával, és rájuk lökte a pokrócokat. Egyikük sem szólt. Füleltek. És hamarosan idétlen rikoltozás metszette a messzi éjszakát. — Ez a bolond Kürtiné — mondta csendesen a kacska. — Úgy látszik, hozzák magukkal.

Az eszelős asszonyi jajveszékelés ijesztően vagdalta a sötétséget. — A tanácstól kell papír, azt mondom, emberek, hogy nem engedjük koporsóba csempészni a gyerekeket. Egyezzenek ki a királyok, mi pedig visszakapjuk a gyerekeinket. Nem való, hogy a királyok ilyet csináljanak a néppel. Hallgassatok rám, menjünk a tanácshoz! Pecsétet tegyenek a papírra, majd meglátja az amerikai király, hogy ezt a mi tanácsunk akarja!

A tanyasi fogatok kiváltak az éjszakából. Így is csak sejteni lehetett, merre jönnek. Derengett az idő. Kurnyik elébük kiáltott: — Hé! Lassabban a testtel! Mi is itt vagyunk!

A fogatok alig tíz lépésnyire megtorpantak. — Kik maguk?

— Mi vagyunk! — bömbölte Kurnyik. — Ti meg Gincsaiék vagytok, szennyesrétiek! Hova ilyen sietősen?

— Menjetek az útból! — kiáltotta valaki a tanyasi szekérről. — Megismerem a hangod, te Kurnyik vagy! Menjetek az útból, annyit mondok!

Révai lekászálódott a szekérről. Előbbre ment. Gyufát gyújtott. — Persze hogy Gincsai! — dörögte. — Forduljatok vissza, fiam, és feküdjetek le, amíg szépen vagytok!

Gincsai felhördült. Mellette az öccse káromkodott, aztán még hárman és a bolond Kürtiné. Az kezdett jajgatni megint: — Mire várunk? Megyünk a tanácshoz! Nem engedjük a gyerekeket koporsóba csukni, kicsempészni Amerikába! Pecsétet kérünk a tanácstól! Megmondjuk a titkárnak, titkár elvtárs...

— Igazgató úr! — ordította Gincsai részeg, bolond hangon. — Menj az útból, mert legázollak!

— Megtennéd, Gincsai? — Révai keményen állt az úton, szétterpesztett lábai mintha belenőttek volna a dágványba. — Elfelejtenéd, hogy én ki vagyok?!

— Vagy, aki vagy, de most nincs dolgunk veled, igazgató úr! Lejárt a türelem órája! A gyerekeinket nem raboljátok el tőlünk!

— Gincsai! — Révai mély hangja rezgett, mint a kürt. — Térj eszedre, részeg vagy! Ki vagyok én a tanyának?! Nélkülem pondrók lennétek! Hernyók! Bogarak! És ha most elmész, én is elmegyek! Itt hagylak benneteket, dögöljetek magatoknak! Ez az utolsó szavam, Gincsai!

— Menj az útból! Nem tudom fogni a lovakat!

— Nem megyek! Csak rajtam keresztül hajthatsz, Gincsai!

Kurnyik csendesen szólt Révaira: — Győjjön fel, tanító úr, siessen!

Kürtiné tovább jajgatott: — Jaj az én szegény férjem, ilyet kell megérni, koporsóban csempészték ki, meg a gyerekemet! Fell kell nyitni a koporsót, amíg meg nem fúl!

— Révai! — ordította türelmét vesztve Gincsai. — Takarodj előlem.

— Ilyen kapca volnál, Gincsai?! Ilyen utolsó! Itt vagyok! Gyere hát, gázolj, mert én megyek fel hozzád, és megöllek, te gané! Nektek adtam az életem, hát vegyétek el!! Raboljátok el, mint a bor az eszeteket!! Mire vársz?!

— Megállni! — bömbölte Kurnyik és ugrott. De későn. Gincsai lovai ágaskodva futottak neki a tanítónak. Révai félreugrott, elkapta egyiknek kantárszárát, aztán elvágódott, és oldalra gurult. A fogat egyenesen Kurnyiknak futott, aki szétkapott karjával félelmes dühvel állt elébük, és olyat ordított, hogy a megriadt lovak az égnek csapták lábukat. Ahogy a földre értek, Kurnyik összekapta kantárjukat. — Gyilkos!! — üvöltötte Gincsainak. — Megölted Révait! Gyilkos!!

A szekéren nagy zavar támadt. Parasztok ugráltak le az öreg tanító mellé. Gyufák sercentek. Révai csupa sár volt, arcán vastagon a latyak. Kurnyik melléje térdelt, és ölébe vette Révai fejét. Zsebkendőjével törülte. — Hagyj — motyogta az öreg tanító. — Nincs semmi bajom. Hát nekem jött. Ennyi vagyok csak. Ezért érdemes volt élnem. Érdemes volt.

Senki se látta, hogy a kacskezű Nagy Pista a másik oldalon felugrik Gincsai mellé. Csak az ordításra fagyott mindenkibe a lélek. — Te gazember, piszok gané, te!!

Nagy huppanással vágódott le a két ember a szekérről. Kurnyik elengedte Révait, és hozzájuk ugrott. Idejében kapta el a kacskezű csuklóját, a kés már a levegőben volt.

— Őrültek! Eresszétek egymást! — Többen segítettek. Aztán lihegve, borzongva ácsorogtak a szekerek mellett. Csak a lovak horkanásai szaggatták meg a lélegzetek sistergését.

— Hagyd őket, Kurnyik — mondta mély fájdalommal Révai. — Én nem vagyok itt többé semmi. Vezesd félre a lovaidat, menjenek. Én nem leszek tovább az eszük, nem leszek semmijük. Elgázoltak. A kutyaistenüket, ennyi vagyok nekik. Hát nekem is ennyik ezentúl. Elmegyek, Kurnyik. Segíts fel a szekeredre. Soha többé nem látnak itt. — Hirtelen ordítani kezdett, a sötét fájdalomtól vakultan. — És dögöljetek meg mind, egyrakásra, a szemétbe, a nyomorúságba, a butaságba, az oktalanságba! Forduljatok fel, mint a kerge birkák, felfújva a novától, a mérges bortól, beledögölve ebbe a poshadt latyakba, betemetve a homokba, ti hülyék! Ti hülyék! Isten! Ezért kínlódtam velük! Miért nem öltetek meg egészen, ha már emberségemet megöltétek?! Itt vagyok! Még lehet!

— Jöjjön, tanító úr — húzta Kurnyik. — Nagy Pista, emeljük.

Vitték.

— A tanácstól kell pecsétet kérni — jajgatott az eszelős asszony. — Hagy lássa az amerikai király, hogy nem lehet koporsóba csempészni a gyerekeinket.

— Koporsóba?! — Révai kitépte magát a parasztok karjából. — Ti csempészitek oda! Ez lesz belőlük, mint ebből az asszonyból! Nem látjátok, hogy ti ölitek meg saját magatokat?! Nem! Hogy látnátok, amikor még olvasni se tanítottalak meg tisztességesen benneteket! Én vagyok a bűnös, uram! Én! Egyedül! Mire tanítottalak én titeket? Kártyázni! Enni! Olvasni? Ugyan! Kit? Kinek kellett itt a betű? Itt csak gebedő inak kellenek, nekifeküdni a homoknak! Nézzétek meg ezt az asszonyt! És menjetek csak, menjetek. Hozzátok haza a gyerekeiteket. Baromnak! Lónak! De nem embernek!

Kürtiné valahogy megérezte, hogy a szekerek nem mozdulnak. Elindult egyedül a dágványban. — Pecsétes írás kell, titkár elvtárs. Pecsétes, hogy lássa az amerikai király...

Révait feltették Kurnyik szekerére, és egy kanyarral az iskola felé indultak a reszkető lovak.

— Hogy van, tanító úr? — kérdezte aggódva az ordasi párttitkár.

— A lelkem fáj, Kurnyik. Egyébként ne félts, én magamtól estem el. Különben tényleg legázolt volna ez a barom. De a lelkem, az nagyon fáj, Kurnyik, ha van.

Kürtiné jajgató, vonyító panasza lassan elhalt a távolban. A parasztok lassan megfordították a szekereiket.

— Azzal mi lesz? — kérdezte valamelyikük.

— Hagy menjen a boldogtalan.

A KACSKEZŰ Nagy Pista káromkodva szidta a tanyát. Kurnyik nem szólt bele. Mégsem az ő tanyája ez.

— Fel kell jelenteni Gincsait. Tudom isten, leültetik vagy három esztendőre — dühösködött a kacska.

— Te mondod ezt? — mondta csendesen Révai. — Hanem a vállam hasogat. Holnapra bejön a hideg. — Hirtelen nevetni kezdett. — Magának még van kedve nevetni, tanító úr? — bámult rá Kurnyik. Nagyon tisztelte az öreget.

Révai lassan nevetgélt.

— Képzeld csak el, Kurnyik. A kollégiumban két gyerek a nevelő. Két húszesztendős gyerek. Rajtuk kívül csak nyolcvan gyerek. Mi lett volna azokkal, ha ezek a tanyasiak rájuk törnek. Betettek volna a nadrágjukba, Kurnyik.

NA? HAGYJUK EZEKET a temetési gondolatokat — kacagott idegesen Ari. — Negyed egy! Az istenért, meddig virrasszunk itt, mint egy halottas házban? Ha rajtad múlna, megfaragnád a fejfánkat is. Kiss Tóth Aranka és Hó András... béke poraikra. Látod, én már egészen megnyugodtam. — Látom — mosolyodott el a fiú. — Csupa nyugalom vagy. Már a körmöd is rágod. — Hát te megbolondítod az embert! — csattant fel Ari. — Melletted a kötélidegzetűek is kikészülnének. Annyit emlegeted azt az átkozott felelősséget! Hát én talán nem érzem? Elvégre azért kapom a fizetésemet!

A fiú görcsös ásítást nyomott el. Szeme könnybe lábadt. — Persze, ezért kapod a fizetésedet.

— Vigyen el az ördög téged — mérgelődött Ari. — Ha úgy igaz, ahogy te mondod, te ismered a tanyasiakat, ha most ide mégis betörnének, mit tennél?

— Nem tudom. Azt hiszem, nehezen szánnám rá magamat a halálra, de még az életemmel is meg kellene védenem a kollégium becsületét. Ne érts félre, nem valami frázis-becsület miatt. Hanem hogy megtanulják tisztelni a kollégiumot. Ez a jövő, Ari. A jövő tiszteletére kellene megtanítanom őket. A bányászok az egyszerű tüzelőért kockáztatják az életüket. Én ne kockáztathatnám a gyermekekért? De nagyon nehéz lenne, Ari. Nagyon. Pokolian reszketnék.

A lány álmosan mosolygott. Nyújtózott. — Azt hiszem, kisfiú, erre ma éjszaka nem lesz szükség. Viszont én nagyon álmos vagyok. Most már lefekszem. Ha még akarsz, maradj. Remélem, nem zavarlak. — S bontani kezdte harisnyáját.

A fiatal nevelő szeme a lány lábára tapadt. — Ari — mondta elszoruló torokkal —, ne tedd előttem. Miért teszed?

Ari gunyorosan kacsintott. — Élvezem a magasabb erkölcsiségedet. — Te nem hiszel bennem? — Dehogynem. Látod. — És hosszan kinyújtotta a combját. — Tetszik? — Ari, ne. Igazán megvadulok. Miért kínzol? Miért akarod, hogy kihasználjam a helyzetet? Nem érzed megalázónak?

A lány dühösen felugrott. — Idefigyelj, te majom. Feltétlenül egymásra kényszerültségből tetszem neked? Feltétlenül megalázó hivatali helyzetünkből következik, hogy megbomlasz, ha a lábamat látod? Én, mint nő, függetlenül mindentől, én semmi vagyok?

— Ari — dadogta a fiú. — Ari, te nagyszerű lány vagy. Mindentől függetlenül..., de a helyzet...

— Ostoba! Menj, és feküdj le!

— De ha most én...

— Látod: kidoblak! Menj, és aludj magadnak!

— De ha én nem...

— Mit gondolsz rólam? Csak úgy? Eredj! Vetkőzni akarok! Ne használd ki a helyzetemet! Menj, na, mire vársz?!

András lehajtotta a fejét. — Te tényleg ostobának hiszel. Minden őszinteségemet ostobaságnak, frázisnak, idealizmusnak tartasz. Sajnálom, Ari, hogy ilyennek látsz. Én téged sokkal, sokkal többnek látlak.

A lány ismét mosolygott. — Minek látsz, Andris. Mondd.

— Sokkal többnek. Nekem... olyan vagy, mintha az anyám is meg a nővérem is..., meg... te mindegyik vagy egyben... azonkívül, hogy nyolcvan gyermekünk van. Az apának és az anyának nyolcvan gyermeke. Nem tudom, hogyan mondhatnám ki jobban.

— Elég szépen mondtad — csipegetett a szemével a lány. — Ez majdnem úgy hangzott, mint egy szerelmi vallomás. Majdnem elcsodálkoztam.

— Eredj magadnak — dühödött meg a fiú. — Mi az istent mondjak már, hogy ne gúnyolódj velem? Nagyon rám tetted a nyerget.

— Nem. Csak ideges vagyok én is, látod. Végeredményében te nem vagy igazgató. Egyformán felelősek vagyunk mi itt nyolcvan életért. Megengeded akkor, hogy vetkőzzem?

Andris elfordult. — Vetkőzz — mondta rekedten. — Valahogy ezt is kibírom. Sőt. Tényleg elmegyek. Aludj. Holnap nagyon fáradt leszel. — Azért csak maradj — biztatta a lány. — Hallod a susogást? — Mit, rémült meg a fiú. — Óh, te buta. A szoknyámat. Most vettem le. — Rendben. Csak ugrass. Majd meggondolom magam, és akkor megbánod. — Honnan tudod, hogy megbánom? — Mi? — A fiú rábámult. Ari még szoknyában állt. — Honnan tudod, nem volt-e valakim már? — Lehet, hogy volt — mondta a fiú. — Az nem számít. Az a te dolgod. De ez más.

Odalent megdöndült a kapu. A fiatalok megmeredtek. A kapu ismét döndült, ököllel verték, visszhangzott a folyosó.

— Itt vannak — nyelt a fiú, s megfogózott. — Ugye mondtam.

— Úristen, most mi lesz? — kapta a kezét a szájához a lány.

Éles, artikulátlan asszonyi hang visongott odalent. Nem értették, hogy mit. — Asszonyokat is hoztak — dadogta a nevelő. — Most mi lesz?

Ari az ajtóhoz futott. — Megyek a gyerekekhez. Ha kitör köztük az ijedelem, valami kárt tesznek magukban. — Ne menj el! — kapaszkodott a lányba a fiú. — Ne menj. — Ari űzött, fáradt szemmel nézte nevelőtársát. — Ennyire félsz? — Félek.

Ari gondolkodni kezdett. A kapu be van csukva. Ha nem hoztak valamit, azt nem törik be könnyen. Másképp csak akkor jöhetnek a házba, ha betörik az ablakokat. Az rablótámadás. Ilyet csak nem tesznek. — Gyere, menjünk együtt — húzta a fiút. Meg kell nyugtatni azokat, akik felébrednek erre. Gincsai Kati biztos felébred, úgy alszik csak, mint a nyúl.

Együtt siettek a lányokhoz. Ari Gincsaira világított, de az aludt. Keze átnyúlt a másik ágyhoz, ahonnan egy másik kéz kötötte hozzá a másik lányka testét. A két kar úgy függött a két ágy között, mint egy vékony híd. Ari megnyugodva sietett ki. — Alszanak.

Ácsorogtak a lépcső előtt. Ide jól hangzott a dörömbölés. S mintha kivettek volna egy-egy szót a jajgatásból: — Tanács..., pecsét..., koporsó...

— Most kellene bátornak lennem — mondta a fiú. — Nem tudok erős akaratú lenni. Le kellene mennem, és odakiáltani: takarodjanak haza, ez állami intézmény! Le kellene mennem. Istenem, miért vagyok ilyen gyáva!

— Nem vagy gyáva — mondta Ari, a fiú kezét megszorítva. — Én is félek. Látod, hogy reszketek. Minden ember félne a helyedben. Nyolcvan gyerekért vagyunk felelősek. Ezért félünk.

— Ki tudja, hányan vannak? Úgyis ki kell egyszer nyitni az ajtót. Ezek nem mennek el addig, amíg rájuk nem ordítok.

— Hát ordíts rájuk.

— Lemenjek?

— Nem tudom. Ha lemész, abból még nincs semmi, hiszen a kapu erős tölgyfa. Gyere, lemegyünk.

— Várj! — a fiú erősen megfogta a lány kezét. — Bízol te bennem, Ari? Nagyon komolyan kérdezem. Bízol bennem? — Igen, bízom. — Gondolod, hogy nem vagyok annyira gyáva? Félne mindenki? — Igen. Én jobban félek. Ha nem volnál itt, meghalnék a félelemtől, de így tudom, hogy te itt vagy. — Köszönöm, Ari. — A fiú erősen szorította a lány kezét. — Te jó vagy hozzám. Nem érdemlem meg. Te különb vagy nálam. — Dehogy. Én csak nő vagyok azért, gyengébb, mint te. Én meghalnék itt nélküled. — Akkor várj. Várj.

A fiatal nevelő megigazította szemüvegét. A térde csuklott. — Nem szabad kiadnunk egy gyermeket sem. Mert akkor a tanyák mind hazahordják a gyerekeket. Érted, Ari? Egyet se szabad. Nem tudom, ezt miért nekem kell megakadályoznom. De megakadályozom. Te maradj velük. Ne törődj többé velem.

— Andris! — kiáltott rá fojtottan a lány. De a fiú csak rohant lefelé a lépcsőn. — András! Én is megyek!

Csak az ajtónál érte utol. Odakint szöszmötöltek. Aztán ismét megdöndült a kapu: — Nyissák ki! A gyerekemet akarom! Megfúl a koporsóban! Kinyitni!

A fiú karikákat látott. Remegő kézzel emelte le a vaspántot a kapuról, és megfordította a kulcsot. Ari a fiúhoz simult.

— Mit akarnak itt, éjszaka?! — kiáltotta a fiú, és kirántotta az ajtót. — Mit zaklatják a kollégiumot? — Ez állami intézmény!! Jöjjenek reggel, ha akarnak valamit!! Ide senki se...

Elhallgatott. Merően bámultak mindketten arra a kicsi, sáros asszonyra, akinek két szeméből záporozott az eszelős könny, szőke kóchaja belelógott az arcába, s imára kulcsolt kézzel kezdett rimánkodni: — Ugye, még nem csempészték ki a gyermeket az amerikai királynak? Csak a koporsót akarom látni, egy picit meg kell nyitni a fedelét, nehogy megfulladjon Klárikám.

Sokáig szólni sem tudtak. Aztán Ari megkérdezte: — Maga kicsoda? — Kürtiné vagyok, galambom, Kürti Klára édes egy édesanyja. Ugye nem fulladt meg a koporsóban? Hol vagy, gyermekem?

— Hogy jött maga ide?

— Jöttünk sokan, Gincsaiék, szekérrel, de valahogy elmaradtak, visszafordultak, mert a Révai tanító úr segítséget kért az orosz királytól. Elénk álltak seregestül, aztán visszafordultak. Én meg így jöttem, gyalog, de fájnak is a lábaim. Hol vagy, gyermekem? — rikoltotta ismét.

— Hallgasson Kürtiné — borzongott Ari. — Felébreszti mind a gyerekeket. Alszik a magáé is. Ágyban.

— Ágyban? Hát nem koporsóban? Hagy nézzem. Pecsétes írás kell nekem, az amerikai királyhoz.

— Jöjjön reggel, majd meglátja.

— Reggel? Reggel teszik koporsóba?

— Semmikor. Nem kell a maga lánya senkinek, csak a kollégiumnak.

A nyitott ajtón át jeges fuvallat csapott be. Havat sodort. Megérkezett végérvényesen a tél.

Andris nagyot lélegzett. — Kürtiné! Jöjjön reggel, ha akar, most éjszaka van, érti? Most mindenki alszik! Most menjen haza!

— Értem, értem. Menjek haza. De legalább a koporsót mutassák meg, addig nem megyek, amíg pecsétes írást nem kapok a tanácstól.

— A tanácsnál is reggel van hivatal!

— Tudom én azt! Nem vagyok én bolond, hogy ne tudnám!

— Hát akkor menjen most haza!

— Megyek, na. Megyek.

Ari megrántotta András kabátját. — Ne eresszük ki most ezt a szegény bolondot, megfagy. Nézd, micsoda időre fordult.

Hogy elmúlt a veszély, halálos kimerülten ácsorogtak és dideregtek. — Jöjjön be, Kürtiné — mondta a nevelő. Az asszony belépett, becsukták az ajtót. — Nézze, haza se kell mennie, itt alhat a konyhában. Majd reggel megnézi a kislányt. Jó lesz?

Az eszelős asszony fenséges mosollyal sétált be utánuk, a nagy konyhába. Ott terpeszkedett egy ócska sezlon. Szükség esetén valamelyik konyhaasszony aludt itt. — Feküdjön le, Kürtiné, és aludjon. Mindjárt reggeledik.

— Ez megbecsülés — nevetett az asszony, s kóchaját elsodorta szeméből. — Ez tisztesség! Kürtiné aludni fog. Maga az orosz vagy az amerikai király segédje? Mert valamelyiké bizonyosan, különben nem vezetne be ilyen fényes terembe.

— A magyar király segédje vagyok — mondta elcsigázva András. — És most azt parancsolom, hogy aludjék jól.

Az asszony lefeküdt, vastagon sáros lábát lelógatta a sezlonról és behunyta szemét. Látszott, hogy pillanatokon belül elnyomja az állati fáradtság.

Otthagyták. Csendesen lépdeltek felfelé, a nyikorgó lépcsőn. A lány szobája előtt megálltak.

A lány megnyitotta az ajtót. Megfogta a fiú kezét. Húzni kezdte óvatosan. Amikor benn voltak, Ari szorosan a fiúhoz simult, de karjaik élettelenül csüggtek.

— Ezért kellett idejönnöm dolgozni — susogta a lány —, hogy téged megtaláljalak. Mire vársz?

(Vége.)

EÖRSI ISTVÁN

MINDENKI SEGÍTENE RAJTAM...

1

Mindenki segítene rajtam,
a hivatalnokok, a nők,
s még azok is, akik olajban
főztek volna meg azelőtt,
de vétkeimen kívül sajnos
nem egyezem ki semmivel,
és szeretem magam, mint a kártyás
a kártyát, mellyel sose nyer.

2

Fintorgok tükör előtt állva,
s fintorgok fintoromra is:
manapság ily iróniába
bújt önsajnálatnak ki hisz?
A horgászoknak s a halaknak
egyformák az esélyei.
Aki játszani szeret, annak
meg kell tanulni veszteni.

3

Ehhez már érdekből is értek,
s buzgón gyakorlom napra nap,
hiszen az új s új veszteségek
növelik gazdagságomat.
A mi korunk korcsolyapálya,
előre csusszan, ki bukik,
még akkor is, ha tán utána
össze kell rakni csontjait.

4

A jövő csókjaim közt rámszól,
hogy vegyem végre komolyan —
persze másképpen lesz és máskor,
és mások által, máshogyan,
de eljön s rendetlenségemben
utólag otthont is teremt.
Addig hadd rágjam kimértebben
ezt a nagyon szálkás jelent.

TAKÁCS IMRE

VISZ A BUSZ

A fák sudár,
hideg, lucskos törzsére megjön a nyár.
Nincs bánatuk,
míg bennük az érző lomb aludni tud.

Fönt a hegyen
vihar dühétől sápadt felhő legel.
Elszállna bár,
elszállna a felhő is, mint a madár.

Ha ittmarad:
ez a nap is a szurkos földbe ragad,
és nem leszek —
dideregve a széltől — kedves neked.

És senkinek,
aki kedvemet szegni hozzám siet,
mint ez a tél:
el se búcsúzott tőlem, már visszatér

s fázni tanít,
mintha fírtattam volna rongy titkait,
mintha végül is fájna,
mit tesz velem . . .

Visz a busz,
ragacsba fordul a kereke,
mint a szívem.

A KÖLTŐ EMLÉKÉRE

Csigolyádat törte a vagonkerék,
híztak a fölhők alatt a földi herék,
Csepelen pedig fúrták az ágyúcsövet,
én megvacsoráztam — ittam tejet.

A dilettáns igazította magát,
öltöztette a korra a paródiát,
Kassák feketéket rajzolt a fehérre,
gégerákját itatta Babits vére.

Picasso bikákat festett, maszkokat Klee,
A tél, mint a mosogatólé,
Európára csorgott . . . Ember voltál
s azóta csillagot hord az égi sínpár.

GULAY ISTVÁN

A VADÁSZ, AZ ÖREG, A FIÚ MEG A LÁDA

Az öreg magában beszélt, a fiú ütemesen mozgott, a vadász időnként szúrósan a többiekre nézett. A csonka fa ott meredt mellettük. Ráncos volt a törzse és egy odvas lyuk szellőzött rajta. Oda volt betéve az elemózsia.

Az öreg nehezen bírta a munkát.

— Úgy gondolom, hogy a leheletet előbb megleljük, mint a kincset — állt meg néha a derekát fogni, ha elfáradt.

A fiú ilyenkor röviden a magasba nevetett. Az öreg ezen mindig elcsodálkozott, azután furcsa, kereső mozdulattal a szerszám után nyúlt és dolgozott tovább. A vadász egyetlen szót sem szólt. Csak akkor köhécselt néhányat, amikor az ebédre került a sor. Letette ő is az ásót, köszörülte a torkát, míg elhelyezkedett a fa tövénél. Magas, szikár ember volt, nem szeretett beszélgetni. Inkább a felhőket vagy a madarakat nézte.

„Mielőtt a csóva, amit a németek dobtak ránk, kialudt volna, én egy ládát tettem a csonka szil alá. Ásd ki, és megtudod, milyen ember voltam én!" — emlékezett apja szavaira, amikor az öreget a városi kórházba vitték, hogy ott meghaljon. És most ezt a ládát keresték itt; reménykedve, hogy pénzt, aranyat, kincset találnak.

Már a második napja dolgoztak a csonka szil mellett. Az első napon az öreg kérdezett a vadásztól mindenfélét, a fiú meg leste, hogy mit felel ez a szófukar ember. De a vadász egész délelőtt hallgatott. Mert emlékezett, hogy húsz éve, egy este nem jött haza az apja, s aznap éjjel nagy, nehéz vihar volt, olyan nehéz, hogy összenyomhatta volna a földet. És azon az éjszakán egyetlen lövés dördült el csupán. Hogy mi történt akkor, nem tudták meg soha az apjától. De azt tudta a vadász, hogy a lövéssel kezdődött a vihar, ami csak nagy nehezen akart csitulni, s hogy a kutyák egy ízben hirtelen elhallgattak, mintha ismerős járkált volna a kertben. Azon az éjszakán egyetlen lövés dördült el csupán.

Az öreg beszélt. A vadász csak akkor szólt, amikor az öreg elunta a kérdezést:

— Annyit tudok én is, amennyit ti — mondta.

— Olyan sok év alatt már fehérre szikkadt itt lenn a smaragd is — dünnyögte idegesen a fiú.

— Azt hiszem, fonnyadt zsebbel megyünk el innen — gondolkodott hangosan az öreg.

A vadász dolgozott, taposta az ásót. Tempósan, hangtalanul. Övén a sárgaréz ásókaparó ide-oda ugrált, mint gondolatai a ráncos törzs körül.

A második napon az öreg fanyar ízű új bort vitt ki magával. Piros kupak volt az üvegen, szorosan járt, ha lecsavarták, nyikorgott. A vén fa mellett már mély gödör volt; erőlködni kellett, hogy kiessen belőle egy-egy ásónyomnyi föld.

— Az, az..., úgy lesz, ahogy én mondtam — morfondírozott az öreg munka közben. — Azt akarta mondani az apád, hogy majd megtudod, milyen kincset gyűjtöttem én! Majd meglátod! Ott van a ládában. Csak ásd ki, keresd meg, dolgozz meg érte.

Amikor elfáradt, megállt, hogy szusszanjon egyet, és az üvegből bort kortyolgatott. Adott a fiúnak is. A vadász fakó pillantásokat küldött feléjük. Valahogy most nem szerette az öreget.

— Majd ha megtaláljuk a ládát, akkor igyatok — mondta.

— A kincset! Nem a ládát — vágott vissza az öreg.

A vadász nyelve szinte megfagyott. Az arca azonban beszélt. Tudott az arcával beszélni és talán énekelni is, de most beszélt vele, mert mérges volt.

Estefelé felolvadt a vadász torka:

— Volt nekem egy kutyám, akrobatikus mutatványokat végzett, ha akartam. De hiába mentem vele vadászni, a nyulakat átugrotta.

A fiú meg az öreg nevettek.

— Nem fogta meg őket, mert viszolygott tőlük.

Az öreg egyre jobban nevetett. Nagyon tetszett neki az eset. Abbahagyta a munkát, és leült a gödör szélére. A vadász szeme az öregre villant. Dühbe gurult. A fához vágta az ásót, és ordított:

— Nem viccből mondom én, öreg! Mit cincog itt nekem? Azt akarom mondani magának, nem biztos, hogy kincset lelünk!

Az öreg meg a fiú egy csapásra megmerevedtek. Mozdulatlanul nézték a vadászt.

— Na, forog már? — kérdezte megenyhülve kis idő múlva a vadász.

— Micsoda, te? — bámult rá az öreg.

A vadász visszafojtott méreggel mondta:

— Az esze kereke. Forog-e? — Elhallgatott, majd rövid gondolkodás után ezt mondta: — Figyeljen! Apám okos ember volt, ezt tudja maga is. De ha harcolni kellett valamiért, akkor hátrált. Így ismerte mindenki. Nem igaz? Nem harcolt a maga boldogságáért soha. Viszolygott a harctól, mint a kutyám a nyulaktól, pedig az esze erős volt. Érti már?

Az öreg bólintott:

— Okos volt, de gyönge. Úgy van.

— Én mindig azt hittem, hogy nem csinált semmi nagy dolgot az életében az apám. Meg is mondtam neki — beszélt a vadász, és a szemöldökét felhúzta. — Hát — folytatta — ezért ne gondolja, hogy drága kincs felett áll ilyen bután.

Az öreg megint bólintott, mintha azt mondaná, jól van, jól van. Közben tehetetlenül nézte, hogyan szóródik ki a dohány a cigarettapapírból, amit ideges újjaival próbált megpödöríteni. Végül csattanó hanggal szétszakadt a papír. A fiú szótlanul kivett egy cigarettát a csomagjából, és odaadta az öregnek. Az rágyújtott, aztán összeszedte a szerszámokat, mert már feketedett a fák töve az estétől.

Amikor az erdőből az útra értek, a vadász megint csontkemény hallgatásba kezdett. Az öreg hiába beszélt, a vadász nem segített neki. Csak a fiú nevetett fel néha idegesen, zavartan.

A harmadik nap, amikor a fiú visszatette a piros kupakot az üvegre, az öreg szeme hirtelen kiszínesedett. Elkiáltotta magát:

— Szinte hallom, hogy lélegzik a kincs!

A fiú belenézett a szürke reggelbe, hátat fordított az öregnek. Tudta, hogy a kupak nyikorgott. Az ég laposan feküdt fölöttük, a nap még nem mutatkozott. A fiú vékony szemhéja vörös volt, és megfeszült a szemgolyóján, mint a paradicsomos üvegen a celofán. Kapkodva ásott, nem volt türelme hallgatni az öreg morfondírozását. Arra gondolt, hogy ő most mesehős, ő a legkisebb, a harmadik testvér, és kék reggelen fáradozik, hogy megtalálja az örök élet titkát. Felnézett a munkából. Megpillantotta az öreget meg a vadászt, aztán csodálkozott, mert kék színt sehol sem látott. Csak szürkét, szürkét meg a csonka szil furcsa színű kérgét.

— Öreg — mondta hirtelen. — Tudja maga, hogy mi a levegő?

Az öreg az ásóra támaszkodott, és úgy mondta:

— Oxigén.

— Tudja. Hát arról hallott-e már, hogy ha azt összenyomják, akkor folyékony lesz és gyönyörű szép kék?

Az öreg végighúzta tömpe ujjait az ásó nyelén.

— Minek azt nekem tudni? — morogta, de látszott rajta, hogy kíváncsi.

— Azért — mondta a fiú —, mert ha itt összenyomnánk a levegőt, az olyan lenne, mint az ég. Kék.

— Éjszaka is kék lenne? — kérdezte az öreg.

A fiú megrántotta a vállát és dolgozni kezdett.

— Azt nem tudom — mondta —, azt nem tanultam.

Az öreg köpött egyet, mert elégedetlen volt. Aztán dolgozni kezdett. Nagyokat nyögött hozzá.

A vadász szintén ásott. Nem nézett oldalra egyszer sem, amikor az öreg meg a fiú beszélgetett, de úgy látszik, figyelt, mert megszólalt:

— Miért kellene, hogy kék legyen a levegő? Akkor nem lenne reggel, mert az szürke, nem lenne dél, mert az sárga, meg este sem lenne, mert az fekete.

— Csak levegő lenne. Kék levegő — mondta a fiú.

A vadász mérges lett, és nagy igyekezettel kaparni kezdte az ásóra ragadt földet. Aztán rágyújtott, és az égő gyufaszálat a harmatos fűre dobta. Sisteregve aludt el. Tovább dolgoztak szótlanul.

A vadász ásója váratlanul megcsikordult. Abbahagyták a munkát, összenéztek.

— A kincs — morogta az öreg. — A kincs lesz az! ┌ mondta hangosabban, és hunyorgott a gödör fenekére.

A vadász idegesen kihúzta az ásóját a földből, de nem láttak semmit. Aztán előkerült egy darab csillogó, kék kavics. Kézről kézre adták. Hideg volt és nedves. A fiú a zsebébe tette.

— Hajítsd el, gyerek, nem ér az fenét sem — mondta a vadász.

— Csak piszkálgat bennünket a szerencse ┌ tette hozzá az öreg, s azon a helyen mélyebbre ásott.

— Az a jó, hogy már piszkálgat — mondta később. — Kipattan most már majd valami!

A fiú röviden a magasba nevetett, és úgy mondta:

— Nekem már kipattant.

— Az csak csiklandozás volt ┌ dünnyögte az öreg.

Dolgoztak. Aztán később ettek. Az öreg meg a fiú ittak is. A vadász megvolt ital nélkül, de most azért megkínálták. Az üveg körbejárt.

Amikor ismét munkához láttak, az öreg ásója megakadt valamiben. Nagy, ócska láda volt, de nem volt könnyű feltenni a gödör szélére. Az ásót az öreg izgalmában messzire eldobta. Mindhárman szapora léptekkel topogtak a láda körül, mintha hó fedte volna a földet.

A vadász sokáig bajlódott a láda tetejével. Segített neki a fiú is. Végül leszakították a fenyődeszkát, és ott volt a szemük előtt egy — holttest. Katonaruha volt rajta, mellette acélsisak, rajta horogkereszt.

Megkövülve nézték. A fiú dörzsölni kezdte a kezét, mintha a szennyet akarná lesírítani róla.

— Azt is mondta apám ┌ motyogta a vadász —, hogy ha a ládát megtalálják abban az időben, hát lelőtték volna...

— Kipucoltam a fejemből a kincset — morgott az öreg félhangon. — Kipucoltam, ahogy a vastag szoknyát szokás...

Visszaeresztették a ládát. Kapkodva túrták rá a földet.

— Azt hittem, pénzzé lehet tenni, amit találunk — szólalt meg a vadász.

Amikor befejezték a munkát, és elindultak az út felé, az öreg még mindig motyogott:

┌ Kipucoltam, mint a szoknyát...

— Azt hittem, pénzzé lehet tenni, amit találunk — mondta ismét a vadász.

A fiú oldalról nézett a vadászra. Úgy tűnt neki, hogy messziről, nagyon messziről látja a vadászt, és az arcának csak az egyik felét, ami most idegennek tűnt neki. Kétarcú — jutott eszébe. — Kétarcú...

Ballagtak az úton. A nap fénye már halványodott, és sötéttől megkopott madárcsiripelés hallatszott. A vadász erősen gondolkodott, és megszólalt:

— Nem kellene bejelenteni ezt a... a tanácson?

Az öreg bámult maga elé, nem szólt.

— Mi a nyavalyának? Rég volt, tán igaz se volt ┌ mondta a fiú. — Tán igaz se volt ez az *egész* — bökte ki aztán, és csak csodálkozott, hogy még mindig olyan messze van tőle a vadász. Kétarcú — jutott eszébe megint.

— Be kéne jelenteni, már csak az apám miatt is. Dicsőség ez neki, szegénynek — mondta a vadász felélénkülve.

— Fuccs! Elröpült a kincs ┌ magyarázott a fáknak az öreg. — Ripsz-ropsz, szétfröccsent. Kipucoltam a fejemből...

— Be kéne jelenteni, hadd tudják, milyen a mi családunk — ismételte a vadász.

— Elpárolgott, és a helyébe feküdt a katona... — mondta az öreg.

— Öreg! ┌ kiáltotta a fiú. — Hagyja abba! — Aztán rögtön megkínálta cigarettával.

Megálltak. Az öreg morgott valamit, amíg rágyújtott, a vadász pedig odaállt mögéjük. A fák között már sötétedett.

— Megyek holnap a városi elvtársakhoz — közölte a vadász.

— Menjen — mondta élesen a fiú.

Az öreg nagyot szívott a cigarettájából. Sercegett a dohány, ahogy a parázs felizzott.

A vadász keze tétován megmozdult, mintha intett volna, és köszönt:

— Jó éjszakát. Magát, öreg meg téged — nézett a gyerekre — nem keverem a dologba...

Elindult. Az öreg meg a fiú álltak egy darabig, aztán elindultak a vadász nyomában. Az út nemsokára kivágódott a szántók közé, a tanyákhoz.

Csendben lépkedtek. Később a fiú megszólalt:

— Ne búsuljon, öreg... Rá se bagózzon! Nézze az eget! Itt a mezőn még kék. Ott messze a magasban össze van nyomva az oxigén. Látja?

— Látom — mondta az öreg, és eldobta a cigarettavéget.

A fiú elővette a zsebéből a kék kavicsot, amit találtak.

— Olyan a színe, mint az égé — mondta az öreg csodálkozva, és mindketten felnéztek a kék messzeségbe. Aztán az öreg hirtelen megbökte a fiút, és rekedtes hangján ezt kérdezte:

— Az ám. Ugyan mi az ördög nyomja össze?

KEREKES ANDRÁS

OLDOZHATATLAN SZERELEM

Mint meghasadt föld, mellemen
a világ naponta rögökre porlad.
Oldozhatatlan szerelem
vigyázza bennem már a múltat,
hogy az égre növő falak
többé el ne omoljanak,
egyetlen tégla ne lazuljon.

Hányan botorkáltunk az úton,
friss szívünk kisebesedett —
töprengenék húsz évnyi múlton?
ki számlálja a lépteket?
Tíz év? Vagy húsz? Itt áll a többi,
együtt kell azt is örökölni,
amitől vad szégyenben égsz!

Hogy nem volt hazád és merész
harcaid pocsolyás árokba fúltak,
felfaltad Dózsa Györgyöt és
feledted a sosem-tanultat,
s azt, mi húsz éve már tiéd,
sem őrzöd úgy, mint illenék,
felnőttként élni nem tanulsz még!

Jöjj el Idő, megkoplaltunk teérted,
éhünkben él az ország,
ezer év szikrája száll sisteregve,
pirosra gyúlj, lobogj hát
ezerszer elvetélt remény,
parazsas kínok kölyke,
tüzesedj, épülj szép szerelmünk,
bennünk gyulladj most új erőre!

Emberarcú kor, nyugtalan
világom, mint méltó szerelmet áhít!
Viharokkal röpülj szavam
sebzetlen jövőnk kapujáig,
Szabadság, halljam hangodat,
már képzelem világodat,
mely felhők mögül fényre pattan!

Annyi éjszaka olthatatlan
lobognak rám a századok,
ott futok minden vert csapatban,
százféleképp is meghalok,
de évezredes hű kínomban
a győzhetetlen oltalom van:
ki így él, nem pusztul soha!

Sorsom: világunk otthona,
mely felnő egyszer józan álmaimhoz!
Vezesse ismerős szava,
aki jövőnkről tiszta hírt hoz,
s mint a fű, vesse föl fejét:
sok százezer év itt a tét,
úgy élj, fiának valljon bátran!

HAZAI TÜKÖR

KOLLÉGIUMI NEVELŐNEK LENNI...

Erre a pályára nem készül senki. Az egyetemekről kikerülő fiatal magyar—történelem vagy földrajz—biológia szakos tanárokat helyezik, faluból városba kívánkozók, továbbtanulni vágyó általános iskolai tanárok jönnek középiskolai kollégiumba főhivatású nevelőnek. Egyedülálló a szegedi egyetem kezdeményezése „A diákotthoni nevelés kérdései" speciálkollégium és vele kapcsolatos gyakorlat bevezetésére, amelynek már tapasztalatai és eredményei vannak. A több évé ezen a területen dolgozó nevelők közül néhányan kiegészítő szakként felvették és tanulják a pedagógiát, de a többség speciális képzés és levelező oktatás nélkül önálló tanulással igyekszik elsajátítani az égetően szükséges pedagógiai és pszichológiai ismereteket. Természetesen azok, akik menet közben megszerették és hivatásuknak választották ezt a munkát. Mert a többség egy-két év után elmegy. Sehol olyan nagyfokú nevelői fluktuáció nincs, mint itt, és sehol nem lenne olyan fontos a kialakult, állandó, egységes nevelői kollektíva, mint éppen itt. (Például a megyében 32 igazgató és főhivatású nevelő közül hatnak van öt évnél hosszabb szolgálata ezen a területen.) A kollégiumi közösség kialakulását, hagyományainak, életrendjének megszilárdítását, de még inkább a nevelő és nevelt közötti kapcsolat kialakulását akadályozza a gyakori személyváltozás. A nevelőtanár kicsit szülő, kicsit idősebb barát, mindig kéznél levő szaktanár, tapasztaltabb elvtárs. Nap mint nap együtt van a tanulókkal: segít személyes és tanulmányi problémájuk megoldásában, válaszolni kénytelen a fiatal ember és az élet által felvetett ezernyi kérdésre előzetes felkészülés nélkül. Az ő személyi tulajdonságai: műveltsége, világnézete, erkölcsisége, kedélyvilága itt sokkal nagyobb szerepet játszik, mint akár az iskolai munkában. Az iskolai tantestületek átlag 20—40 főből állnak, a kollégiumi nevelőközösségek 4—5-ből. A fizikai és szellemi közelségben a pozitív és negatív tulajdonságok egyaránt felnagyítódnak, és így hatnak. Ha valahol szükséges a példamutató nevelőegyéniség, az egészséges nevelői közösség, hát itt igen! Ez a helyzet megköveteli, hogy a legrátermettebb, legképzettebb pedagógusok kerüljenek a kollégiumba. Ez nincs így! Az országos helyzet még rosszabb ebből a szempontból, mint a megyei.

Mi az oka a nevelőtanári fluktuációnak, és a negatív szelekciónak? Miért mennek szívesebben iskolába dolgozni a legjobb pedagógusok?

Az okokat tapasztalataim alapján három csoportba lehetne sorolni:

1. Ritkán jut sikerélményhez a kollégiumi nevelő.
2. Kedvezőtlenek az élet- és munkakörülményei.
3. Sem az erkölcsi, sem az anyagi megbecsülése nem kielégítő.

1. *A MUNKA ÉRTELME*

A jól előkészített és megtartott tanítási óra végén, de legkésőbb egy anyagrész befejezése után azt érzi a tanár, hogy megtanított valamit, gazdagította a tanulók ismereteit, oktatási és nevelési eredményeket ért el. A nevelő ébresztőtől a takarodóig a tanulókkal foglalkozik: ellenőrzi az önkiszolgáló munkát, öltözködést, étkezést, foglalkozik a betegekkel, átnézi a házi feladatokat, részt vesz sajtóvitákon és egyéb foglalkozásokon, feljegyzéseket készít a tervek teljesítéséről, beszélget a „nehéz esetekkel", szülőkkel, társadalmi kapcsolatot jelentő intézmények dolgozóival stb. és este 11-kor holtfáradtan azt érzi, hogy „nem csináltam semmit". Kicsit olyan a tevékenysége, mint a háziasszonyé: nélkülözhetetlen, de észrevenni csak akkor lehet, ha elhanyagolja. Tervezett és szervezett, céltudatos nevelőmunkát végző intézetekben „mintha ott sem lenne". De mihelyst nincs ott, vagy nem megfelelő van ott: csikorog a gépezet, baj van a munkával, a tanulóközösségekkel és az egyénekkel. Családban is fárasztó, ha egy-két gyermeknek ötször kell elmondani valamit, hogy megértse. Mennyivel inkább így van ez 100 nevelt mellett, akik közül mindig akad egy feledékeny. Rengetegféle apró-munkával telik el sokszor az idő, amihez nem is kellene képesítés. Nagy optimizmus, a mindennapi gondokon felülemelkedni tudás, távlatlátás kell, ha nem akarja a

kedvét elveszteni a nevelő. A munka természetéből fakadó nehézségeket fokozza, hogy az osztatlan iskolákból kikerülő, jelentős hátránnyal induló, és a nehezen nevelhető tanulók szinte összegyűlnek a kollégiumokban. Megismerésük, segítésük, a velük való egyéni bánásmód helyes megválasztása állandó figyelmet, készenlétet követel. A négy évig tartó törődés, a rengeteg visszaeséssel és csalódással járó nevelőmunka, a harc a negatív tulajdonságok ellen legtöbb esetben sikerhez vezet. Kollégiumainkból az átlagosnál jobb képzettségű és neveltségű fiatalok kerülnek ki. Van annál nagyobb öröm pedagógus számára, mint mikor visszatérő növendékei így nyilatkoznak:

— A munkahelyemen meg vannak velem elégedve. Szeretnék olyan közösséget kialakítani magam körül, mint itt a kollégiumi volt.

— Az döntötte el a pályaválasztásomat, hogy második osztályos koromban rá tetszett beszélni a matematikával való foglalkozásra.

— Hivatásomnak érzem, amit tanulok. Állami gondozott gyerekeket szeretnék nevelni olyan türelemmel, ahogy velem foglalkoztak.

Idézhetnénk tovább a nyilatkozatokat, de nem is ezek az értékesek, hanem az ember, aki mögöttük van. *A nemzedékek, amelyek innen kerülnek ki, és megállják a helyüket az emberek között. Erre az örömre azonban várni kell. A legtöbb nevelő nem vár, 1—2 év után más munkahely után néz.*

2. *ÉLET- ÉS MUNKAKÖRÜLMÉNYEK*

A szolgálat reggel 6 órától 8-ig és délután 12—13-tól 22—23-ig tart heti 48 órában. A családi élet, saját gyermeknevelés, társas kapcsolatok, önművelés szempontjából fontos délutáni, esti órák foglaltak. Fordított élet az iskolában dolgozókhoz viszonyítva. A kötelező munkaidőn túl el kell látni az éjszakai felügyeletet és a vasárnapi szolgálatot is. Ha figyelembe vesszük a nevelők létszámát (aminek a normája ugyanúgy, mint a heti óraszám még abból az időből maradt meg, amikor a diákotthon pusztán szociális és nem nevelő intézmény volt) és azt, hogyha egy tanulónak segíthetne, senki nem mondja azt: „most nem érek rá", „nem vagyok szolgálatban", kiderül, hogy szinte semmi szabad idejük sem marad. Nyugalmat nem, de valami könnyebbséget és időnyerést jelentene, ha bent lakhatna az intézetben a nevelő. Célszerűtlen, túlzsúfolt kollégiumainkban erre kevés a lehetőség. Főhivatású dolgozóink 50%-ának még szolgálati férőhely sem jut, nemhogy lakás!

A korszerűtlen és szűk épületek az alkotó munkát is akadályozzák. Például az elsődleges közösségek sajtó-, korrepetálás-, kultúr- és egyéb foglalkozásaikat a hálóterem sarkában tartják, az ebédlők 2—3 célt szolgálnak stb. Költségvetési akadályokba is ütközünk: a tanulók jutalmazására semmi, kultúr- és sportcélokra filléreink vannak, a 11 Ft-os élelmezési normáról nem is beszélve. Milyen jó lenne legalább olyan könyvtárral rendelkezni, mint egy kulturált család, egy-két értékes festményt látni a falon, még több folyóiratot járatni stb.! Minderről nemcsak álmodozunk, hanem a tanulók társadalmi munkával már sok feltételét megteremtették a kulturált életnek: rádiót, televíziót, magnetofont, könyveket, lemezeket, szőnyeget, kézimunka-alapanyagot vettek, ami távozásuk után is megmarad, és a kollégiumot gazdagítja. Annál inkább megérdemelnék a támogatást. Égetően szükség lenne például szakkönyvekre, hogy az iskolai tananyagon túli önképzéshez hozzá tudjanak kezdeni, és már most készülni választott élethivatásukra.

A nevelő felelős egy munkaterületért (pl. munkára nevelés, esztétikai nevelés stb.) az egész intézetre nézve, a kollégisták egy csoportjának (20—40 fő neveléséért minden területen. Tervezni, szervezni, irányítani, ellenőrizni kell a munkát, naponta, hetenként stb. értékelni. Kapcsolatot kell teremtenie a szülőkkel, tanárokkal, társadalmi szervekkel, ifjúsági vezetőkkel, a tanulókkal. Családlátogatás, az órákon való hospitálás, kíséret stb. mind feladatai közé tartozik. Minden foglalkozásra fel kell készülnie, még egy kis közösségi klubdélutánra is, és utána elemeznie, feljegyzéseket készítenie a tapasztalatokról. Az a furcsa helyzet áll tehát elő, hogy a mi pályánkon szokatlan 48 óra kevés mindezek elvégzésére. Itt csak az óraszám csökkentése, és ugyanakkor a nevelőlétszám emelése segítene. Kevesebb tanulót és differenciáltabb nevelési feladatot bízni egy emberre. Az iskolai munka utáni vágyat — mert mégiscsak tanárnak készült mindenki — óraadással kellene kielégíteni. Nehézséget jelent ez a kapcsolatos iskoláknak, mert nevelőink a túltelített szakok valamelyikét képviselik, de érdemes megoldást találni, megtérül a fáradság a két intézmény jobb kapcsolatában, és a nevelési eljárások napról napra való egyeztetési lehetőségében.

3. *ERKÖLCSI ÉS ANYAGI MEGBECSÜLÉS*

Humorizálva így szoktam a tantestületeket két részre osztani: egyik csoport még nem volt kollégiumi nevelő, a másik volt. Aki megpróbálta, nem vágyik vissza, aki nem, a legteljesebb értetlenséggel szemléli munkánkat. Pedig a lehető legközelebbi hivatásokról van szó! (Tisztelet a mindkét csoportban levő kivételeknek!) Ha a pedagógusok üdülőtelepnek tartják a kollégiumot, akkor mit szóljunk a fizikai dolgozóink véleményéhez, akik közvetlen munkatársaink, és a szellemi munkát általában nem tartják „dolgozásnak"? Sok becsületes, lelkes, a gyerekeket szerető, és értük minden nehézséget vállaló kolléga kedvét adná vissza, ha több elismerésben részesülne nem is annyira felettesei, mint a közvélemény részéről. Hozzátartozik a képhez, hogy a megye kollégiumi nevelői sokrétű munkájuk mellett a legtöbb társadalmi megbízást ellátó pedagógusok közé tartoznak. Az ifjúsághoz való közelállásukkal kapcsolatos, hogy hatan városi KISZ-bizottsági tagok, mások a párt, szakszervezet, Hazafias Népfront, TIT, Vöröskereszt, sportkörök vezetői. Alig van köztük olyan, aki nem vesz részt valamilyen szervezett szakmai vagy ideológiai továbbképzési formában a megyei munkaközösségi foglalkozásokon túl.

Utoljára hagytam az anyagiakat, ezzel is mutatva, hogy nem ez a döntő oka az elvándorlásnak. Hiszen anyagi előnyt is élvezünk, például a kedvezményes étkezést. Az élet- és munkakörülményeket kellene sűrgősen javítani, és elismerést biztosítani a jó munkának. Felkészíteni a tanárjelölteket erre a feladatra is, és a kollégiumban dolgozóknak iskolai óraadást biztosítani. Megfontolandó, hogy a havi 200 Ft nevelői pótlék jelent-e anyagi megbecsülést, de okvetlenül emelni kell a bent lakó nevelők éjszakai felügyeleti díját, mert hogy egy órai készenlétért még egy forintot sem kap, az jelképes díjazás. A többi anyagi gond csak az általános pedagógus fizetésrendezéssel oldódhatna meg. Az összes továbbtanulni vágyó, sőt középiskoláinkba felvételt nyert tanyai és vidéki tanuló megfelelő elhelyezése és nevelése pedig új, korszerű, és a nevelési céloknak megfelelő kollégiumok építésével.

MÉSZÁROS JÚLIA

„A CSILLAGÁSZ AZ ŰR SZERELMESE..."

Amikor megérkezem a városba, biztos vagyok benne, hogy senkitől sem kell kérdezősködnöm, magamtól is oda találok. Tudom, hogy a Tóth Kálmán utcában van. Nagy tornyokat, a házak fölé emelkedő kupolákat, égnek meredő távcsöveket kutat a tekintetem. De egyórai bolyongás után sem vagyok közelebb a célhoz, mint amikor leléptem a vonatról.

— Merre van a Tóth Kálmán utca? — kérdeztem egy rövid nadrágos, horgászbotos bácsitól.

— Az? Várjunk csak! — és töprengően tekint körül.

— A csillagvizsgálót keresem! — dobom felé mintegy mentőövként, s ő valóban szinte a vízbe fúlók kétségbeesett mohóságával kap a mondaton, s már magyarázza is. Három perc múlva benyitok a bajai csillagda vasrácsos kapuján, s pillanatig megszégyenülten állok belül. Itt vannak a tornyok, s alig magasabbak, mint a ház. Felesleges is volna — döbbenek rá —, hiszen a fényévekhez mit számít, hogy 10, 20 vagy akár 50 méter magasságban helyezik el a műszereket. Kétkedéssel pillantok körül az udvaron: ez az a híres csillagvizsgáló, amelyről Japánban, Svájcban, Angliában, a Szovjetunióban, Franciaországban és mindenhol elismeréssel beszélnek? Mi lehet itt világraszóló a három betonlábon álló forgó kupolákban, a lapos tetejű épületben, a függönyös ablakok mögött?

Sütő Károly tudományos munkatárssal találkozunk az udvaron. A szobában dr. Ill Márton tudományos főmunkatárs hajol a számtenger fölé. A laikus gyermeki kíváncsiságával pillantok végig az alig sejtett rendeltetésű műszereken, grafikonokon, rajzokon. Amikor leülök, már kicsit otthon érzem magam ebben a könyvekkel bélelt, szinte a világmindenség, az időtlenség nyugalmát árasztó szobában.

NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

A csillagászat talán a leginternacionalistább tudomány. Együttműködés, egymás munkáinak pontos ismerete, összehangolása nélkül ugyanis mit sem ér a megfigyelés, a jegyzetelgetés, számítgatás, mert esetleg 50 évi munka után kiderül-

hetne, hogy mások azt már régen elvégezték. A tudomány egyébként is nemzetközi, de különösen az a csillagászat. Fel kell osztani a munkát okosan, precízen kihasználni a szellemi és műszaki erőket. A bajai csillagdának, Ill Mártonnak is kiterjedt nemzetközi kapcsolatai vannak.

— Nemrégiben jöttem haza Franciaországból, ahol közel két hónapig voltam. Ebből egy hét a CNRS (Tudományos Kutatás Nemzetközi Központja) által szervezett és rendezett tudományos ülésekkel telt el. Itt ki-ki előadást tartott munkájáról, beszámolt eredményeiről, elmondta problémáit. Mondhatom, igen hasznos volt. További hat hetet pedig, francia kollégáimmal ismerkedve, vendégségükben töltöttem el — tanulmányúton voltam. Hozzáteszem még — mondja a tudományos főmunkatárs —, hogy a franciák igen nagyra értékelik a bajai csillagda munkáját. Meglepően bizonyítja ezt, hogy a népi demokratikus államokat rajtam kívül négy szovjet és egy cseh kollégám képviselte a párizsi összejövetelen. Ezen túl természetesen más bizonyítékunk is van. Évenként például két-három, de van úgy, hogy négy külföldi meghívást is vissza kell utasítanom. Képtelen vagyok mindenüvé eljutni, hiszen akkor mi lenne az itteni munkával? Az utóbbi öt év alatt azonban mégis 15 helyen voltam már. Ezek az utazások, tapasztalatcsere jellegű látogatások a mesterséges holdak pályáinak megfigyelésével foglalkozó országok tudósainak tevékenységét, munkáját összefogó INTEROBS keretében történnek. (Az INTEROBS két szóból összetett kifejezés, ami Ill Mártontól származik. Érdekes, hogy talán a hivatásából eredő precízséggel vigyáz a fogalmak pontos elhelyezésére, a helyes szóhasználatra. Hosszan magyarázta például, hogy miért nem jó a „műhold", s miért helyes a mesterséges hold kifejezés stb.)

Míg beszél, újra körülhordozom tekintetem a szobában. A falon „égi térképek", felvételek a Holdról, égitestek ábrái. Könyvek, műszerek és grafikonok társaságában Konkoly-Thege Miklósnak, az 1916-ban elhunyt tudósnak, a magyar csillagászat és meteorológia úttörőjének a képe.

— A Föld körül jelenleg több mint 500 mesterséges hold kering. Közülük mi itt Baján több tízet figyelünk, s adatainkat az INTEROBS minden állomásának megküldjük. Tőlük mi is hasonló rendszerességgel kapunk anyagot. Ilyen formában 27 ország megfigyelőivel van kapcsolatunk, de már újabbak: olaszok, svédek, nyugatnémetek, franciák, hollandok jelentkeznek, szeretnének bekapcsolódni a munkánkba, kérik felvételüket. Az idén októberben lesz Budapesten és Baján a szputnyik-megfigyelésben részt vevő országok tudósainak konferenciája. Ezen már görög, svéd kollégák is részt vesznek.

AZ ŰRHAJÓZÁS SZOLGÁLATÁBAN

Miért van szükség a mesterséges holdak keringésének megfigyelésére, a pályaelemek alakulásának állandó szemmel tartására? A laikus előtt nyilván érthetetlen, hogy a csillagász éjszakákat tölt a forgó kupolában, rámeredve egy fényes pontra, követve annak mozgását, s közben számokat olvas le, feljegyez. Mindezt miért? Mi köze van a mesterséges holdak pályájának életünkhöz, köznapi nyelven szólva: mi haszon van ebben? Ahogy Ill Márton tréfásan megfogalmazta a kérdést: hogyan lesz ebből kenyér?

— Nagyon is sok köze van ezeknek a kis bolygóknak a mi életünkhöz. A mesterséges holdak mozgására is érvényes a Kepler által a XVII. század elején kidolgozott égi mechanika. Mivel az említett holdak a levegő közegében keringenek, és mert a Föld nem szabályos gömb alakú, a klasszikus égi mechanika törvényeitől eltérően „viselkednek". A mi feladatunk — mondja a csillagda főmunkatársa — ezt az eltérést rögzíteni, vagyis megfigyelni, hogy egy adott pillanatban a mesterséges égitestnek milyen a csillagokhoz viszonyított látszólagos helyzete. Kiszámítjuk például, hogy egy mesterséges holdnak — ismerve előre meghatározott pályáját — mikor hol kell lennie, s megfigyeljük, hogy akkor valóban ott van-e, s ha nincs, mekkora a különbség és miért. Az eltérésekből következtetünk a levegő sűrűségére, a gravitáció erősségére. A légréteget, sajnos, maximálisan még csak mintegy 200 kilométer magasságig ismerjük. Összességében mindezek alapján tapasztalatot szerzünk a két jelenség — légsűrűség plusz gravitáció — tulajdonságairól, s ezek figyelembevételével pontosabban földre hozhatjuk majd az űrhajókat, ami már gyakorlati haszon. Nem mindegy ugyanis, hogy az űrutas hol ér földet. Ennek a pontosságához gyűjtünk mi anyagot, mintegy előredolgozunk, bár megfigyeléseinket máris alkalmazzák. Nagyobb jelentősége azonban csak később, az űrhajózás virágkorában lesz, ami véleményem szerint nincs messze.

A bajai csillagvizsgáló éppen ezeknek a szputnyikoknak a megfigyelésével lett világhírű. Munkájukat ugyanis rendkívül nagy pontossággal végzik. Adataikra

nyugodtan, teljes biztonsággal támaszkodhatnak a legtávolabbi kutatók is. Ez a megbízhatóság igen fontos. („... dolgozni csak pontosan, szépen, / ahogy a csillag megy az égen, / úgy érdemes..." — jut eszembe József Attila lassan közmondássá magasodó gyönyörű három sora.) Nem jelenti azonban, hogy a többiek rosszul végzik a dolgukat, de Baján különösen jól megy.

LERAJZOLT MÁSODPERCEK

Mi kell ahhoz, hogy ezt a feladatot meg tudják oldani? Az egyszerű kérdésre bonyolult, sokrétű és nagyon érdekes a válasz. Csupán asztal mellett nem is lehet elintézni. Kimegyünk a műszerekkel zsúfolt szobába, ahol a bejárati ajtó mellett jobbra, a falon, hatalmas, impozáns ingaóra kattogtatja a másodperceket. Az ajtóval szemben egy elektromos műszersor, berendezés, amely összeköttetésben van a sarokban elhelyezett, szigetelt fülkében levő kronográffal. Bent, az óraszekrényben, elektromos hőszabályzó állandó 29 Celsius-fokot biztosít, ami igen fontos a házilag készült időmérő pontos működéséhez. A több tízezer forintos berendezés egyetlen célt szolgál: a pontosságot. Segítségével — egy közbeiktatott távírógéppel — itt lerajzolják a másodperceket. Két vonal közötti részt felosztva a másodperc töredékeit kapják meg, s így rögzítik a megfigyelés, észlelés időpontját.

— Eredetileg egy svájci kronométerrel dolgoztunk — mondja Ill Márton, leállítva az „órát" —, ez azonban nem volt alkalmas a nekünk szükséges nagy pontosságú mérésekre. Az óra (az ajtó melletti ingáról van szó) ugyanis fél másodpercenként ketyegett, s így a leolvasott időpontok is legfeljebb fél másodperc pontosságúak lehettek. Nekünk ennél jóval nagyobb pontossággal kell dolgozni. A moszkvai Cosmos csillagvizsgáló például, amellyel kapcsolatban állunk, 0,1 másodperces pontosságú adatokat kér. Ezzel a kronográffal teljesíteni tudjuk a kérést. Ez viszonylag igen nagy egyenletességgel működik. Pontos idő ugyanis nincs, csak olyan szerkezetek, műszerek, köznyelven órák, amelyek egyenletesen járnak, működésükben nincs, vagy csak minimális az eltérés, ingadozás.

Megdöbbent ez a kijelentés, ugyanakkor kétségbeesés fog el: Mi mindent nem tudunk még? Rohanunk a vonathoz, minden lépésnél óránkra pillantva, határidőktől, dátumoktól rettegünk, s egyszer valaki kijelenti, hogy nincs pontos idő. És csak egy pillanatig kell megállni a ceruzával, hogy igazat adva bólintson az ember: nincs. Kétségbeejtően relatív „rugalmas", dialektikus minden. Rá kell jönnünk pillanatonként, hogy nem urai, hanem csak ravasz kihasználói vagyunk a természetnek. Mennyire igaza van Leninnek, amikor a Filozófiai füzetekben azt mondja: „A dialektika... eleven, sokoldalú (s az oldalak száma örökösen szaporodik) megismerés, a valósághoz vezető mindenféle útnak, a valóság mindenféle megközelítésének rengeteg árnyalatával..."

VÉGÜL A KEZDETRŐL

Homlokomon a tépelődés barázdáival, mellemben a hatalmas óra gyémántkemény ketyegésének hangjával lépek az utcára, majd negyedóra múlva így nyitok be Borbás Mihályhoz, aki jelenleg a csillagda vezetője. Ez az ember 1947-ben tántoríthatatlan elszántsággal, lelkesedéssel vetette meg az alapjait a ma már méltán világhírű intézetnek. Nem kell ugyanis azt hinni, hogy a hivatalos szervek egyszer csak rájöttek a csillagda hiányára, szükségességére, s elhatározták, hogy létesítenek egyet. Nem. Borbás Mihály maga egyszemélyben döntött: Baján csillagvizsgáló lesz. A kezdetkor a lelkesedésen kívül semmi sem volt, de Borbás Mihály nagyon tudott és tud lelkesedni a csillagászatért. Ő valóban „az űr szerelmese". Nagyon sok ajtón kellett addig kopogtatni, amíg eddig eljutottak, sok „illetékessel" kellett tárgyalni, illetve könyörögni nekik.

— Tizennyolc éve, 1947 májusában fogtam hozzá a szervezéshez — mondja az intézet vezetője. — Először az itteni Türr István múzeum könyvtárszobájában tartottam ismeretterjesztő előadásokat. Utána következett az első, és sokáig az egyetlen távcső megépítése. Knézy Pál akkori városi főmérnökkel készítettük el a terveket, s ennek alapján Békei Sándor optikus kisiparos elkészítette. A várostól 500 forintot kaptunk támogatásként. Ebből megvettem a távcső szívét, a 20 centiméteres tükröt...

Olyan lelkesedéssel beszél Borbás elvtárs, hogy magam is átérzem az indulás, a kezdet izgalmát, bosszankodom a sokszor mesterségesen támasztott akadályok miatt. Mert nem ment minden simán. Egy-egy nagyobb összeg megszerzéséért sokszor a legmagasabb fórumokig el kellett menni. Igen sokat segített — s nélküle nem is lenne az a csillagda, ami jelenleg — az azóta elhunyt Szalvai Mihály, nyugalmazott altábornagy, országgyűlési képviselő. Szintén a szívén viselte a bajai

csillagvizsgáló sorsát, Dallos Ferenc elvtárs is. Hét évvel a kezdeti lépések után, 1954 nyarán már hozzáfogtak az első, majd a második forgókupolás torony megépítéséhez. Ill Márton 1958-ban került a csillagdához mint függetlenített tudományos főmunkatárs — szintén Borbás elvtárs biztatására és közbenjárásával. Az intézetet 1955 óta rendszeresen támogatja a városi tanács, s azóta a Bajai Városi Tanács Csillagvizsgáló Intézete elnevezést viseli. Van-e az országban még egy tanács, amelynek ilyen „segédüzeme" lenne, de van-e még egy olyan ember, mint a bankban dolgozó Borbás Mihály, aki teljes energiáját a cél érdekében latba vetette. A csillagvizsgáló 1960 óta már költségvetési tényező, ami a hivatalos elismerés betetőzése. Az eltelt 18 év alatt fontos műszereket, az eredményes munkához szükséges berendezéseket vásároltak. Végeznek ionoszféra vizsgálatot, létrehoztak egy földmágnesség megfigyelő obszervatóriumot. Az intézet vezetője és munkatársai évenként mintegy 100 ismeretterjesztő előadást tartanak a nagyszámú érdeklődőnek, hiszen a csillagda működése, jelenléte valóságos űrkultuszt teremtett Baján.

Mindannyiuk érdeme, munkájuknak megkoronázása, sok évi fáradozásuk elismerése, hogy a *bajai csillagvizsgálót a városi tanácstól hamarosan* — 1966. január 1-től — *átveszi a Magyar Tudományos Akadémia.*

GÁL SÁNDOR

„SZÍVEM SZERINTI ÉRTELMISÉGI EMBER"

EMLÉKEZÉS TÓTH LÁSZLÓRA

Móricz Zsigmondot is meghívták 1930-ban a kecskeméti Katona József-emlékünnepségekre. Gyengélkedett, s Kárpáti Aurélt kérte meg: „Fordulj ahhoz a szemüveges, magas újságíróhoz, aki engem a múltkor kitűnően eligazított. Valami Tóth nevű."

Néhány év múltán már László barátomnak, később Lacinak szólította. Minél jobban ismerte, annál inkább becsülte.

Veres Péter írja a Számadásban: „A Választ is csak hozomra, soha meg nem adomra nyomatta ki..." Az idei könyvhétre megjelent új művében olvastuk: „... és egyáltalán mindig mindenütt ott volt, ahol a népről, a jövendőről volt szó. Remek ember volt, az egész város becsülte, ahogyan mondani szokták, a »mi emberünk volt«". Másutt „szívem szerinti értelmiségi embernek" tisztelte, nevezte.

„Én is olyan szegény voltam, hogy valahányszor Kecskeméten jártam, Tóth László, a nyomda akkori igazgatója utalt ki tíz pengőt, hogy hazautazhassak" — nyilatkozott Erdélyi József.

Csuka Zoltán így emlékezik: „Nemcsak lehetővé tette, hogy a Látóhatár talpraálljon, hanem mindig meleg szeretettel nyitotta meg előttem hajlékát is. Ha a nyomdában jártam, mindig Misztótfalusi Kiss Miklós szellemét éreztem a falak között..."

József Attila 1925. február elsején, Makón a néhány nappal előbb megjelent „Nem én kiáltok" című kötetének dedikált példányával ajándékozta meg: „Bár valóban rossz cserét csináltam, utólag mégis csak megvigasztal, hogy *Tóth László* bátyám megszerettette magát velem. Így tehát e könyv belülről is jár neki."

Amikor Németh László érverése 190 fölé ugrott, a *Tanú* egykori kiadójának segítségével szerzett helyet a János kórház különleges osztályán. Napestig idézhetnénk Illyés Gyula, Kodály Zoltán, Kassák Lajos, Simon István és mások, sokak érdemeit, segítőkészségét.

Jeleseink miért keresték társaságát, barátságát?

Tavaly márciusban, amikor sokat próbált, kiuzsorázott szervezetét végső pihenőre helyezték, ezrek és ezrek állták körül koporsóját. Országos vezetők és

helyi „kisemberek", kenyerük javát már elpusztítók és serkenő bajuszúak. Mi népszerűségének, rohanó korunkban oly szokatlan gazdagon feléje áradó tiszteletnek, szeretetnek, elismerésnek titka?

Hetvenéves lenne. 1895. május 17-én született, apja kőműves, anyja napszámos. S hótszegény építőmunkás-segéd nyolc gyermeke közül egyedül őt taníttatta. Az eszmélő, a társadalmi kérdések iránt szenvedélyesen érdeklődő, a maga helyét ebben ösztönös biztonsággal meglelő nagydiák gondolatvilágát, eszmekörét kitűnő, polgári radikális nézeteket valló tanárok befolyásolták. A református gimnáziumban, 1913-ban kitűnő eredménnyel érettségizett. Előbb a bölcsészkarra iratkozott be, majd főként anyagi gondok miatt a helyi — olcsóbb — Jogakadémián folytatta tanulmányait. 1915-ben frontszolgálatot teljesített. Az októberi forradalom után a Nemzeti Tanács titkárává választották. A Tanácsköztársaság forradalmi harcaiban a Direktórium tagjaként vett részt. Országgyűlési képviselőként is tevékenykedett. Áldozatos munkájáért a kurzus alaposan megfizetett. Másfél évi börtönbüntetésre ítélték. Kiszabadulása után a sakk vigaszt, feledést, szerény megélhetést és kibontakozási lehetőséget, és egyre növekvő nemzetközi elismerést jelentett számára. Az Első Kecskeméti Könyv- és Hírlapkiadó Részvénytársaság nyomdájában előbb beosztott tisztviselőként, majd igazgatóként dolgozott.

1944. december 17-én polgármesterré nevezték ki. 1948. május 1-én lemondatták, nyugdíjazták. Az ellenforradalom után felkérték, hogy a helyzet konszolidálása érdekében vállalja el a tanácselnök-helyettesi tisztséget. Súlyos betegsége miatt 1958-ban kérte, hogy nyugdíjazzák. Élete utolsó éveiben — többek között — a Hazafias Népfront Városi Bizottságának elnöke volt.

Az életrajzi adatok egy szüntelenül tevékenykedő ember földi létének felszínes külső kereteit jelzik. Hogy az életműről valóságos fogalmakat alkothassunk, legfontosabb területeit, tendenciáit kissé alaposabban szemügyre kell vennünk.

Tizenkilenc éves, amikor Szarajevóban eldördül Princip Gavrilo revolvere. Az ország Szerbia lerohanásának diadalmas vágyában lihegett. A harci dicsőség mákonyától megszédült újságok bosszúért, leszámolásért üvöltöztek. És ez a fiatalember ekkor írta, közöltette *„És mégse kell háború"* *című*, a józan emberi értelemhez fellebbező cikkét.

A kőművessegéd fia már diákkorában rendszeresen látogatta a Bercsényi utcai Munkásotthont. Ösztönös elhitelezettsége — a szegénység, az igazság szolgálata — az itt olvasottak, látottak, hallottak alapján révén vált tudatos, rendezett programmá. A fiatalember levegőt, működési teret keresett. Gondolatait aránylag az egymással rivalizáló helyi lapokban fejthette ki legkönnyebben. Általában példaként használt apró, látszólag lényegtelen esetekből, eseményekből bontakoztatta ki mondandóját. 1914 tavaszán — például — a város vezetői elrendelték, hogy a piacon garabó helyett kiló legyen a mértékegység. Megbolygatott darázsfészekhez hasonló zúgás támadt. A legkülönfélébb kifogásokkal próbálták az újat, a változást megakadályozni. Tóth László a Kecskeméti Szemle 1914. április 15-i számában „Két Kecskemét" című, „Vesszen a kiló, éljen a garabó" mottójú írásában pőrére vetkőztette a „maradiak" nézeteit. Az első világháború esztelen vérontása ellen a liberális Kecskeméti Lapok hasábjain tiltakozott. A Tanácsköztársaság harcos-munkás napjaiban a Magyar Alföld közölte írásait. „A tudománynak minden tanítása s szívünk minden dobbanása bizodalmat diktál. Május hajol ránk s vele virágzás és reménység. Ragyogj táborunk felett gyönyörű májusi nap s küldd elszánt szívünkbe világot éltető erőd és biztatásod." (Proletárok ünnepnapján.) Ilyen nagy hite volt. A két világháború között a nyílt, majd hallgatólagos cenzúra, a mellőztetés — a felszabadulás után felelősségteljes munkája miatt ritkán írt újságcikket.

Tollát mindig a nép és igazság okos szeretete vezette.

Törvényszerű, hogy már egészen fiatalon találkozott a munkásmozgalommal. Az ifjú humanistát a tízszeresen próbáló háborús évek nevelték kemény harcossá. Írtuk fentebb, hogy a Nemzeti Tanácsban igen élénken tevékenykedett. A városházán ő vette át 1919. március 21-én a proletárdiktatúra kikiáltásáról tudósító táviratot. Elindult a közeli nyomdába. Útközben jobbról-balról körülvették, nem tudta a hírt magába fojtani. Rögtönzött népgyűlésen ő jelentette be: új világ kezdődik. Mindenki természetesnek tartotta, hogy az akkor alig huszonnégy éves ifjú a Direktóriumban vezető szerephez jusson. A különösen nehéz körülmények ellenére — sőt éppen ezért „népfrontpolitikát folytatott". Fontosnak tartotta a lakosság megfelelő tájékoztatását, nevelését. A proletárdiktatúra kikiáltása után Sinkó Ervinnel, a kitűnő íróval és másokkal a Katona József Színházban kerekasztal-konferencia formájában vitatták meg az időszerű kérdéseket. Egyetlen üres szék sem volt.

Főként a kulturális ügyeket intézte. Azt hirdette, hogy „a művészet birodalmába csak a művészeten keresztül vezet út. »Kegyetlen katonai, élelmezési, politikai nehézségek között fáradozott a népművelés elismertetéséért.« A legelső feladat: kultúrát a népnek" — ez minden megnyilatkozásának legfontosabb motívuma. Sohasem maradt meg az óhajnál. Március 21-én, a színházak és mozik államosításakor hangoztatta: „Megváltozott az élet, meg kell változni az élet tükörképének is." Már április első napjaiban hangversenyeket, irodalmi esteket rendezett. Hosszú vidéki népművelési gyakorlatom alapján mondhatom, hogy ma sem tanulság nélküli „Egy ifjúmunkás levele" címmel megjelent cikke. Egy budapesti vendégelőadó útszéli hangon ócsárolta Kassákot, Szomorit, Bródyt. „Maga az a tény, hogy az elvtárs ezekről az írókról beszél, igen helyes és dicsérendő. De olyan naiv kigúnyolás ellen, amely egy irányzatot bolondok házának nevez, tiltakozunk a kultúra nevében. Kapitalista világban a gúnnyal való harc, ha nem is jogosult, de érthető volt hiszen a tömegeket, amelyek a gazdasági rend hibájából kultúra nélkül voltak, főképp a gúnnyal lehetett »megfogni« és vezetni az újítások ellen. Az a tény, hogy valami új és az emberek nagy része előtt érhetetlen, nem lehet sem érdem, sem pedig elítélhető és legkevésbé kigúnyolható dolog."

Tóth László ezekben a napokban valóban éjt nappallá téve dolgozott. Természettudományos tanfolyamokat szervezett, meghosszabbíttatta a színházi szezont, és olyan körültekintéssel államosította a könyvtárakat, hogy az itt meghonosított módszereket országszerte átvették.

A proletárdiktatúra után napokig a Művésztelep víztornyában bujkált. Az 1965 tavaszán elhunyt Iványi Grünwald Béla történész így idézte fel ezeket az időket. „Jól emlékszem, amikor 1919-ben kijöttek érted a »daliás legények«. Szegény apának (Iványi Grünwald Béla festőművésznek, a telep vezetőjének) fogalma sem volt arról, hogy ott vagy. Mikor mindent megnéztek és végigjártak, apa azt mondta nekik: Lássák be, félrevezették az urakat. Láthatták, hogy nincs sehol. Most már csak egy kulcs van hátra, a közös műteremház víztornyának kulcsa, ha oda is fel akarnak menni, menjenek egyedül, az nékem igen magas..."

A Horthy-fasizmus éveiben kirekesztették a politikai életből. Elveit ekkor sem tagadta meg, de csak közvetve segíthette a haladó eszmék győzelmét. Erről az időszakról Molnár Erik beszélhetne sokat. Tóth László sokat tanult tőle. A háborús években tevékenyen támogatta a Béke-pártot, noha az ellenforradalmi rendszer mindvégig rendőri felügyelet alatt tartotta. A nyilas uralom napjaiban politikai üldözötteknek nyújtott rövidebb-hosszabb ideig menedéket. Erdei Ferenc bujkálását is segítette. Elébe ment a szovjet hadseregnek.

1944. december 16-án éjjel dzsip állt meg Kisfaludy utcai háza előtt. A városi tanácsházára hívták. Felkérték a polgármesteri tisztség ellátására. A háborús viszonyok közepette bizony csak szívós, céltudatos munkával, erejének végső megfeszítésével tudott a sokágú feladatoknak eleget tenni. Munkaideje reggel hat órakor kezdődött. Személyesen ment el a postájáért, és mindennap meglátogatta a piacot. Ilyenkor bárki előadhatta kérését.

Szociáldemokrata párttag volt. Világosan látta a kibontakozás útját. 1945-ben elmondott beszédéből idézünk: „A Kommunista Párttal való kapcsolatunkat nem szabad félelem vagy legkevésbé a gyűlölet szemszögéből elbírálni. Nekünk a demokrácia megszilárdításán túl egyengetni kell a talajt a szocializmus számára. Ebben mindkét pártnak megvan a maga önálló szerepe, ...a demokratikus vívmányokat csak a zavartalan munkásegység tudja biztosítani, ...jobboldal persze nem lehet a pártban."

Az 1945-ös januári nagy német ellentámadás napjaiban a szovjet városparancsnokságra hívatták. „Félő, lehetséges — közölték vele —, hogy a fasiszták átkelnek a Dunán és Kecskemét is veszélybe kerül. Biztos, ami biztos, készüljön fel arra, hogy családjával »hátrább« kell költözniök. A németek kezében biztos halál várna rá. És az öntudatos humanista, a békés meggyőződés híve a menekülés helyett fegyvert kért, a frontszakaszra való áthelyezését.

Nyugdíjazásakor így emlékezett vissza ezekre a hetekre, hónapokra: „A táj sorsán tűnődve bontakozott ki feladatom: megbonthatatlan közösséget érezni és tartani az elesettek, a dolgozók életével, figyelni és számon tartani minden bevándorlót, minden fát, új élet reménységét önteni azokba, akik októberi menekülésből visszatérőn összeomlott családi tűzhely mellett döbbentek rá a háború valóságára." Hosszabb ideig országgyűlési képviselő is volt. A hatalom mit sem változtatott rajta. A Kecskemétre látogató Németh László kikérdezte ismerőseit polgármesterük szerepe felől.

„Boldogan láttam, míly nagyszerűen állja meg helyét e sokoldalú, becsületesen furfangos, eredeti ember..." (Kecskeméti emlékek. Aranyhomok 1962.)

A személyi kultusz éveiben „halgass" volt a neve.

Az eddig elmondottakról jobbára csak a kecskemétiek tudnak. Az országos közvélemény, sajnos, még nem ismeri ezt a szolgálatokban és élményekben gazdag életet. Tóth László nyomdaigazgatóról és sakktudósról azonban száz- és százezrek hallottak.

Németh László először Pápán akarta nyomdaprés alá bocsátani a Tanú első számát. „A kecskeméti vezetője azonban személyesen is eljött, s ez döntött: az »ő«-ző beszédű, fiatalos képű ember megnyerte bizalmukat... segíteni akart az állóvízzé vált irodalom megkavarásában... Nem kis részben az ő ügybuzgalmának volt a következménye, hogy az előre várt két fenyegetés közül — az erkölcsi sokkal aktuálisabbá vált az anyaginál. Egymaga négyszáz előfizetőt szerzett... Közben mint tájhazafinak arra is volt gondja, hogy Kecskemét híres embereit megismerjem, szőlőiről, barackosairól, konzervgyártási lehetőségeiről fogalmat alkossak."

Németh László Kecskeméti emlékek című írásában alig találunk olyan szakaszt, ahol közvetve-közvetlenül ne lenne jelen. „Suttyomban" ő adta ki az Ember és szerep című első önálló Németh László-kötetet. A honoráriumot kisnyíri parcellában kapta, a leendő íróteleppen. A szomszédság elég jó volt, balról Móricz Zsigmond, jobbról Sárközy György.

Ő vállalkozott Veres Péter Az Alföld parasztsága, Áprily Az aranymosó balladája, Szabó Lőrinc Harc az ünnepért, Kassák Lajos Földem-virágom, Illyés Gyula Szálló egek alatt című kötetek megjelentetésére. A Nyomdai főkönyvben — ahol még ma is kiegyenlítetlen tételek hirdetik megértő ügyszeretetét — gyakran találkozunk Erdélyi József, Bakó József, Sinka István, Gelléri Andor Endre, Csuka Zoltán, Hont Ferenc neveivel.

Már diákkorában, 1912-ben ifjúsági sakklapot szerkesztett, és ő vezette a Magyar Alföld — kezdeményezésére létesített — sakkrovatát. Gyakorló játékosként is megállta helyét. Világhírű sakk-könyvtárát gyakran felkeresték hazai és külföldi mesterek és nagymesterek. Aljechin, Bronstein is búvárkodott a ritkaságok között. Levelezésével úgy tartotta össze a sakkozás hazai és külföldi híveit, mint egykoron Kazinczy a magyar írókat. A nyomdában, többségükben szerkesztésében több száz sakk-könyv jelent meg. Ő adta ki a Magyar Sakkvilágot.

Az emigrációból hazatért Révai József így köszöntötte: „Önt nagyon tisztelik a Szovjetunióban. A világ első szocialista államának sakktudományát az egész világon népszerűsítette." Már 1925-ben kiadta két moszkvai szerző művét. A honvédő háború alatt a szovjet bajnokság játszmáit nem tudták a Szovjetunióban kinyomatni. A régi baráthoz fordultak. A kéziratokat Svédországon és Svájcon keresztül csempészték az „ellenséges" Magyarországra. Kecskeméten, német nyelven jelent meg a dokumentumértékű kötet.

Laci bácsival halála előtt két héttel találkoztam utoljára. Moldova György társaságában kerestem fel. Noha a pusztító kór már teljesen szétroncsolta szervezetét, valósággal „feltámadt", amikor a sakkra terelődött a szó. Művelésében a játék izgalmát, a tudomány logikáját és a művészet szépségét kereste. Érdemeit a FIDE hivatalos lapja négy nyelven közzétett, hosszú tanulmányban méltatta. Amikor ma sakkozóink világraszóló eredményeinek örvendezünk, ne feledjük, hogy az alapokat Tóth László rakta le.

Kortársként élt, tudatosan élt. Szüntelenül a holnapba tekintő lélekkel járt a világban. Diákkorában tekintélyes Ady-szavaló volt, s mindvégig bizakodó, pártoló szeretettel figyelte Juhász Ferenc, Simon István, Váci Mihály és a többiek útját. Fiatal maradt. Sohasem felejtette Tolsztoj tanácsát: „Az ember nem azért él, hogy érte dolgozzanak: ő munkálkodjon másokért." Tudta, hogy az ember társadalmi lény, minden emberi cselekvés a társadalomban hagy nyomot, kap értelmet, megbecsülést vagy elítéltetést. Kecskemét alkotó szerelmese öt évtizeden keresztül használt, ahol csak tudott. A városra példaként tekintő Móricz vallotta, hogy Kecskemétre mindig az első kapun jött be. Talán ezért is kedvelte annyira. Kalauza Laci bácsi volt. Kicsit az ő derűs szemével, egyszerre cirógató és a végső összefüggéseket kutató tekintetével figyelte a tájat, az embereket. Túlzás nélkül megállapítható, hogy egyénisége, gondolatai észrevehetően hatottak két világháború közötti irodalmunk vezető egyéniségeire.

Régi igazság: egy társadalom fejlettségét értékeinek tisztelete is jelzi. Megnyugtató, biztató, hogy Tóth Lászlót az utóbbi években helyi és országos tekintélyek számon tartották, becsülték, apró figyelmességekkel halmozták el. Élete utolsó őszén Szocialista Kultúráért érdeméremmel tüntették ki. Méltán viselte.

Mi mindent tehetett volna kedvezőbb körülmények között.

HELTAI NÁNDOR

MŰVÉSZET

A X. MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZETI KIÁLLÍTÁSRÓL

A kiállítást felcsigázott kíváncsiság várta. Ezt fokozta az a hosszú szünet is, mely megelőzte és elválasztotta a IX. országos terepszemlétől. Az évenkénti nagy reprezentatív műcsarnoki kiállítások rendszere, amely 1950-ben indult, valóban csődöt mondott; a tárlatok hivatalos ízükkel, zsúfoltságukkal alkalmatlanok voltak arra, hogy a művek és a nézők között természetes kontaktust létesítsenek. De arra is, hogy az egyes műveknek a nyilvánosság elegendő közegét biztosítsák, és e két feltétel megteremtésével egy ország normális képzőművészeti életének értékmérői és ösztönzői legyenek. Nem mintha ezeknek a kiállításoknak nem lett volna közönsége, és egyes művek — egy-egy csatakép, füttyös kalauzmó — a látogatási könyvek bejegyzéseinek tanúsága szerint ne vívott volna ki elismerést. De ez a tetszés nem a művészi értéknek, hanem a helyeselt témának szólt, és korántsem a művészet megértését, hanem sokszor éppen a nagyközönség művészeti analfabetizmusát tanúsította. Csakhamar nyilvánvalóvá lett, hogy más módszert kell találni mind a művészi munka ösztönzésére, mind a közönség ízlésének nevelésére. Ez a módszer a nemzeti kiállítások hosszú szüneteltetése lett. Meglehetősen kockázatos módszer, különösen ha meggondoljuk, milyen kevés alkalma nyílik a művésznek egyénileg bemutatkozni a nagyközönség előtt. Az időközben megszületett vidéki tárlatok rendszere, a Fiatalok Stúdiójának kiállításai alig lendítettek valamit a helyzeten, bár kétségtelenül élénkítik az ország művészeti vérkeringését. Az egyéni tárlatokkal együttvéve sem oszlatják el azonban a hiányérzetet, nem oszlatják el azt a gyanút, hogy az ország igazi képzőművészeti eseményei sokszor a nyilvánosság kizárásával mennek végbe.

A X. kiállítás első pillantásra szenzáció az előző nemzeti kiállításokhoz és gyűjteményes tárlatokhoz képest. Azzá teszi a kellemes összhatás, a rendezés bravúrja, mely a művészet jelenlétének légkörét tudja megteremteni. Az eddigi műcsarnoki kiállítások merev hivatalossága helyett a rendezése sokféle, termenként variálódó forma- és térhatásával vonzza és kíváncsivá teszi a látogatót. (Csak később, maguknak a műveknek a szemrevételével derül ki, hogy ez a rendezés sokszor mennyire formális, a művek minőségét milyen sokszor alárendelte a rendezés-műalkotás formai igényeinek.)

De szenzáció a kiállítás az irányzatok, stílusok eddig alig tapasztalt bőséges felvonulása következtében is. Ez nagy lépés a valódi képzőművészet és a „hivatalos képzőművészet" bántó kettősségének megszüntetése felé. Csak üdvözölni lehet azt a végre megszületett belátást, hogy a tények elől nem jó a fejet a homokba fúrni, hogy egy egészséges képzőművészeti kultúra fölpezsdítéséhez az első lépés: számba venni azt, ami van. Hogy a még soha nem realizált, művészi anyagban meg nem fogalmazott kívánalmak ismételgetése helyett oda kell figyelni arra, amit a művészek alkotnak, ami műalkotásokban realizálódott. — A kép, mely így a néző szeme elé tárul, izgató: nem kielégítő, egy nagy eredményt azonban mindenképpen fel tud mutatni. Érezteti, hogy a magyar képzőművészet élő, pezsgő valami, új várakozásokat kelt, kíváncsivá tesz.

A kiállítás határai tehát tágak — és ez egészséges jelenség. Felvonul egy sereg irányzat, köztük újak, új nevek is tűntek fel a fiatalabb művészek között, és látható egy sereg jó mű. Csak néhány példát említsünk ezek közül. A termekben — ez egyébként a kiállítás fő témája — felvonul egy széles impresszionista front, kezdve egy régiesebb, a valóban csak természeti jelenségeket lejegyző irányzaton egészen a természet lírai átköltőiig. Szép képeket láttunk *Szentiványi* Lajostól, *Bernáth* Auréltól, *Jakuba* Jánostól. Felvonult a hagyományos alföldi festészethez kapcsolódó művészek gárdája, *Kurucz* D. Istvánnal, *Kohán* Györggyel, *Csizmadia* Zoltánnal az élen. Eltérően az előző csoporttól, melynek művészete megállapodottnak tűnik, itt olyan folyamat figyelhető meg, mely az eredeti expresszivitástól egy lehűlő, a forrongó, ellentétes színektől és formáktól egy dekoratívabb festészet felé halad. Eredeti, népi gyökerétől már nagyon messzire ágazott ez a festészet, mégis érdekes törekvés pl. *Németh* Józsefé, aki a népművészet formáit és színeit alakítja monumentálisakká. A dekorativitás, a jóleső szín- és formahatások előidézése mint központi cél a kiállítás egyik eléggé általános festői irányzata. Ér-

dekes, hogy legszívesebben a középső generáció műveli: éppen azok a művészek, akik régebben tematikus képeikkel szereztek elismerést. *Domanovszky* Endre, *Kádár* György említhető itt, de erre tendál a régebben franciás ízlésű *Bartha* László is.

A tiszta dekorativitás és a tematikus zsánerfestészet közötti sajátos átmenetből születtek *Ridovits* László, *Vati* József, *Sarkantyú* Simon, *Szurcsik* János képei — ez utóbbinak 1945 című képe érdekes kísérlet egy naiv-expresszív formanyelv kialakítására. A groteszk vonások iránti érzék és szellemes formai ötletek elevenítik *Tamás* Ervin és *Béres* Jenő zsánerképeit. Feltűnő a festészeti anyagban egy új tárgyilagosság. Skálája széles: a hagyományos formaépítkező csendéletfestészettől a tárgyakat mikroszkóppal boncolgató, már-már szürrealista naturalizmusig terjed.

A csendéletfestésnek még a Nyolc csoportjához kapcsolódó nemes hagyományát alakítják egyénileg *Demény* Miklós, *Gáspár* Péter, *Timár* István, *Szabó* Péter. *Csizma* Gyula kis Hal-csendélete a naiv festészet szó szerinti tárgyilagosságának egyik megnyilvánulása. *Bazsonyi* Arany, *Orosz* János expresszív, *Gábor* Móricz lírai-bensőséges irányba tágítja a sort.

A dekoratív formai hatást a tárgynak szentelt fokozott figyelemmel egyesítik és a dekorativitás és naturalizmus brutális és rafinált-érdekes vegyületét állítják elő *Szinte* Gábor, *Scholz* Erik, *Koch* Vilmos, *Eigel* István, *Óvári* László, *Orosz* János, *Kokas* Ignác, *Somogyi* János. *Berki* Violát is a tárgyak alapzata, rajzolata inspirálja, de őt merőben más jellegű: a gyermek szemével látott egyszerű és megszépített képekre. *Szántó* Piroska képein a virágok keltek varázsos életre.

A tárgyiasság quattrocentós hangsúlyozása minden egyéb — érzelmi és artisztikus — asszociáció kiküszöbölésével és aprólékos természethűségében is lekerekítő, megszépítő megfestése teszi izgatóvá *Mácsai* István női portréját.

Csernus Tibor, *Patay* László, *Gyémánt* László, *Szabó* Ákos és egyik képén *Fejér* Csaba már-már viviszekciós módszerrel boncolják azt, ami a felület, a látszat mögött van; új igazság után kutatva lehántolnak mindent, ami konvencióvá vált, fizikai és szellemi értelemben egyaránt. A dolgokat megszokott látszatukban megkérdőjelezve, bizarr kétértelműségben ábrázolják. *Kondor* Béla viszont éppen ellenkezőleg, a tárgyakat új szellemi univerzumának részeivé tette, amely univerzumnak már saját törvényei vannak. A fiatal festők e népes csoportja a kiállítás festészeti részének „borsa". Telve vannak az érdeklődés, a további alakulás izgalmaival.

Más a vonzereje — éppen az érettség, a kiteljesedés miatt — néhány idősebb művész munkájának. Különösen, hogy ezek a képek a fiatalok harsány méreteivel szemben mind kisalakúak. *Modok* Mária, *Vaszkó* Erzsébet tájból, illetőleg csendéletből költött művei tiszta forma- és színlírát alkotnak. *Kmetty* János képei — egy egész kis gyűjtemény — sajátos kubizmusának és a szentendrei festészetnek új állomásai. A pasztellszínű geometrikus formák egy leszűrt-szelektált, végsőkre egyszerűsített törvényű univerzumnak az építőkövei.

Barcsay Jenő kis képei is újabb fázisai a szentendrei konstruktivizmusnak. A természeti formákat a geometrikusságig sűríti, de ezt a racionális geometrikusságot az érzelmi élet meg nem fejtett, rejtett ismeretlenei fűtik.

Czóbel Ernő a harmadik szentendrei „öreg": csendéletében ismét megragad az az elementáris élvezet, mellyel a dolgok érzéki valójának szépségeit kibontja.

A grafikai termek a kiállítás legegyöntetűbb „modern" részét alkotják. Sok jó mű sűrűsödik itt. Jó ötlet volt a néhány kis „gyűjteményes kiállítás" megrendezése. Itt *Hincz* Gyula színben és kalligráfiában nagyon szép, szellemes, könnyed művei mellett főként a fiataloké a szó. *Kondor* Béla, *Gacs* Gábor, *Stettner* Béla, *Kass* János, *Feledy* Gyula, *Gross* Arnold — legtöbbjük nemrégen egyéni kiállításon is bemutatkozott — az új magyar grafikus (főleg rézkarc-) művészet klasszikusai. Azokat a határokat, melyeket az ő irányzataik húztak meg — a realitás és képzelet tájainak mikroszkopikus feltárásától a szellemi és érzelmi tények expresszív kivetítéséig — most *Pásztor* Gábor, *Gy. Molnár* István, *Rozanits* Tibor, *Fajó* János továbbtágítják azzal, hogy a vonalat a közvetlen tárgyi jelentéstől még szabadabb eszközként használják, sokszor elszakadva a „figuratív" tematikától is. Ők képviselik ennek a kiállításnak egyik szélsőségét, a legelső csoportban említett tájfestészetnek az ellenpólusát. Ők kapcsolódnak leglazábban a tárgyi világhoz.

A szobrászati anyag meglehetősen élesen két részre oszlik. Egy hagyományosra, és egy kísérletezőre. Az elsőben *Czinder* Antal Könyöklője, *Kampfl* József Pihenője, *Kerényi* Jenő Anya gyermekével-je, *Kiss* Sándor, Lenkéje, *Kiss* István Lovai, *Ligeti* Erika K. J. portréja, *Meszes Tóth* Gyula Női portréja, *ifj. Pál* Mihály Bandija, *Puskás* Éva Leányfeje, *Rajki* László Május 1-je, *Schaár* Erzsébet kitűnő portréi, *Váradi* Sándor Női feje, *Veszely* Jelena Gyermekfeje, *Vilt* Tibor szép Madách-portréja emelkedik ki leginkább. Műveik többsége azt bizonyítja, hogy szobrásza-

inkban a klasszikus forma-arányérzék az uralkodó művészi sajátosság. Még akkor is, ha a téma groteszk vonásai vagy az anyag által lehetővé tett játékok csábítanak. Néhány kísérletező szobrász azonban szakít a klasszikus, tömbszerű mintázásnak e módszerével. A fémötvözet és a forrasztó eljárás anyagi-technikai lehetőségét használják ki a téma értelmének erőteljes megfogalmazására. A szobrok tanúsága szerint ez az eljárás sokrétű kifejezési lehetőségeket rejt magában; a már-már brutálissá fokozott erő kifejezésétől (*Kalló* Viktor: Bányász) a küzdő-szenvedő indulatosságén keresztül (*Varga* Imre: Prométheüsz, *Segesdy* György: Apa és gyermeke) az oldottabb groteszk tartalmakéig (*Szebényi* Imre: 1848.) E néhány szobor jelentősége nemcsak önmaga művészi értékében van, hanem abban is, hogy a magyar szobrászművészetnek egy egész gárdája indult új kifejezési lehetőségek felkutatására.

A kiállítás leglabilisabb része a megrendelésre készült műveké. Már az is jellemző, hogy ezekről a monumentális alkotásokról külön csoportban lehet megemlékezni, mintha megbízásaikban a művészek kedvezőtlenebb feltételeknek engedelmeskednének. A művek megmerevednek, vesztenek egyéni ízükből. Az egyetlen igazi kivétel *Barcsay* Jenő mozaikja, mely minden bizonnyal a magyar művészet történetének maradandó alkotása, s kiemelhető még *Somogyi* József Szántó-Kovács- és *Kerényi* Jenő Csontváry-szobra is. De a Lovak lendületes expresszív *Kiss* Istvánja a hatalmas márvány Végvári katonákban a harmincas éveknek kellemetlenül archaizáló, bombasztikus nyelvezetét használja. A rézkarcokban minden vonalnak sokszoros értelmet adó *Hincz* Gyula gobelinjén modorossá lesz.

A tervek közül szívesen látnánk kivitelezve *Hajnal* Gabriella gobelinterveit, akinek kis temperakompozíciói gazdag szín-, forma- és témafantáziáról és a gobelin műfaj teljes megértéséről tanúskodnak.

A kiállítást járva sok új név, új irányok, jó klasszikus művek és jó kísérletek láttán is egyre több kérdőjel bukkan föl a látogatóban. Először a kiállítás rajzolta összkép hitelességét illetően. Bár a megelőző egyéni kiállítások alig teszik lehetővé a kontrollt, mégis, azok alapján is kétséges, hogy ez az archaisztikus-dekoratív tónus, mely nagyobbrészt uralkodik a tárlaton, igaz lenne. Ha például a rendezés másképpen hangsúlyozott volna, az összbenyomás is más lehetne. Kitűnő képek és szobrok rejtőznek hátsó falak mentén, míg formális szobrok és dekorációk kiemelkedőket foglalnak el. S vajon mennyire volt meggondolt a zsüri munkája? Kiállításról vagy műteremből ismerve egy-egy művész oeuvre-jét, azonnal megállapítható, hogy ezen a tárlaton nem *legkarakterisztikusabb*, hanem *a tárlat összképébe leginkább beleillő* művekkel szerepelt. Nem tudni, szándékosan törekedett-e a zsüri az élek tompítására, az azonban már tény, hogy sajnos, így történt. Egy-egy művész szereplésének aránya láttán lehetetlen elnyomni azt a gyanút is, hogy talán személyes elfogultság is irányította a bizottságot. És az utolsó és legkérdésesebb kérdés — de összefügg az előzővel —: ha a zsüri a mai magyar művészet teljes látképét akarta a közönség elé tárni, akkor miért nem teljes a kép? Lehetetlen kitalálni, hogy amikor sűrűn felbukkannak a teremben a legkülönbözőbb irányzatoknak a jelenségei (sokszor csak divatos, gyenge formában), miért maradtak ki ezeknek kiváló művelői, idősek és fiatalok egyaránt? Pl.: *Kassák* Lajos, *Korniss* Dezső, *Bálint* Endre, *Anna* Margit, *Barta* Lajos, *Jakovits* József vagy *Lakner* László.

A kiállításnak ezek a hibái súlyosak, de nem nyomják el az előzőkben méltatott érdemeit. Elfogultságai, egyoldalúságai a jövőben elsősorban a művészeti élet további demokratizálásával, inkább kisebb méretű, de sűrűbb egyéni kiállításokkal és gyakoribb országos tárlatokkal küszöbölhetők ki.

KÖRNER ÉVA

MIÉRT SZÉP?

NAGY BALOGH JÁNOS ÉLETMŰVE

A Magyar Nemzeti Galéria XX. századi állandó kiállításán hat festmény képviseli Nagy Balogh Jánost. Új monográfiája (Németh Lajos műve) közli minden lényeges alkotásának reprodukcióját. Korábban is számosan írtak róla — költők, írók, művészek — és mindnyájan fokozott melegséggel, tisztelettel. Ennek ellenére megbecsülése csak szűkebb szakmai körökben él, s ha nem itt, hanem olyan helyen hallunk századunk magyar művészetéről, ahol az általános és jóindulatú érdeklődés kiterjed az irodalom, zene, képzőművészet, ezenkívül a szellemi élet más, de az előzőekkel rokon megnyilvánulásaira — Nagy Balogh Jánosról nem vagy alig esik érdemes szó. Pedig sok nálánál kisebb jelentőségű és inkább külsőségekre építő képzőművész kap nagy figyelmet.

(Tavaly volt születésének kilencven, halálának negyvenöt éves évfordulója. A televízió tartalmas emlékműsort sugárzott, ennek nyomán néhány újság rövid megemlékezést hozott róla. Azután nem történt semmi, illetve egy vidéki folyóirat részére érkezett kézirat azzal a kéréssel, hogy az évfordulóhoz valamennyire közel eső időben közöljék azt. Kerek hét (7) hónap múlva érkezett válasz, hogy milyen módosítások után hajlandók foglalkozni a közléssel. Közben az évforduló rég elmúlt.)

Ha mindez lehetséges olyan magyar képzőművésszel, aki fokozott megbecsülésre érdemesült, akkor megkülönböztetett hangsúllyal kell felhívnunk rá a figyelmet ott, ahol megfelelő megbecsülést remélhetünk. És mivel neki nem csupán egyes műveiben, hanem a velük teljes egységet alkotó életében, egész életművében van valami szép, talán megengedtetik itt az *egy* mű elemzésétől való eltérés.

Nézzük először életét, azután munkásságát. Talán még a tágabb értelemben vett szakma is mostoha vele szemben.

Debreceni származású, Budapestre került szülők gyermeke volt. Az elemi iskola elvégzése után a szobafestő- és mázolómesterséget tanulta. Ezzel párhuzamosan az Iparrajziskola és az Iparművészeti Iskola esti tanfolyamait látogatta. 1900-ban a müncheni akadémiára is eljutott, de a nélkülözések pár hónap múlva haza kényszerítették. Mostantól kezdve rendszeres fizikai munkája mellett képezte magát önerejéből, legjobb belátásai és megérzései szerint. A tízes évek elejére eljutott az általa elérhető legmagasabb kifejezési szintre — igazi múzeumi rangú műveket festett —, de életkörülményeiben megmaradt kispesti proletárfestőnek, majdnem ismeretlenül s ugyanolyan nélkülözések között, mint pályája elején. Szépen ívelő művészi útjának az első világháború vetett véget: a fronton jobb karja lövést kapott, s míg a kórházakban gyógyították, bal karjával kezdett rajzolni. — 1919 őszén váratlanul meghalt. Ekkor már a múzeumok falán tudhatta képeit, ugyanis a Tanácsköztársaság művészeti vezetői 1919 nyarán megkeresték, több művét megvásárolták a Szépművészeti Múzeum részére, őt magát hivatalosan is mesterré deklarálták.

Ha tehát csak életét nézzük, abban is volt valami mélyebb értelemben vett szép; valami, ami meggondolkoztatja az embert. Önerejéből küzdötte fel magát a legjobbak közé. Óriási utat tett meg, de közben megőrzött minden kapcsolatot eredeti környezetével (a proletársorssal), s amit ott látott, illetve átélt, azt festette meg tökéletesen. Gondoljunk csak arra, hogy századunk piktúrájában mily sokan akarták ugyanezt, s rajta, valamint Derkovits Gyulán kívül milyen kevésnek sikerült. Nélkülözések árán érte ezt el, olyan környezetben, ahonnan nemcsak egy érzékeny művészalkat, de bárki más is inkább menekülni szeretett volna. Lehet, hogy az ilyen élet az egyénnek nem szép, de a művészet vagy tágabb értelemben a közösség szempontjából feltétlenül hasznos, illetve etikus, tehát ebben az értelemben szép.

Élete után nézzük műveit. Ezeken megörökítette otthonát, műteremnek használt szobáját, katonaládáját, falra szegezett képeit, festőállványát, anyja konyhaedényeit, bevásárlókosarát, vizesvedrét, az asztalra kerülő pár szem gyümölcsöt, vagy a megszegett kenyeret. — Míg rajzolta és festette ezeket, elért arra a szintre, amelyen az ábrázolt tárgyak jelentése már nem azonos köznapi szerepükkel; anélkül, hogy elvesztenék tárgyszerűségüket, átlényegülnek, lírával, tisztult festőiséggel telítődnek. Tehát nem csupán azért szépek, mert a szegénység otthonaiból valók, hanem mert jó értelemben vett valóságot őriznek, emberi és művészi szempontból egyaránt ethoszt, életérzést, életformát sugároznak.

Interieur-jei, csendéletei mellett talán önmagát, öntudatos, darabos proletárarcát örökítette meg legtöbbször. Kicsi, élénken figyelő szemek, erősen fejlett orr, kövéres arc, rajta több forradás himlőbetegség nyomaként — s ezzel ki is merítettük a külsőséges érdekességeket. De ezek csak a külsőségek voltak. A himlőhelyes arc csúnyaságát megnemesíti a szellem, és a robusztus formákból egy súlyos karakterű művész gazdag lelkivilága bontakozik elő. Saját küzdelmei árán másokét megérteni tudó embersége, a kilátástalan körülmények között is megtalált rendje, életének értelme. Talán még a lelki tartalmaknál is erősebbek azok a vonások, melyek a festőiséget és a formailag jellegzetes részleteket hangsúlyozzák. Pl. színeinek tavasziasan fanyar és szemérmes harmóniáit, a fény-árnyék váltakozásainak gazdag játékát, a síkok, illetve domború helyzetek közti átmenetek finomságát. Ezenkívül önarcképein mérhetjük le legjobban a múlt gazdag hagyományaihoz való kapcsolódását. Rembrandt önarcképeinek szelleme szinte egész ciklusát érintette. A művészettörténetben legtöbbet emlegetett Feketekalapos önarckép-én pedig a világosszürkéknek, halványokkereknek, feketéknek mesteri összecsengése, a kiérlelt mesterségbeli tudáson alakuló bátor vázlatossága Frans Hals-ra, a tizenhetedik századi nagy holland mesterre emlékeztet, mit sem vonva le a kép sajátosan Nagy Balogh-i értékeiből.

Nagy Balogh János: Önarckép. (Vö.: Baki Miklós: Miért szép? 927—929. l.)

Országh Lili: Katakomba. 1959 — olaj. (Vö.: Németh Lajos: Fiatal művészek — Országh Lili 929—930. l.)

Önarckép ciklusát kísérik, kiegészítik édesanyjáról készült művei. A lelki tartalmak érzékeltetése és a festői lehetőségek kihasználása szempontjából nagyon rokonok ezek az önarcképekkel. Ezért külön nem is elemezzük őket, inkább minden kommentár nélkül idézzük Bernáth Aurélnak az egyik anyaképről írt sorait: „Én csak az igazságot érzem benne, festőit, emberit egyaránt, és azt a hatalmas, keresetlen és disztelen egyszerűséget, amelyet csak kevés festő tudott megszólaltatni."

Eddig otthonát, önmagát, édesanyját megörökítő műveit láttuk. Most kilépve e szűkebb körből, vizsgáljuk röviden a szabad tájról, pontosabban a szabad táj-ban munkálkodó emberről készülteket. Az utóbbiakat Kubikos-ciklus néven ismeri a művészettörténet. A zárt térben elhelyezett élettelen motívumok és önmaga, illetve anyja mozdulatlan alakja helyett az intenzív atmoszferikus hatásokat, s a figurák mozgásritmusát kellett pontosan megismernie és biztos esztétikai érzékével átfogalmaznia, hogy végül csak az érdemeset, a lényeg szempontjából döntő erejűt tarthassa meg. Most is segítette a geometrikus formálás és az összegezésre való törekvés, ami már interieur-jei, csendéletei során is nagy biztonságot jelentett részére, s ami őt oly szervesen sorolta a XX. századi konstruktív törekvések körébe. (Németh Lajos egyenesen a Cézanne-i problematika körén belül vizsgálta ebből a szempontból.) De bármilyen erős legyen a geometrizálás és a határozott konstrukció iránti vágy, ahogy csendéletei áhítatos nyugalmában és koloritjuk bársonyos üdeségében rokonult a csendéletfestészet nagy poétájához, Chardinhez, más áttételekben ugyan, de szintén rokonult kubikos képein Millet-hez, a neves barbizoni mesterhez. Természetesen a gyakran emlegetett rokonság ellenére más már kiindulópontjaiban is. Millet-nél erős érzelmi indíték van, a munka robotjában fáradók iránti szánalom. Nagy Baloghnál ilyet nem találunk. Kubikosai szenvtelenül, meghatározott munkaritmus láncolataként mozognak. Egész habitusukat a leglényegesebbre összevont munkamozdulat és a kompozíció esztétikai szerkezete szabja meg. Viszont kis méretük ellenére monumentalitást, szűkszavúságukkal is általános érvényűséget árasztanak, miként Millet művei.

Munkásságának bármelyik fejezetét nézzük: a klasszikus hagyományok és a modern, jellegzetesen huszadik századi törekvések találkozása jellemző rájuk. S anélkül, hogy tudatos átvételéről, vagy utánérzésről lenne szó bárhol is. Egyénisége, emberi és művészi alkata volt olyan, hogy az itt elmondottakban látta a szépet, az i d e á t, s hogy ezért az ideáért vállalta a harcot.

BAKI MIKLÓS

FIATAL MŰVÉSZEK

ORSZÁGH LILI

1950-ben végezte a Képzőművészeti Főiskolát Szőnyi István növendékeként. Kiállításokon azonban ritkán szerepelt, a szűk szakmai rétegen túl alig ismerik a nevét. Az 1957-es Tavaszi Szalonban ugyan visszhangot keltett egyik festménye, meg kell azonban mondani, nem a legjobbat. Iskolásan szürrealista kép volt, a René Magritte-féle, nem túl rokonszenves, spekulatív szürrealizmushoz tartozó. De nemcsak a kiállításokon nem találkozott a közönség Országh Lili nevével, hanem az illusztrációt, az alkalmazott grafikát vagy a monumentális díszítő feladatot végzők névsorában is hiába keresnők a nevét. Műteremszobájába vonultan csendesen dolgozik, pedig amit festményében kifejez, több, mint amennyit a „magának-festés" individualizmusa megkíván vagy elbír. Az iskolás hatásokat levetkőzvén a magyar képzőművészetben ritkán tapasztalható tudatossággal és következetességgel megy a maga útján, alakítja ki mondandójának sajátos tartalmi és formai körét.

Országh Lili művészete a modern magyar festészetnek abba az áramkörébe kapcsolódik, amelynek középpontja Vajda Lajos. Mellette Bálint Endre neve említődik, mint aki kétségkívül hatott rá. E két név azonban csak általánosan utal arra, hogy Országh Lili művészete hová tartozik, mert az utóbbi években festett képei szuverén, egyéni hangvételű művek. Érződik a szürrealista indíték, de elszakadt annak illusztratív, irodalmias irányától. Sajátos lírai szürrealizmus az övé, a modern élet, a társadalmi kataklizmák, emberi sorsok fakasztotta bonyolult élményekre rezonáló. A hold és nap szimbólumtól terhes motívuma, a héber ritus és temetők asszociatíve felbukkanó kellékei, bársonyos szürkék, mélybarnák és tompán csillogó aranyhátterek rendeződtek művészi formába az 1959 után festett ké-

pein. Tételesen nem is lehet szürrealistának mondani ezeket a festményeket, hiszen nem az „automatikus írás" elvei szerint jöttek létre; az esztétikai rendettevés elve uralkodik rajtuk, félreérthetetlenül többek akarnak lenni a puszta pszichikai kivetítődésnél, a merőben szubjektív hangulatok festői rögzítésénél. A szürrealisztikus íz inkább csak abban érződik, hogy e képeken nem meghatározott természeti látvány művészi metamorfózisa megy végbe, hanem a természeti elem csak szublimáltan, jelzésként, hangulat-sugárzó emlékmotivációként jelentkézik, a kép minden részletét, formarendjét egybefogó hangulat tárgyiasul bennük. A hangulat sugallta asszociációk nem a természet, a látvány valós összefüggéseiből fakadnak, hanem intuitív, megérző jellegűek. A választékos, halk szavú színek, a megrezzentett vonalak harmóniájából alakult művészi rend gazdagabb, mint a pusztán dekoratív non figuratív festészet formaszépsége; a szavakkal nehezen tolmácsolható hangulat a puszta formaszépségnél mélyebb emberi élményeket sugall.

Legújabb művei szerves folytatói 1959 óta mind önállóbbá váló művészi útjának. Az elmúlt év termését két, problémafelvetésében rokon sorozat képviseli: a „Rekviem hét képben, elpusztult városok és emberek emlékére" és a „Városok". A „Rekviem" a fekete-fehér ellentétére épülő, olajmonotypia technikájával készített keskeny, álló formátumú táblák sorozata, mint valamilyen antifasiszta memento-emlékmű oltárszárnyai. Felülnézetből látott, némiképp romváros szublimált rajzolatát idéző, tört ritmusú, fekete kalligrafikus arabeszkek, összeborzadó, egymásba mosódó, egymást taszító, rianó vonalak, foltok tragikus szomorúságot és katarzisos áhítatot sugárzó organizmusa. Formát sejtető és amorf részek egymást váltogatása ismét nemcsak képszerkezetileg meghatározott, hanem a tragikus hangulat formavetülete is. E sorozatban természeti formákra már alig történik utalás, legtöbbször csak a szemlélő „belelátása" révén asszociálódik a romalapfal vagy röntgenszemmel látott sírgödör, a kép tartalmi sugallata mégis félreérthetetlen, a cím nem önkényesen került a sorozatra. Országh Lili anélkül, hogy a hagyományos szimbólumrendszerrel sáfárkodnék, vagy asszociatív feladatot teljesítő tárgyiasító motívumok montázs megoldásához folyamodnék, a természetelvű piktúra elvein túlemelkedő, mégis közölni tudó, jelképi sugallatú formát teremtett, túlemelkedvén ezzel a non figuratív piktúra csupán önmagára vonatkoztatottságán, pusztán formára koncentráltságán vagy a szubjektív belemagyarázási lehetőségek buktatóján. Ezt műve eszmei, tartalmi sugallatának koncentrált erejével érhette csupán el, azzal, hogy — ellentétben a nyugat-európai és amerikai kalligrafikus irányoktól — a burjánzó arabeszk-organizmus túl tud mutatni sajátmagán, eszmét tolmácsolóvá nemesedett.

A „Városok" sorozat hangvétele, formalátása némiképp rokon a „Rekviem"-ével. A festő teremtette város amolyan kihalt, jelzésekből és sejtésekből épült Naconxypán, ősi, történeti városok és modern metropolis álomszőtte látomása. Nem konkrét városmotívumok montázsszerű egymásmellettisége, hanem a formák lüktetésével alakul a sohasem volt, mégis pihegő város vedutája. Noha e sorozat nem fekete-fehér, ezen is ökonomikusan traktált színvilág uralkodik. A térhatás sajátos izgalmat ébresztő: illuzionisztikus hatások keveredtek kubisztikus térkonstrukcióval, a kép néhány részletének távlata a centrálperspektíva szellemében enyészpont felé tereli a tekintetet, ám hirtelen görbült tér rántja vissza a befelé törő nézést, ezért a tér ár-apálya, hullámzó lüktetése élettel tölti meg a burjánzó, geometrikus, a házak alakját sejtető formákat. A kortárs európai festészetben leginkább a kiváló portugál-francia festőnő, Viera da Silva kristályos, bravúros térkonstrukciójában figyelhető meg rokon megoldás, mint ahogy általában a két festőnő attitűdjében, problémavállalásában is rejlik némi azonosság.

Országh Lili festészete mind szuverénebbé váló, mély mondanivalókat sugalló művészet. Nem tekinthető a nyugati izmusok epigonjának, nem elégszik meg azonban a kiállítások falán nem egyszer uralkodó, közhelyszerű megoldásokkal sem. Szubjektív őszintesége, líraisága, a formakérdéseken túlemelkedő intellektualizmusa sajátos formarendben jelenítődik. Az új formaeredményeket figyelembe vevő, mégsem elsősorban azokból kiinduló, hanem az emberi lét nagy kérdéseire rezonáló művészete, ha még nem is nagyon ismerik azok, akiknek dolgozik, az élő magyar művészet szerves része és értéke.

NÉMETH LAJOS

TANULMÁNY

FEJÉR ÁDÁM

SOMOGYI TÓTH SÁNDOR

I.

Somogyi Tóth Sándor nevét harmadik kisregényének könyv alakú megjelentetése után kapta szárnyára a hírnév. Jólesik megállapítani, hogy ez alkalommal nem volt szeszélyes. Az első két regényt a közvélemény mértéktartó elismeréssel fogadta, az utolsóban pedig — igaz egyéves tétovázás után — felismerte a rendkívülit. Mert a *Próféta voltál, szívem* nemcsak az író fejlődésének jelentős állomása, hanem egyben a megújulni látszó magyar elbeszélő próza örvendetes teljesítménye is. A *Gerinctörés* és a *Gyerektükör* íróját tehetséges és sokat ígérő alkotóként tartották számon, mostanában azonban egyszerűen nem lehet tudomást nem venni a tehetséges író hódításairól. Neve a közvetlen irodalmi érdeklődéstől távol álló lapokban is felvillan. *(Tükör, Esti Hírlap)* Dühös és magasztaló, sértődött és magyarázkodó kritikai megnyilvánulások tükrözik a közvélemény megosztását és időszakos hullámzásait. Tekintélyes elemzések a *Rozsdatemető* és a *Húsz óra* mellett jelölik ki az új mű helyét. (Diószegi A. *Kritika* 1965. 8.) Az olvasóközönség szemében érthető módon Somogyi Tóth Sándor most a *Próféta voltál, szívem* írója, és az életmű áttekintésére vállalkozó kritikus sem akarja letagadni, hogy a műveket újra olvasva, bennük a Prófétát kereste, a legutóbbi művet akarta alaposabban megismerni; és kár lenne tagadni azt is, hogy a két régebbi kisregény a legutóbbi fényében új színeket nyert, művészi lényegük mélyebben, alaposabban feltárult.

Somogyi Tóth Sándor a negyvenesek nemzedékéhez tartozik, ehhez az alkotása teljében levő és a negyvenötös megújulással együtt induló nemzedékhez. Róluk sok szó esett a húszéves évforduló kapcsán, és mostanában egyre több a Prófétával foglalkozó recenziókban. Az író hozzájuk tartozása nem közömbös a művek megértése szempontjából sem. Nyilatkozataiból és erősen önéletrajzi vonatkozású műveiből nehéz gyereksors bontakozik ki, melyben a képző a súlyos morális és fizikai megpróbáltatások ellenére mégiscsak a fejlődés, az emberi előrelépés egyetlen lehetőségét jelenti. A következő állomás a front és az egyetem. Az új világban népikollégium-igazgató. Maga mondja el, milyen törést jelentett életében az ötvenes évek megmerevedése. A törést azonban nála nem csőd követte: tevékeny, alkotó ember marad — tankönyvíró, kritikus, tanár, író. Egy éve a *Kortárs* szerkesztőségében dolgozik.

A *Gerinctörés*-t 1959-ben adta ki a Magvető fiatal írók műveit megjelentető sorozatában. Ez a kisregény az eleven élet izgalmát hozta magával. Kiadása az 56 utáni konszolidáció korában több szempontból is aktuális volt. Írója joggal érezte időszerűnek szenvedélyesen felidézni az elnyomottak osztályélményét, és egy megrázó tragédiát ábrázolva tagadni a sematikus esztétikát. A kisregény minden sora tiltakozik az ellen a világkép ellen, amely szerint a központi jóakarat a földön minden lehetséges problémát megoldott. A *Gerinctörés* hőse kíméletlen ellentmondások fogaskerekei között morzsolódik, és — ami a leegyszerűsítő szemlélet számára egyenesen megdöbbentő — a nagyobb szenvedést nem is annyira a külső nyomás, az osztályellenség dühe, hanem valami megfoghatatlan forrású már-már talán polgári nyavalygás okozza. E felfogás szerint a múltból is elsősorban az öntudatra ébredő dolgozót kellett ábrázolni. A helyzetét felismerni képtelen nem érdemes az ábrázolásra, az olyan kis árulónak meg különösebb figyelmet szentelni, mint Baracs Pista, méltatlan feladat.

Másféle hagyományoknak is hátat fordít a *Gerinctörés*. Már Faragó Vilmos, a *Kortárs* kritikaírója felhívja az olvasó figyelmét, hogy az első művével bemutatkozó író „könyörtelenül félretolja, ami mellékes, esetleges", „elkerüli a »morbus hungaricus«-t, a mese elburjánzását, a szerkesztő intellektus kihagyásos zavarait". (1959. 12.) Valóban Tóth Sándor (első regényét még így szignálta) nem cselekményes regényt írt, nem egy nehéz gyereksors extenzív, szociográfikus leírására vállalkozott. Műve sem több, sem kevesebb, mint amit a cím jelöl: a morális gerinctörés története. Baracs István elérkezett abba a korba, amikor a falu befejezi

szülöttei nevelését. Vagy tovább tanul, és eddigi érzelmi kötöttségei szerint ellenséges világ tagjává küzdi fel magát — már előre is látszik, hogy ennek kisebb-nagyobb megaláztatások eltűrése lesz az ára —, vagy életét lezártnak tekinti, tudomásul veszi a további „világhódítás" előtti gátat, morális áthághatatlanságát, megelégszik a falu szegényes lehetőségeivel. Pista nem akármilyen fiú: jó tanuló, első ministráns, híres verekedő, a lányoknál is van sikere, hiszen a kántor lánya is hajlandó titokban csókolózni vele. Tudatában van többbretermettségének, de ez nem kiegyensúlyozott elégedettséget szül benne, hanem az önvád gyötrelmeinek forrása. Kis körénél sokkal átfogóbb ellentmondás karmaiba került ez a szerencsétlen lélek: a több, az emberileg magasabb színvonalú egyben a rosszat, az erkölcstelent is jelenti. Hosszú ideig a dilemma egyik oldalának feláldozása árán sem tudja visszaszerezni nyugalmát, s ez a gyerek humánus értékeit: emberileg fontos vágyainak mélységét, erkölcsi igényességét és problémaérzékeny rációjának erejét bizonyítja. A konfliktus ki nem élése silány következményeket hozott volna, de a húr túlfeszítése is végzetes lenne. Baracs Pistának előbb-utóbb meg kellett sejtenie, hogy neki nincs hatalmában a dilemma valamennyire is értelmes feloldása — az egyetlen, amit tehet, a nagy gyerekkori élmény konzerválása, tapasztalatainak érzékeny megfogalmazása, a kérdés nyitva hagyása és meghaladása a gyakorlat nyújtotta további tapasztalatok segítségével.

A regény menete a konfliktust élező tényezők felsorakoztatásából adódik. Hogy az ösztöndíjat megkaphassa, tisztelgő látogatást kell tennie a rokon Zsuzsi néninél, az apát úrnál, a jegyzőnél. Átélve a kényszerhelyzet megaláztatását, próbálgatja, mi történik, ha ötletei szerint módosít a Zsuzsi néni előírta hadmozdulatokon. Az általános stratégiát betartva helyenként rebelliskedik, így igyekszik könnyíteni lelkiismeretén. A sorsáról dönteni hivatott urak gyanakodva fogadják a faragatlan, sőt talán szántszándékkal gorombáskodó kamaszt, barátja és a szomszéd suszter meg már a jövendő urat sejtik benne. Pista átmeneti állapotában magára marad. Kétfelé is játszani kényszerül: a falu előtt feltörekvési vágyát, az urak előtt izzó gyűlöletét kell takargatnia. A helyzetet csak súlyosbítja, hogy a szüleitől való elválás a közvetlen fizikai elszakadásnál gyökeresebb és helyrehozhatatlanabb: magára hagyja és súlyos kiadásokkal terheli a mindennapi kenyérért küszködő öregeket, csak azért, hogy érzelmileg-értelmileg egyre inkább eltávolodjon tőlük, egyre nehezebben találják majd meg a közös nyelvet. Pista máris az apát úr kenetes kézmozdulatait utánozza, és le sem tagadhatja maga előtt, hogy ezeknek a céltalan, de szép gesztusoknak a gyakorlása borzongató örömöt okoz neki.

A *Gerinctörés* poézisének forrása az a művészi bizonyító eljárás, amely során kiderül, hogy a szomorú gyereksors tragikusan determinált. A társadalmi rétegződés megszabta korlátozó intézkedések, az emberi viszonylatok kényszerítő hatalma és a pszichikum büntetlenül át nem hágható belső törvényszerűségei olyan gátakat állítanak a lehetetlenre vállalkozó szándék elé, hogy a szembeszegülőt így vagy úgy, előbb vagy utóbb az általuk meghatározott végkifejlett felé terelik. A kisregény minden motívuma arra döbbenti rá az olvasót, hogy a konkrét történés — mindenki esetében az élet — látszólag csak önmagukként jelentkező véletlenei, hogyan lényegülnek át rideg törvényszerűségek megjelenési formáivá. Hatalmuk alól Baracs Pista sem vonhatja ki magát, hiába kergeti céljait, anélkül, hogy észrevenné, más, akaratától független célok kezében válik eszközzé. Ilyen művészi koncepció megvalósítására törve fordul szembe Somogyi Tóth mind a sematizmus, mind pedig a magyar anekdotázó regény hagyományaival. Nem véletlenül írják le az író műveivel foglalkozó kritikák több ízben is Julien Sorel nevét. Mintha Somogyi Tóth a létre nem jött magyar polgári regény késői pótlására vállalkozott volna.

Az olvasót, miután beleélte magát ebbe az esztétikai gondolatkörbe, meglepetésként éri a regényhez függesztett kis megjegyzés, amely ezt a címet viseli: *Epilógus — vigasztalásul.* Itt többek között arról van szó, hogy hosszú idő elteltével „egyszerre összeforrt a törés, (Baracs Pista) ráismert önmagára, és újjászületett". Faragó nem minden ok nélkül méltatlankodik és „áloptimizmust" emleget.

Epilógust fűzni a regényhez — ez elképzelhetőnek tűnik, de mi helye a vigasztalásnak? A katarzis erejét éppen az fokozza, hogy nincs vigasz, „nincs más kihágás", az olvasó megtisztulását a törvények létére és a törvények kérlelhetetlenségére való rádöbbenés hozza: a harag felébredése egyrészt, a „másként csináljuk", azaz a tragikus vétség elkerülése másrészt, és nem utolsósorban az emberi lét, az emberiség magasabb szempontú, intenzívebb átélése. De mivel magyarázzuk egyébként is, hogy a hős egyszerre csak megrázza magát és modern főnixként „újjászületik". Ha az író nem is vallana arról, hogy a *Bűn és bűnhődés* állandó olvasmánya, akkor is Raszkolnyikov megvilágosodására kell gondolnunk. Álopti-

mizmus? — annyi biztos, művészileg az újjászületés nincs megformálva, nem tudunk ítélni róla.

Az epilógus, amely bizonyos értelemben felér a mű visszavonásával, kételyeket támaszt a regénnyel kapcsolatban is. Vajon plasztikus, minden oldalról kellően megalapozott művészi kompozíciót teremthet-e az az alkotó képzelet, amely ugyanabban a pillanatban alapgondolatának kizáró ellentétével is terhes? A *Gerinctörés* minden figyelemreméltósága mellett sem remekmű, ez első látásra világos. A mű összhatását megoldatlan kompozíciós problémák rontják. Az író figyelmének középpontjában a fiú belső fejlődése áll, a Baracs Pistában dúló harc szakaszait nyomon követve forrósodik élményt adóvá a történet. A művészi mondanivaló döntő részét tehát a pszichológiai ábrázolás hordozza. Mégis, mivel a lelki folyamatok motiválói külső események, azok sem maradhatnak ki az elbeszélésmenetből. Ezért kényszerül az író megrajzolni a szülői házat, a templomot, a piaci rakodást, a beszélgetést az öreg foltozó vargával stb. A regény mellékalakjainak, az epizódok környezetrajzának nincs művészi jelentése: kellenek, mert nélkülük nem lendülhetne odébb az elbeszélés, de egyben úgy érezzük, miattuk szünetel a fiú lelkivilágának megelevenítése. Az alakok és miliőjük nem élnek, nem körüljárhatóak, a reménytelen falusi szegénységen túl mást nemigen sugároznak, mindnyájukat belepi a naturalizmus szürkítő pora.

Lényegesen szerencsésebb a képző életének megjelenítése. Az intézet élete zártabb, művészileg könnyebben összefogható, de talán még lényegesebb az a szempont, hogy Pistával együtt ismerkedünk meg vele, és az alakok, a kolorit, a levegő megragadása a fiú belső életének ábrázolásával egy mozzanatban történhet.

Érdekes megfigyelni, hogyan szövődik össze két egymástól távol álló művészi eljárásmód: a naturalista társadalomrajz és a klasszikus realista — főleg orosz — regény pszichologizmusa. Pistát szimbolikusan és értelmezhető visszatérő álmok gyötrik; a patakparton a szituációból érthetetlen szenvedéllyel és borzadállyal öldösi a békákat; anyja levelének elolvasása után valósággal vízionál; amikor a kollégiumból megszökik, a belsejében fészkelő Egyik és Másik vitája marcangolja lelkét. Az egymással nehezen kibékülő művészi fogások elegyítése nem a legszerencsésebb, és megint csak a kompozíció kiegyensúlyozatlanságára mutat. De az alapkoncepcióban, a gerinctörés ábrázolásában, egy társadalmi-lélektani folyamat belső logikájának tisztán, a végsőkig való érvényesítésében is van valami túlfeszített. Az az érzésünk támad, hogy az író túl keményen bánik hősével. Ez a gyerek nem karrierre áhítozó polgár, nem bosszút akar állni az eszményeinek fittyet hányó társadalmon, egyelőre egyszerűen az életbe lép. A nadrágos emberek közé állás még önmagában nem erkölcsileg minősíthető tett, eredménye lehet rossz is, jó is, a vége lehet tényleg árulás, de lehet, hogy a képzőbe iratkozva a társadalmi cselekvés egyedül lehetséges, sőt talán leghatékonyabb módját választja.

Az adott szituációban a gerinctörés nem is annyira erkölcsi, mint inkább lelkiismereti probléma, egy érzékeny lelkiismeret kínzó önvádaskodása, érzelmi válsága. Az idáig jutott egyén számára nem annyira a teljes bukás fenyegető közelsége a döntő, mint a meglevő lehetőség kiélése és ezáltal is immunitás megszerzése, az ellentmondás fölé emelkedés.

A probléma mélyén meghúzódó feszültség feloldódásának ez az egyik lehetősége. A másik: a gerinctörés tényleg megtörténik, de ezt egy ilyen emberien gyötrődni tudó lényről nem hisszük el, mint ahogy az író sem hitte el, és egy epilógust fűzött művéhez — vigasztalásul. Akár így, akár úgy próbálkozunk természetesebbé, hihetőbbé tenni az írói koncepciót, a próbálkozás mindenféleképp annak széthullását eredményezi: vagy nincs gerinctörés, vagy ami törik, arra nem illik a gerinc szó ebben a magasztos jelentésben.

Somogyi Tóth első kisregényének hibái csak kismértékben írhatók a mesterségbeli tudás rovására. A lényeges, hogy az módszer, amellyel próbálkozik, bármennyire is kevéssé ismert a magyar irodalomban, már elavult. Somogyi Tóth egy irodalmi hagyományhoz mérte egyéni élményeit, és mi sem bizonyítja jobban a művész eredetiségét, hogy az csak az élmények felét volt képes befogadni. Ma már joggal mondhatjuk, hogy az érdekes kisregény megalkotása akkor sem volt hiábavaló, ha a művészi munka eredménye nem is kifogástalan remekmű. Az író olyan irodalmi hagyományokat hódított meg, amelyek túlhaladása igen termékenynek bizonyult.

II.

A *Gyerektükört* a *Kortárs* 1961-ben közölte, 1963-ban könyv alakban is megjelent, és *Hogy állunk, fiatalember?* címmel filmet készítettek belőle. A folyóirat

nem sokkal a közlés után vitát indított az ifjúság eszményeiről, és bevezetőjében a szerkesztőség hivatkozott Somogyi Tóth regényére is.

A cselekmény napjainkban játszódik, és hőséül az író ismét serdülőkorú fiút választott. A második regény megírása jelentős előrelépés az író pályáján. A legnehezebb témához, a jelenhez közelít. Mindezt igen óvatosan teszi, és azzal növeli biztonságérzetét, hogy egyelőre elterelve a figyelmet a magát is leginkább érdeklő témákról, a gyerekproblémára, a gyerekpszichológiára koncentrál. Jórészt ennek köszönhető, hogy a lélekrajz sokkal hitelesebb, árnyaltabb és gazdagabb lesz. Az első személyes elbeszélésmód pedig megoldja a naturalista környezetrajz és a mélypszichológia kompozíciót szétfeszítő ellentétét. Üde levegő árad a kisregényből: kiváló pszichológiai érzékkel, hitelesen idézi fel a kamaszok világát. De ha gondosan végigolvassuk a művet, meg kell állapítanunk, hogy gondolatköre a gyerekkérdésen belül marad, és az írói szándék ellenére sem jelenik meg a regény lapjain a felnőttek világa — gyerektükörben. A szülők elsősorban mégiscsak apa, anya maradnak, mint gyerekeik jó vagy rossz gondozójáról ítél róluk az olvasó. Andris leegyszerűsítő képe az apa korrupcióellenes harcáról azért megkapó, mert gyerekesen naiv, tiszta, és nem, mert fényében a valóság új oldala tárul fel.

A Prófétában bontakoznak ki igazán az előző két kisregény művészi eredményei. A *Gerinctörés* világából az erkölcsi csőd kérdésköre fogalmazódik újjá, ötvöződve a *Gyerektükör*-ben oly nagyszerűen kidolgozott hányaveti vagánymonológtechnikával.

Az a heves sokkhatás, amelyet a regény kiváltott, meg az egymásnak ellentmondó értelmezések ideges kavargása jelezték, hogy Somogyi Tóth regénye nem mindennapi, és hasznos erőpróba elé állította irodalmi közvéleményünket. Akuttá vált, óvatosan-kényelmesen kerülgetett lelki sérüléseket tárt fel, és új értelmezésükkel lehetőséget kínált gyógyításukra. Aktualitását mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy megértéséhez valóságos történelmi-társadalmi kérdések átgondolása vált szükségessé. A hősnek különböző létező típusokkal való azonosítása undort és szenvedélyes tiltakozást váltott ki az illetékesekből. Történtek kísérletek egyszerűen amorális szörnyeteget látni benne, akit azért hasznos kiismernünk, hogy „erényeinkben megerősödve" sikeresebben „álljunk ellent a gonosznak". Leginkább az ifjúság lelke nyílt ki a mű így értelmezett pozitív magvának befogadására: a *Kortárs* egyik közleménye szerint „gimnazistáink... megértették, hogy milyen zsákutcába kerül az az ember, aki feladja eszményeit, céljait, mintegy odadobva a gyeplőt, hogy most már hajtsanak mások". (1965. 8.) Voltak, akik hajlamosnak mutatkoztak megérteni Szabadost és a személyi kultusz szellemi áldozatát, a tragikus sorsú dezillúzionált forradalmárt siratni benne.

Szabados valóban nem az a fickó, akinek erkölcsi gátlásai vannak. Sokszor már egyenesen unalmas, hogy minden nőben a nemi kielégülésre áhítozó ösztönlényt látja, hogy minden férfit buta, beképzelt hólyagnak tart. Ízléstelen, ahogy vetélytársával, a karigazgatóval közli: felesége mellét többre értékeli fejénél, és ízléstelen, hogy az anyára acsarkodva a gyereket ugratja. Tipikusan az a képlet, amelyre legyintve röviden ennyit mondanak: elveszett ember. Régen leszokott a munkáról, energiáját és idejét céltalan, már maga számára is fárasztó apró nőügyekre fecsérli. Cinizmusának szemüvege minden konstruktív próbálkozásnak csak a visszáját engedi el tudatáig, ezért számára a világ, az emberek elszürkülnek, egysíkúvá válnak. Szemében minden újabb esemény csak az előzőek monoton ismétlése, mert görcsös sztereotipiájába merevedett gondolkodása azonnal „bebizonyítja", megint csak a bárgyúság, talpnyalás szüleményével áll szemben.

Bármennyire is meghatározó lényege Szabados egyéniségének az erkölcsi nihilizmus, a cinizmus, művészileg jelentősnek és elgondolkoztatónak mégis viszonylagos erényeit, vonzó tulajdonságait tekintjük. Mert ilyenek is szép számmal akadnak! Nem lehet nem méltányolni a figura frivolságig merész racionális erejét, minden képzelt vagy valóságos gátat negligáló értelmének elemzési készségét. Válogatás nélkül sutba dobja a legkülönbözőbb eredetű konvenciókat, tabukat. Az egész életet amolyan bonyolultabb játszmának tekinti, és meggyőződése az, hogy az ember egyetlen dolga elegánsan megoldani a soron következő feladványokat. Hősünk szabadúszó, és büszke rá, hogy mindenkor csak saját manőverezési készségére hagyatkozva vágja ki magát. Jelenlétében nem marad leplezetlen és kifigurázatlan semmilyen álszent póz, hamisan pufogó frázis, a legkisebb mértékig is őszintétlen gesztus, kacér magakelletés, vagy szenvelgő teátrálitás. Kíméletlenül megtáncoltatja a kellemetlen helyzetbe csöppent és különben jobb sorsra érdemes karnagyot. A komoly férfit megjelenéséhez éppen nem illő naivitása és az a teljes tájékozatlansága teszi méltán nevetségessé, amelyet a házasfelek között dúló viszály kapcsán tanúsít. Nem kegyelmez feleségének sem, akinek ügybuzgalma,

aszketikus szigora alól minduntalan elővillantja elveinek erőszakoltságát és az „aranytemplom"-program életidegenségét. Mint sokbillentyűs hangszeren játszik főnöke gyengeségein, tudja, milyen információkat kell betáplálnia koponyájába, hogy a kívánt választ produkáltassa vele. Szabadosnak annyira életelemévé vált az állandó „agytekervények mögé kukucskálás", hogy sokszor úgy tűnik, hősünk önczélú szépségeket kergetve pusztán az elemzés kedvéért elemez: „Dusa kávét főz, tesz-vesz, húzza az időt. Hogy itt maradjon, arról már lemondott, látható, én most dolgozom, ugyebár. A gépelt kéziratok szétteregetve az asztallapján. Szemfényvesztés az egész, mind a ketten tudjuk; Dusa mégse mer szólni, nem biztos a dolgában. Sóhajt néha és csigalassúsággal halászgatja össze a holmiját: selyemsál, öv, kabát; kesztyű, retikül. Minden megvan? Baj esett a harisnyával, na igen, elgörbült a vonala. Lassabban igazítsd szívem és bátrabban, alig lát valamit az a szegény gyerek! Talán most már elmegy. Nincs más hátra, folytatni kell a családi jelenetet. — Mondd, Gabi, hogyan mosakodol?" És így megy tovább.

Érdemes figyelmet szentelni annak a frazeológiának, amely az anyagot szolgáltatja Szabados öniróniájához. Előszeretettel beszél reflexeiről, alkatáról, agytekervényeiről, agyvelője szerkezetéről. Kíméletlenül rendreutasítja magát, „ha elszabadultak az érzelmei", biztatásul megállapítja, „hogy az egész szívtáji búbánat nincs rászabva"; egy kellemetlen összeszólalkozás után így utasítja magát: „Most pedig be kell állni a zuhany alá. Leöblítjük ezt a kis intermezzót"; vagy undorral: „ez a siránkozó-ünnepies locsogás olyan a pofámon, mint egy hulla maszk..."

Szenvtelen, kívülálló módjára nyilatkozik magáról. Nem közérzetét, érzelmeinek, hangulatainak hullámzását veszi passzívan tudomásul, hanem reflexeinek működését, alkatának megnyilvánulását konstatálja elégedetten, vagy bosszúsan. Kontrolláló tudata úgy szemléli pszichikai-fiziológiai mechanizmusának működését, mint a versenyistállós legértékesebb lova futását. Szabados vállalkozásaiban magas tétek forognak kockán, és nem engedheti meg, hogy az apparátus rakoncátlankodása megakadályozza „a szerencse és a tehetség" realizálódását.

Valahogy szimpatikus ez a Szabados már csak azért is, mert nem nyavalyog, nem vájkál mutatósan lelki kínjaiban, dühösen parancsol csöndet fel-felszűkölő belső világának, nem misztifikál, nem bolyong álomvilágban. Amit felfog az emberi lény rejtelmeiből, azzal teljhatalmúan rendelkezik, amit nem tud megnevezni, az nem érdekli. Az más lapra tartozik, hogy racionális lehetőségei — egyéni képességein kívül álló okokból — korlátozottak. Ítéletei legtöbbször nem a tárgy szellemének mély átéléséről, megértéséről tanúskodnak, mert nem a gondolkodási formák emelkednek tárgyukig és idomulnak tulajdonságaihoz, hanem anyagát töri bele egy megmerevedett gondolkodási mód kereteibe.

A Szabados-stílus kicsit kortendencia, különböző változatai, különböző megvalósulásai világszerte fellelhetők. Jelentkezése a magyar irodalomban arra hívja fel a figyelmet, hogy minden konkrét problémáival viaskodó társadalom, bonyolult áttételeken át, általános emberi kérdések újrafogalmazását, továbbfejlesztését is elősegíti.

Természetesen Szabados elsősorban hazai figura. Magatartása társadalmunk sajátos fordulatai során alakult ki, kiábrándultságát egy személyesen átélt történelmi illúzióvesztés motiválja. A regényből egyértelműen kiderül, hogy a háború utáni demokratikus átalakulás kommunistaszimpatizáns, lelkesült prófétáiról van szó. Hősünk tagja volt ennek a mozgalomnak. Felesége még emlékszik a lobogószemű prófétára, és a *Mátrai képek*-et hallgatva Szabados is riadtan veszi észre, olvadozik a cinikus páncél, feltámadnak a régi érzések. „Ezt sohase lehet elfelejteni?" — kérdi erőltetett dühvel. A lázas, hívő fiatalság emléke villan fel benne, de el kell nyomnia céltalan nosztalgiáját. „Ébredj, kiszolgált narodnyik!" — vezényel magának. Szabados így sem csak elrettentő példa, akire kicsinyes megbotránkozásunkban ujjal mutogathatunk, lám-lám, mi lesz valakiből, ha hátat fordít a közösség gondjainak. A királyi közérzetet hajszoló újságíró egyben éleslátó kritikusa is az idők múlását észre nem vevő, álmaikat megszállottként kergető, elkésett prófétáknak.

Máté, a szociográfus még ma is csak annak örül, ha „néhol olyan a hangulat, mint hajdan a kollégiumokban". A jövőben azért bízik, mert az országot járva „rengeteg jóravaló embert" látott, fortyog a karrierista polgárok ellen. Szabadost joggal idegesíti a fővárosi újságíró parasztkodása, osztályharcos dühe, megalapozatlan általánosításai, és az a részeg bódulat, amelyet elvgyártó szenvedélyének kielégülése varázsol arcára.

A prófétálkodás bírálata legteljesebben férj és feleség ellentétében bontakozik ki. Első látásra úgy tűnhet, hogy a szakítás oka a férj züllése. A kalandokba bonyolódó újságíró nemcsak női méltóságában sérti meg feleségét, hanem

azzal, hogy munkájának, eszményének hátat fordít, nem váltja valóra a nő hozzá fűzött álmait. Miután Kriszta elvesztette minden reményét a férjében megindult pusztulási folyamat visszafordítására, egyedül vág neki eszményei megvalósításának. Egy nemzetközileg elismert kórus irányításában vesz részt, nyugodt otthont biztosít fiának, Szabados Gábor pedig magára maradva folytatja céljavesztett, féktelen életét egészen addig, míg az ideggyógyintézetben nem köt ki.

A házaspár két hosszú, szívbemarkoló vitáját fel lehet úgy is fogni, hogy Szabados durván ellöki magától jóangyalát, és erőltetett cinizmusa csupán leplezi a hibákkal férfiasan szembenézni képtelen gyávaságot. Észre kell azonban venni azt is, hogy Kriszta programja elfogadhatatlan Szabados számára. A feleség minden jóakarata ellenére sem tud segíteni férjén, mert nemcsak hogy nem húzhatja ki a válságból, hanem gondolatmenetének ismételgetésével még mélyíti a köztük támadt szakadékot. Kriszta Gáborban a prófétát szerette meg, és most is a lázas tekintetű ifjút akarja elővarázsolni a kihűlt burok alól. Szemében társadalmi cselekvő és próféta azonos. Próféta voltál, szívem — mondja vádlón és biztatóan. Szabados nem engedhet a szirénhangoknak, ő már egyszer s mindenkorra kinőtt a prófétaságból, de hogy visszafelé elhatárolja magát, cinikusnak kell lennie, mert fájdalmas módon számára is a társadalmi cselekvés egyedül lehetséges és egyben undorítóan lehetetlen módja a prófétálkodás maradt. Nem meghaladja az illúziós, tudománytalan, ahogy ő mondja, voluntarista magatartást, csak tagadja; nem megérti, csak szemben áll vele. Ilyen szemmel kell néznünk az aranytemplomot részegségével meggyalázó és a megrázóan komoly beszélgetéseken bohóckodó Szabadost.

Szabados nihilizmusa szembetűnőbb emberi hibákat produkál, de a feleség konstruktivitásának is megvannak az árnyoldalai. Az író apró megjegyzésekben oldja fel asszonyportréját, Kriszta lelkes tanítványának „sötétszőke copfja van" s „a rövid hajak korszakában ez feltűnő". A próbaterem ajtaján a következő felirat díszeleg: „Megkezdődött a beéneklés! Ha elkéstél, várakozz! Becsüld meg a művészetben az időt és az időben a művészetet!" „Ez roppant tetszetős, de semmi értelme nincs" — jegyzi meg hányaveti tárgyilagossággal Szabados. A copfos lány Kriszta stílusában válaszol: „...nem is az a fontos, hanem egyedül az alázat." A feleség vezénylésében gyönyörködő férj kritikus megjegyzése: „micsoda mesterkélten férfias mozdulat". Valószínűleg az sem véletlen, hogy „kosztümje szinte elfedi a dirigenst akadályozó idomokat...". Megtudjuk, hogy „férfias erőt mímelve lépked", hogy „harisnyakötője félesztendője leszakadt, és nem varrja meg". Egy emlék: „Előfordult, hogy ölelkezés közben egy dallammotívumot rágcsált", majd látjuk, „lezuhan a kontya, csak odakap, aztán elfeledkezik a hajáról". Szabados nem állja meg, hogy magában gúnyosan meg ne jegyezze: „Na igen, első a szellemi szféra."

Mi az ezekben az apró és külön-külön talán kevésbé jelentős megfigyelésekben, ami árnyékot vet a feleség alakjára? Először is valami céltalan makacsság, amellyel fittyet hány divatnak, női mivoltának, természetes emberi igényeinek, a semmilyen különösebb elvi engedményt nem követelő konvencionális kötöttségeknek. Az a meggyőződés húzódik önkéntelen megnyilvánulásai mögött, hogy a közügyön fáradozó, ha már egyszer rászánta magát a társadalom szolgálatára, megelégedhet azzal, hogy kizárólag munkája révén tartsa a kapcsolatot a többiekkel. A mű jövendő élvezői értetlenkedésükkel, gáncsoskodásukkal úgyis csak akadályoznák tevékenységét. A magát így szeparáló és munkájába temetkező hős azután szem elől téveszti a valóságot, és nem veszi észre, hogyan haladja meg az idő az általa kitűzött konkrét célokat. Igen, igaza van Szabadosnak, Kriszta voluntarista, akinek tudatában tragikusan kettészakadt eszmény és valóság, a szellemi és a gyakorlati szféra, és aki úgy segít magán, hogy egy határozott mozdulattal fiát magával mentve átköltözik az eszmény és a szellem világába. Visszajön Szabadosért is, megpróbálja magához emelni, de a romantika bukott titánjainak minden fennköltségtől megfosztott utóda gőgösen utasítja vissza a mennyei boldogságot. Kriszta megformálásában más színeket is felhasznál Somogyi Tóth. Az asszony alakja egyben meghatott adózás a demokratikus átalakulást végigharcoló nemzedék hősi elszántsága, erkölcsi tisztasága, társadalomformáló hite előtt is. Önkéntelenül is elszorul az olvasó torka, amikor ez, a magát férfivá előléptető kis asszony, minden erejét megfeszítve viaskodik Szabados kiábrándultságának kígyóival. Igyekszik sarokba szorítani, komoly vitára kényszeríteni a húzódozó ellenfelet. Keresi, hogy végleg szétzúzhassa a Szabados-magatartás fő-főérvét. Nem tehet róla, hogy lehetetlenre vállalkozott, hogy a kettejüket elválasztó ellentmondás nem feloldható.

III.

Igaz, Szabados a regény központi figurája és egyben narrátora, mégis, mintha aránytalanul sok szó esett volna róla és vele kapcsolatban olyan fogalmakról, amelyek megítélésében a társadalmi tudat ingadozik. Pedig ebben a műben az alakok nem közvetlenül hordozzák az esztétikai mondanivalót, és a művészi kompozíció végeredményben nem e fogalmak tisztázására irányul. Fenyő István felfogása (*Népszabadság* 1965. IX. 17.) azért vitatható, mert szerinte Szabados alakja egyszerűen a cinizmus közismert károsságának újabb bizonyítéka — az eddigiekben ezt a véleményt igyekeztünk cáfolni —, és azzal sem érthetünk egyet, hogy a regény a cinizmus „természetrajza". A Somogyi Tóth által teremtett esztétikai valóságnak nem főtényezője a Szabados-életstílus valamiféle feltérképezése, és nem végső kicsengése ennek a stílusnak elítélése. Kétségtelen, a regényben van Szabados, van Kriszta, van Dusa és van kis Gabi, van Kenderesi, a „nagyúr" és van Kun-Szabó, a főnök, van újságíró bál és van „aranytemplom" — de valahogy mindez nem azért van, hogy belőlük a valóság álljon össze, hanem valami valóságos, amely érdekes, elgondolkoztató képlet a valóság iránt érdeklődő olvasó számára. Szabados sem típus a szó hagyományos értelmében. Nemcsak azért, mert az író módszeresen nem követi kialakulását, de azért sem, mert bukását, a törvényszerű végkifejletet nem érezzük megtisztítónak, nagyszerűnek. A főhős sorsának „tanulsága" lapos, semmitmondó, és ugyanakkor a mű nem veszti el esztétikai varázsát. Érdekes egybevetni Szabadost az első regény hősével, Baracs Pistával. Az előtte álló két lehetőség bármelyikét válassza a kisfiú, természetes emberi igényeit kell feláldoznia, öncsonkítást kénytelen végrehajtani. Pista embertelen erőkkel küzd, amelyek embertelen áldozatokra kényszerítik. Tragédiája a fényre kívánkozó és a lámpa lángjában megperzselődő lepke sorsával szimbolizálható. Gyötrelmeit éppen az fokozza, hogy mélyen átél egy valóságos ellentmondást. A racionális, „tanulékony" Szabados viszont a tragédiát igyekszik megkerülni: ha felmondtak a prófétáknak, ha lehetetlenné vált a társadalmi cselekvés egy bizonyos módja, ő ugyan nem erőlteti rá magát másokra, tud ő élni a maga számára, csak a mai napért is. Baracs Pista esetében a dilemma volt embertelen, Szabadosnál viszont feloldása volt emberhez nem méltó és egyben ember számára lehetetlen. Maradhatott volna Szabados próféta is, és vállalnia kellett volna filozófiáját — ha másképp nem megy, érzelmileg, kegyeletből — addig, amíg nem tudja levonni a történelmileg szükséges következtetéseket. Természetesen egyformán mély mindkét válság, de Pista válságának okozója az embertelen társadalmi berendezkedés, e dilemmával viaskodva feleslegesen pocsékolódnak a humánus erők. Ezzel szemben Szabados válsága történelmileg szükséges, és a társadalom csak enyhíti vagy súlyosbíthatja lefolyását. Szabados túlságosan is egyértelműen hibás élete alakulásában, ezért sorsa nem teremthet igazi tragikus feszültséget, önmagában véve művészileg nem érdekes.

Figyelemre méltó, hogy az író nem is törekszik a csőd felé haladó figura belső fejlődésrajzának reprodukálására. Annak a néhány napnak a történetével megismerkedve, amely az öngyilkossági kísérletnek is beillő altatóivást megelőzi, már a kiteljesedett Szabados-stílus tanúi vagyunk. Az itt-ott elszórt utalásokból vázlatosan felépíthetjük a múltat, de ha a típusok fejlődését nyomon követő regények módszerére gondolunk, illuzórikusnak minősül az a hitünk, hogy világosan előttünk áll a hős útja. E tekintetben a kisregény nem is akar többet adni ennél az érdeklődést megnyugtató és a figyelmet más irányba terelő illúziónál. De ha valamilyen tudományos precizitás szemszögéből ítélve sikerülne is a fejlődésrajz, kétes és öncélú lenne ez a „siker". Mivel a konfliktus nélkülöz minden tragikus pátoszt, előzményeinek kutatása híján lenne az esztétikai jelentésnek. Szabados „rozsda-ember", és csak „rozsda"-voltában jelenik meg előttünk.

Hermann István a *Rozsdatemető* kapcsán kifogásolta ezt az ábrázolási módot. Döntő érvként a valóságra hivatkozott, amelynek hű tükrözése a művészet főfeladata: az emberek nem rozsdának születnek, hanem életük folyamán különböző tényezők hatására válnak azzá. A rozsda önmagában nem érdekes, a rozsda mögött a hajdani emberség nyomait kell keresni és megtalálni.

A kisregény elemzőit körülbelül ez a két félremagyarázási lehetőség ejtheti csapdába: elfogadni és korszerű mondanivalóként hirdetni azt, ami a hagyományos regényszemlélet alapján kibontható a műből, vagy viszonylag éleslátóban és igényesebben elutasítani az egészet, hiszen a hagyományos esztétikai szemlélet alapján elhibázott kompozícióról van szó.

Kisregényeink pszichológiájáról szóló értékes és elgondolkoztató cikkében Murányi Mihály irodalmároknak is díszére váló megállapításokat tesz. (*Kortárs* 1965. 8.) Az egyes művek sajátosságait — sűrítettség, projekció, úgynevezett anti-

intellektualizmus — sorra véve, arra a következtetésre jut: „Ha hosszú intellektuális elemzésekkel próbálta volna az író a kezdeti és végállapot közti átmenetet megrajzolni — ezzel... éppen a mű morális erejét, és intellektuális, gondolatébresztő hatását csökkentette volna." Az új ábrázolás jogosultságát többek között a bonyolult átmeneti korra hivatkozva igyekszik igazolni: „A társadalmi és lélektani szituációk többrétűek, összetettebbek és cseppfolyósabbak, mint bármikor eddig, s gyorsabban változnak, semhogy a nagyepikai ábrázolással nyomon lehetne követni őket." Az író is, amikor a hős sorsát „világosabbá" tenni kívánók kifogásait elhárítja, arra hivatkozik, hogy az életben a „törések hajszálrepedések nyomán" támadnak. (*Esti Hírlap* 1965. IX. 17.)

Bármennyire is igaz megállapításokat tartalmaznak ezek a magyarázatok, úgy tetszik, nem elég pontosan mutatják meg a művészi módszerváltás szükségességét. Kimondatlanul, de a régi esztétika alapján állnak, és annak érveiből próbálnak maguk számára tőkét kovácsolni: mi is ábrázolunk, de bonyolultabban és pontosabban, hiszen bonyolultabb korban élünk. Pedig a klasszikus regény hívei könnyűszerrel bebizonyítják, hogy példaképeik, ha talán nem is ilyen bonyolultan-árnyaltan, de lényegesen gazdagabban, nagyvonalúbban ábrázoltak. És az átmeneti korra, a cseppfolyós állapotra való hivatkozással sem szerencsés. Igaz, ez elhárítja a felelősséget az írókról, de azt a hitet táplálja, hogy a „zavaros" idők elmúltával, ha szerencsétlen írónak lesz ideje békén nyomon követni és módszeresen ábrázolni egy becsületes típust, akkor visszajön a nagyregények, eposzok, epopeiák kora. A modern kisregény tehát csak átmeneti kor szükségmegoldása.

Valószínűbbnek látszik, hogy nem is annyira az előző módszer lehetősége vagy lehetetlensége kérdéses, hanem szükségessége vagy szükségtelensége. A döntő nem az, hogy lehetetlenné, vagy legalábbis rendkívül nehézzé vált a típusfejlődés megrajzolása, hanem hogy az esztétikai érdeklődés elfordult tőle. Más alapélmény formálta a XIX. századi regényt, és más alapélmény hozta létre a modern kisregényt.

A kisregény anyagát újfajta látásmód rendezi. A középpontban nem egy determinista lánc áll, hanem az a felismerés, hogy a Szabados-sors intellektuálisan megkerülhető. Az élményforrás éppen az, hogy bár a hősök mindegyike tehetetlenül a neki kijelölt úton marad, és mindvégig hű belső logikájához, ragyogóan bebizonyosodik, hogy egyiküknek sem kellene megmaradni a régi kerékvágásban, új irányt lehetne adni az eseményeknek. Vitáik, dilemmáik feloldhatatlansága a szituáción belül, és feloldhatatlansága a mű varázskörében, hihetetlenül megnöveli az olvasó vállalkozó kedvét.

Merőben más természetű az élmény is. A *Gerinctörés* feldúlta belső világunkat, a hatása alá kerültünk, azonosultunk a hőssel, és hasznos hatását a mű ebben az emelkedett hangulatban, lelki életünk akaratlagos összetevőitől jórészt függetlenül fejtette ki. Megrendültünk, milyen törvények erőterében élünk, és a mű úgy segített rajtunk, hogy felfokozta erkölcsi-érzelmi ellenállásunkat arra az esetre, ha e törvények hatósugarába kerülnénk. A Próféta racionálisabb és aktívabb olvasóra számít, olyanra, aki nemcsak „ellenáll a gonosznak", nemcsak védekezik az őt eltorzítani hivatott tendenciákkal szemben, hanem elébük megy, hogy előnyösebb pozícióból hadakozhasson ellenük, hogy energiájukat céljai elérésére hasznosítsa. Az alkotó célja nem a negatív példával való elrettentés, hanem a jelen egy sajátos jelenségének átgondolása azért, hogy néhány szemponttal gazdagodva, szerencsésebb feltételek között foghassunk hozzá saját életkérdéseink megoldásához.

Az a distancia, amely hősök és olvasók között tapasztalható, nem teszi lehetetlenné a beleélést, az alakokkal bizonyos fokig való azonosulást. Nem brechti elidegenítés ez, és a mű nem példázat. Ha viszonylagosan is, de a hősök mindegyikének sorsa, gondolatmenete jogosult, elképzelhető. A kisregény egy valóságos élettendenciát tükröz, de — a hagyományos realista regényekkel ellentétben — bevallottan nem a teljesség megragadásának igényével. A totalitás ebben a kompozícióban nem a cselekmény-konfliktus-jellemek síkján valósul meg, hanem a sajátos módon inspirált olvasói tudatban. A XIX. századi regény ma már többékevésbé naivnak ható statikus világképe szerint a teljesség megragadható; számunkra azonban hihetőbben hangzik, hogy ritka pillanatokban megsejthető. Egy ilyen ritka pillanattal ajándékozza meg olvasóját ez a regény is.

A feldolgozott valóságanyag, ha elemeiből nem is rajzolódik ki korunk fő tendenciája, jellegzetesen mai, és kiválóan alkalmas ennek a korszerű szemléletmódnak a hordozására. A múlt században is közkeletű volt az illúzióvesztés ábrázolása, de akkoriban társadalmi illúziókról volt, itt pedig társadalomformáló illú-

ziókról van szó. Az utóbbiak makacsabbnak bizonyultak. Már régóta bebizonyosodott, hogy az emberi létet kíméletlen törvények és nem nemes szándékok kormányozzák, hogy a polgári társadalom menthetetlenül a maga képére formálja-deformálja az embereket, amikor a forradalmár még mindig romantikus tudattal, csak eszményeire hagyatkozva szegült szembe a környező valósággal. Hitt abban, hogy eszméje nemcsak a polgári környezettel szemben teszi immunissá, de egyben kivonja mindenféle társadalmi törvényszerűség hatásköréből is. Ennek az illúziós társadalomformáló tudatnak volt irodalmi vetülete a pozitív hős. Somogyi Tóth regényében élményanyag és látásmód örvendetesen szoros egységének lehetünk tanúi. Hiszen az illúziós forradalmártudatot hevesen bíráló műve olyan esztétikán alapul, amely gyökeres tagadása a sematikusan pozitív hőst követelő művészetszemléletnek. Szabados alakja ennek a művészi célnak a megvalósításánál játszik döntő szerepet. Ha valami érdekes Szabadosban, az éppen nem sorsa és sorsának végterméke: cinizmusa, hanem magatartása, stílusa és stílusának fő tartalma: kritikája.

Somogyi Tóth írja: „Az értelem és az öt érzék erejében hiszek leginkább." Érdekes módon az elmarasztalt figura, Szabados intellektuális merészsége, magamentő próbálkozásai is ezt sugallják. Az első regény lélektani mélységei háttérbe szorulnak, bár az idegösszeroppanással végződő bonyodalom épp elég alkalmat kínált volna a pszichológiai bravúrokra. A pszichológiai megfigyelések ebben a kompozícióban nem közvetlenül segítik elő a művészi gondolat kibontakozását, eszköz jellegűek, és feladatuk a szituáció valószerűségének megőrzése. Szabados racionalizmusa azonban inkább pragmatista logika, amely csődbe viszi hirdetőjét. A regény anyagát rendező és az élményt formáló értelem viszont a felülemelkedés, a túlhaladás módját mutatja.

Somogyi Tóth a klasszikus realizmus hagyományait átgondoló első kisregényében szükségesnek látta, hogy megtörje a tragikus véget okozó törvények varázsát. Úgy érezte, hőse lényegéhez tartozik újjászületési képessége. Szabadosról viszont a regényből megismert szituáció alapján nincs jogunk feltételezni, hogy akármikor is megváltozhat. Végtére is azonban egy regény nem a világ, és Szabados csak addig Szabados, ameddig valamilyen külső hatás, vagy eddig „feltérképezetlen" belső motívum nyomán egy fél fokkal meg nem billenti élete vitorláját. Hosszabb idő alatt ez az apró mozdulat is új, ismeretlen vizekre viheti. De nem is ez a lényeg, hanem hogy ennek a műnek nem kompozíciós sarkköve a tipikus sors elkerülhetetlensége. Egy igen nagy kisregény hőse mondja: „az ember nem arra született, hogy legyőzzék". És hogy ki lesz Ember, ki a „kiválasztott", az egy másik kisregény szerint mindvégig nyitott kérdés marad. Ilyen tanulsága is lehet a *Gerinctörés* „vigasztaló" epilógusának.

Kondor Béla rajza

KILÁTÓ

D. R. POPESCU PÉLDÁJA

Néhány hónappal ezelőtt érdekes poiémia kezdődött a román irodalmi lapokban: Marin Preda, a derékhad egyik legtehetségesebb írója a bukaresti *Contemporanul*ban éles támadást intézett a lírai próza ellen. A magyar epikához hasonlóan, sőt talán még fokozottabb mértékben, a román prózaírás klasszikus hagyományát (mindenekelőtt a nyolcvanöt éve született Mihail Sadoveanut) erős érzelmi színezet, lírai beállítottság jellemzi. Ezen az örökségen nemzedékek nőttek fel, de amiről ezúttal elsősorban szólnunk kell: a már országos hírre emelkedett, a mai román irodalom élvonalát jelentő fiatalok is ezzel a lírai prózával indultak; ami annál is érthetőbb, minthogy őket is a falu küldte — jóllehet már a város nevelte íróvá. E nemzedék tagjai közül Vasile Rebreanut (nem tévesztendő össze Liviu Rebreanuval!), Nicolaie Veleát, Făus Neagut, újabban Ion Bănulescut és semmiképpen sem utolsósorban Dumitru Radu Popescut szokták leggyakrabban emlegetni.

D. R. Popescu éppenhogy túl a harmincon, a kortárs román irodalomnak nemcsak nagy ígérete, hanem egyik legsikeresebb alkotója. Novelláskötetek, regények vannak mögötte (drámával is kísérletezett, filmet írt), s a bennük nyíló távlat még közelebb hozza az olvasóhoz ezt az emberileg is rendkívül rokonszenves, közvetlen fiatal írót, aki az oltyánok vidám természetességét (hisz közülük származik) egy tágabb, európai szemlélettel tudja összeötvözni legjobb műveiben. (Popescu Kolozsvárt végezte az egyetemet, azóta is ott él.)

Mert az olténiai tájhoz, emberekhez írói indulása óta sem lett hűtlen; visszza-visszatér a gyermekkori világhoz, de ez nála sosem naturalisztikus múltidézés, inkább új élményanyag s a művészi felelősség tudatosítása. A román falu nyomasztó múltja, amelynél teljesebben a román élet egyetlen oldala sem bontakozik ki a nemzeti klasszikusok ismerője előtt, D. R. Popescut is mindegyre foglalkoztatja, de ezt nem történelmi témaként fogja fel, hanem az összekötő és elmetszendő szálakat keresi és találja meg számos novellájában. Legújabb kötete, a *Somnul pămîntului* (A föld álma), mely karcolatokat és elbeszéléseket gyűjt egybe, különösen jellemző e szempontból. A veréssel, megfélemlítéssel bolonddá nyomorított Nicolaie a durva paraszti önzés áldozata, de ugyanígy megtaláljuk az önmagunkat felemésztő, emberileg megsemmisítő parasztfigurákat is. Jó néhány karcolata, novellája szinte költeménnyé átírható próza, és mégis: Popescunál kevesen értenek jobban a paraszti élet tárgyszerűen pontos megjelenítéséhez. A *Nicolaie* mondatszerkezetének szándékolt monotóniája (a sok „volt") ugyanúgy a társadalmi jellemzést szolgálja, mint a *Hófelleges ég* első bekezdésében az otthonmaradt rokonság hosszas felsorolása — íme a román falu a háború éveiben. És amit a látszólag száraz objektivitásával hangulatot teremtő bevezetés megsejtet, azt teljes érzelmi skálán bontja ki Popescu tanító és a véletlenül vele együtt frontra kerülő macska története.

Egyébként, ha irodalmi művekről szólva egyáltalán szabad ilyen statisztikaízű megállapításokat tenni, Popescu legtöbb írása a régi és új falu s — ezzel részben összefüggésben, de a humánum szintjén külön is válva tőle — a háború tematikája körül csoportosul. Azzal a gyermeki ártatlansággal, tisztaságvággyal és hittel közeledik ő is a borzalmakhoz, mint *Az ismeretlen katona* gyermekhősei a kukoricásban talált holttesthez. Nem tudja, nem akarja — mert nem szabad — megszokni az embertelenséget: ezért állít a háborús képek mellé mindig köznapian emberi jeleneteket. De érdekes módon, hasonlóan vegyíti (más írásában) a groteszk elemeket is a megszokottan mindennapival. Így sikerül például egyik elbeszélésében (*Bîlc és a doktor vadászni megy*) a fellengzős vadászmeséket egy mai falusi körorvos cinikus magatartásának leleplezésére felhasználnia.

Popescu nagy közönségsikert aratott, és sok vitát kavart múlt évi regényéből, a *Vara oltenilor*-ból (Oltyánok nyara) sem hiányzik a groteszk elem, ez a könyv azonban mégis más szempontból érdemli figyelmünket; kétségbevonhatatlanul igazolja ugyanis, hogy az érzelmes, lírai próza és az analitikus regény között nincs áthidalhatatlan szakadék. Mint a cím is mutatja, a szerző

ezúttal is az olténiai faluról szól, de az ábrázolás hangulati elemeit, a lélekelemzés javára, háttérbe szorítja. Hőseinek nem *paraszti*, hanem *emberi* volta érdekli, a belső cselekményre kíváncsi — ezért jut olyan fontos szerephez a regényben az önelemző belső monológ. Lehet, hogy ezzel túlságosan intellektuálisan mutatja be parasztfiguráit, a tudatosságnak, önismeretnek magasabb szintjére emeli őket, mint amely valójában jellemzi a mai falu emberét (a kritika itt emelt kifogásokat) — az alapvető törekvés azonban mindenképpen helyes és bátorítandó. Világszerte anakronisztikussá vált a hagyományos parasztregény, s ennek felismerésében a román írók között D. R. Popescu az elsők között jár. Nem véletlen hát, hogy éppen Sánta Ferenc *Húsz órájával* mutat az *Oltyánok nyara* hasonlóságot (Popescu viszont nem ismerheti Sánta regényét, nem lévén még román fordítása, mint ahogy az *Oltyánok nyarának* magyar nyelvű kiadása is csak most készül); az olténiai falu legjobbjait nem csupán egy rejtélyes haláleset körülményeinek kiderítése izgatja, hanem Sánta riporteréhez hasonlóan a mélyebbre vezető igazságkeresés hajtja őket. A konfliktusok nem jutnak ugyan el a robbanás *Húsz órából* ismert hőfokáig, mindenesetre ebben a tekintetben is olyan utat jeleznek, amely D. R. Popescu és az egész mai román irodalom számára gazdag sikereket hozhat.

De egyébként sem lehetne D. R. Popescut a parasztírók közé besorolni; hisz nemcsak a falu problémáit, figuráit szemléli egy magasabb társadalmilélektani nézőpontból, hanem kitűnő szeme van jellegzetesen, sőt divatosan mai városi témák meglátására. Őt azonban sosem a divat érdekli, nem vagánytörténeteket, huligán-párbeszédeket ír, s még csak nem is erkölcsi példázatokat. Az ember foglalkoztatja akkor is, ha az történetesen termelőszövetkezeti tag vagy frontkatona, akkor is, ha városi csavargó vagy sportoló, esetleg egyetemi előadó. (Az *Egy pont* és a *Sikeres gazfickó* című hosszabb elbeszélései máig legjelentősebb művészi teljesítményei közé tartoznak.) S noha valóban nem vádolhatjuk meg Popescut moralizálással, határozott erkölcsi tartását nem vitathatjuk el. Ezért követjük kétszeres rokonszenvvel írói tehetségének könyvről könyvre szélesebb és mélyebb kibontakozását.

KÁNTOR LAJOS

D. R. POPESCU KÉT ELBESZÉLÉSE

HÓFELLEGES ÉG

Őt Traian Popescunak hívták. És tanító volt. Az apját Dumitru Popescunak hívták, az anyját meg Domnica Popescunak. Egy nap kiment a frontra. Otthonhagyta feleségét és két kis gyermekét, egy fiút meg egy lányt. A fiút Dumitrunak, a lányt Vioricának hívták. A faluban hagyta a nővéreit is, mindeniket: Auricát, Fanát, Constanţát, Iuját és Măriát. Egyetlen unokaöccse, Ion Beteagu is a faluban maradt, viszont több unokahúgát hagyta ott: Titát, Anát és Nuţát, Irinát és Lenuţát, Ritát, Ioanát és Vetuţát. Egyesek közülük férjhez mentek, mások még babával játszottak. Dănceu volt a falu neve, s nem feküdt messze a Dunától. Popescu tanító Mehedinţi megyéből származott. Egy reggel elment a háborúba, előzőleg még két napra hazakéredzkedett. Nem ment örömmel, de nem is sírt. Vagy csak nem látták rajta, nem lehet biztosan tudni, mert elment anélkül, hogy visszanézett volna a kapuban álló családjára. Felvette a hátizsákot a vállára, s korán reggel elindult, hogy ne ébressze fel a gyerekeit. És nem is tudta biztosan, mi van a hátizsákjában. Meg sem nézte. Tudta viszont, hogy diónak kell lennie. Az anyja az este az ölében diót hozott le a padlásról. S tudta, hogy egy kucsma is kell legyen ott. A vacsoránál valami kucsmáról volt szó. Hogy legyen nála, ha elhúzódna a háború. Ő nem tudta, hogy a hátizsákot csak reggel kötötte be az anyja. Kibontva hagyta, hogy tehesse még bele, ami eszébe jut. És eszébe jutott. Betett még egy doboz gyufát. Tudta, hogy a fia nem cigarettázik. Bekötötte a hátizsákot, de a sötétben nem vett észre semmit. Érzett valami meleget, de azt hitte, a kucsma. Akkor már nem a hátizsákon járt az esze. Így aztán senki sem tudta, hogy a tanító elvitte a macskájukat a hátizsákban. Ő a vonatban fedezte fel, amikor enni akart. A macska szép, fehér volt. S ő megsimogatta. Adott neki is enni, s visszatette a hátizsákba, hogy ne zavarjon senkit. A macska kedves állat volt, s mikor a tanító a frontra ért vele, minden katona megszerette. Telt az idő. A tanító nem hagyhatta a macskát idegenben. Mindenki azt hitte, hogy nem tart sokáig az egész. De a háború elhúzódott, s a macska megszokta az ágyúzást és bombázásokat. A lövészárokban a

tanító maga mellett tartotta. S olykor, mikor már nem volt mit csinálni, mikor golyó és szilánk záporozott minden oldalról, és a macska ijedten nézett rá, a tanító bedugta a zubbonya alá, bal oldalra. És érezte, hogy ül ott csendben, mintha a szívverését hallgatná. Volt egy barátja, Ion Galaon, egy széles vállú, kétméteres langaléta. Ion Galaon néha elmélázott, az eget nézte.

— Hova nézel? — kérdezte.

— Nézem, nem lesz-e eső.

Ion Galaon mindig éhesen maradt. Nem volt neki elég az adag. Úgyhogy ő nem adott a macskának soha semmit, s a macska nem is igen húzott hozzá. Kerülte, s ez Ionnak rosszul esett. Egyik éjjel Ion tyúkot lopott, levágta, s a beleit odaadta a macskának. S attól a naptól mintha összebarátkoztak volna.

A tanító megírta a családjának, hogy a macska vele van, ne aggódjanak, egészséges. De már nem egerészik éjszaka. És nappal sem. És fára sem mászik. Lecsendesedett. Egyszer, egy Ion Galaon nevű ember, egereket fogott neki, ahol bujkált: élve hozta el, s szabadon engedte őket előtte. A macska békén hagyta az egereket. Elurasodott, csak azt eszi, amit az emberek. Ion Galaon egy nappalt s egy éjszakát töltött azon a padláson. Elment tyúkot lopni, s elkapta egy őrjárat. Elbújt. S akkor egy teljes napig tartó harc kezdődött. De ő egyet sem lőtt, az ellenség zónájában volt, félt, nehogy megjárja. Az egereket azért fogta, mert sok volt belőlük, s nem akart üres kézzel visszajönni, szégyellte a macskától, mondta kacagva ő, Ion Galaon.

Egyik nap egy városba jutottak. A várost két órával azelőtt bombázták le a németek, elhagyottnak tűnt. Eltört egy vízszivattyú, s a víz, mint fehér vér folyt zubogva az aszfalton. A macska ivott. A tanító Ion Galaonnal s a macskával volt. Egy dohányboltot kerestek. Ion dohányos volt. Az utcák üresek voltak. A parkba értek, s leültek pihenni egy padra, az árnyékba. Egyszer csak hallják, hogy a macska ijedten nyávog. Egy öreget láttak meg a padjuk alatt. Kihúzták. Halott volt. De nem sértette meg szilánk. Megrémülve az öreg arcától, továbbmentek. A park tele volt gyerekkocsikkal, s itt-ott eldobált babákkal. A frontról félreeső város volt, kisváros. Senki sem gondolta, hogy bombázni fogják. Az öregek kimentek a parkba, a napra, az anyák gyerekeiket sétáltatták a kocsikban. Mikor megszólalt a sziréna, mindenki szétszaladt, ki merre tudott. De sok öreg nem szaladt. Bizonyára arra gondoltak, hogy úgy sincs mit bombázni ebben a városban. A parkra meg éppen nem volt mért bombát dobni. De a bombák hullottak mindenfelé, összevissza. A parkra csak kettő esett, a tóba. Senkit sem ölt meg a bomba. A tanító ment a parkban, utána a macska. Csend volt. Még láttak két halott öreget, egy férfit és egy asszonyt. Dermedten ültek egy padon, kéz a kézben. Lehet, félelmükben haltak meg. Vagy lehet, hogy mind a ketten szívbetegek voltak. A tó mellett néhány döglött verebet láttak. Vagy húszat. A macska nem kapott utánuk. A tanító ölbe vette, s érezte, hogy reszket. Nem múlt az ijedtsége, ilyen hosszas bombázással nem volt megszokva. Amíg megszokott valamit, reszketett. Láttak még egy halott öreget, egy padon ült a parkban, egyik kezével botra támaszkodva. Lehet, ez is szívbeteg volt, s arra gondolt, hogy nincs értelme óvóhelyre szaladni, úgy sincs már ereje, nem érne oda. Mintha aludt volna. Behunyta szemét, lehet, félelmében, s úgy maradt örökre. Még láttak egy öreget. S még egyet. És még egy öregasszonyt. A gyerekparkban minden mozdulatlan volt. Nagyon sok gyerekkocsit s nagyon sok babát láttak. Minden úgy maradt, ahogy volt, amikor megszólalt a sziréna. De egy gyereket sem felejtettek itt. Mintha minden megállt volna, olyan nagy volt a csend. De ez a csend már megkezdődött, mielőtt idejöttek volna. Továbbindultak, s újra láttak a parkban öregeket. Egyiknek pipa volt a szájában, még füstölt, mintha szívná.

Két nap múlva Ion Galaon megkérdezte:

— Melyik madár mond virágnevet, mikor énekel?

Senki sem tudta. A macska nyávogott.

— A kakukk — mondta az egyik. — A kakukkfűről beszél.

— Nem — kacagot Ion Galaon. — A réce. Azt mondja: mák-mák-mák!

Aznap meghalt mellettük még tizenöt katona. Ion arcát még csak a föld sem piszkította be. Ő nem sírt a halottakért. Ő sohasem sírt, mintha elfelejtett vagy nem tudott volna már sírni. Mindegy, nem számít. Ion makkegészséges volt. Keresgélt a halottak hátizsákjában, s amit talált, megette. Egyik konzervből a macskának is adott. De nehéz napok jöttek. És már nem kaptak idejében enni. A macska nem nyávogott. A tanító tudta, hogy éhes, de különösen éhes Ion. Azt mondta:

— Jók azok a böjtök. Apám ezzel a macskával játszott böjtnapokon. Mindenik böjtöt megtartotta. Úgy csinálta, hogy azokon a napokon csak borba áztatott kenyeret evett.

Ion kacagott, azt mondta:

— Apám télen-nyáron kucsmát viselt. Fájt a foga. S állandóan ivott egy-egy pofa pálinkát, hogy megszabaduljon a fájdalomtól. Anyám is mondta, hogy fáj neki, másképp nem hordaná mindig a kucsmát. A falu is azt mondta. De apámnak jók voltak a fogai, nem fájtak — kacagott Ion Galaon. Csak most mondta meg nekem, amikor a frontra indultam, s megmutatta a fogait. Mindenik fehér volt, egy sem hiányzott. „Anyádtól való félelmemben hordom a kucsmát, mondta apám. Másképp nem engedné, hogy igyak, s nem hinné, hogy fáj a fogam."

Egyik támadás alkalmával ismét meghaltak heten. Aztán csend következett. Nem hallatszott a fegyverzaj. És a szakács paszulylevest főzött nekik. Ion nem lakott jól egy porcióval, s a többiek arra gondoltak, hogy kellene beszéljenek a szakáccsal, adjon neki még egy adagot. A szakácsnak viszont nem volt több levese. S akkor mindenik odaadta az adagjának majdnem felét. Egy fazékba töltötték össze a paszulylevest. És Ion mind megette a levest a fazékból, mert mióta otthonról eljött, nem volt még jóllakva. Megette, s mikor befejezte, hosszan böfögött, és boldogan vakarta a hasát. Kacagtak mind. A macska is vidáman mozgatta a farkát.

Este lefeküdtek, s éjszaka Ion Galaon meghalt. Nem golyó ölte meg, nem is szilánk, nem támadáskor érte a halál. Kínlódva halt meg, körmével és sarkával a földet kaparta, hánykódott a hasgörcstől. Reggel elkékülve találták. Senki sem gondolta, hogy meghal. Ők jót akartak tenni vele. S lehet, kíváncsiak is voltak, hogy mennyit tud megenni. Egy erdőben temették el. A nagy, szép Ion Galaonnak borzalmas szaga volt. Mintha belei mind kiszakadtak volna. A macska nem értett semmit, s mikor a Ion sírját felhantolták, ráfeküdt, s egy jót aludt.

Másnap átkeltek egy vízen. Majdhogy belefulladtak. Megijedtek a haláltól a katonák. A macska vizesen ért a partra, és hármat tüsszentett. Aztán nyávogni kezdett. Azt mondta a tanító:

— A fiam, mikor kicsi volt, nyávogott, mint a macska. Kérdeztem tőle: hogy csinál a macska? — Miáu, mondta ő. — Hát mit csinál, beszél a macska? — Énekel, válaszolta ő. Énekel, énekel a macska, ismételte a gyerek.

Kacagtak, s mindent feledve mentek tovább.

Egyik bombázás után a tanító észrevette, hogy a macska fogy. Érezte a bordáit, s mikor simogatta, szőrszálak maradtak a kezén.

Egy reggel nagyon korán ébredtek. Gránátok robbantak körülöttük, a lövészárokban maradtak. Egyesek fohászkodtak. Hallgattak. Egyszer csak hallják, hogy Furulyás Dumitrache énekelni kezd. Erdélyi volt, s egész idő alatt, amióta megkezdődött a háború, szinte egy szót sem szólt. Ion Galaon nevezte el Furulyásnak, viccből. És Dumitrachénak, mert Dumitru volt tulajdonképpen, azaz Mitru. Dumitrachénak felderült az arca, s miután hangosan, fülsiketítően elénekelt két hosszú éneket, hogy volt aki befogta a fülét, ne hallja, azt mondta:

— Na, most elmondom azt az éneket, amit a menyasszony letakarásakor* mondanak. Lövedékek robbantak. Mintha töméntelen tojást törnének, szörnyű nagyot pukkanva. Dumitrache rákezdett:

Menyasszonykám, drágám,
A te első pirosad,
Ami sarkodat veri...

S felállt a lövészárokban.

Jön a szél, és megoldja
S a másik már hiába...

És egyszer csak kiugrott a lövészárokból, elindult a mezőn énekelve. Kiáltottak utána, egyik utána is szaladt, és vissza akarta hozni. Dumitrachét azonban nem lehetett visszahozni. Menet közben forgott, pattogtatott az ujjaival.

A menyasszony koszorúja,
Rajta az ing mintha szólna.

Mind kidugták a fejüket a futóárokból, s rémülten nézték. A föld reszketett.

Rajta az ing mintha szólna,
Látszik mindjárt, hogy jófajta.

A macska Dumitrache után iramodott.

Mer' az anyád se vót rossz,
Hogy ilyennek csinált vót
És hogy ennyit kért érted..

* Román népszokás

És aztán már semmit sem mondott Dumitrache. Ernyedten esett le, nem fejezte be énekét. Az ég morajlott, mintha megbolondult volna. A föld fogvacogva reszketett.

Telt az idő, eljött az ősz. A macska elkezdett hízni. Meghaltak még húszan. Éjjel a tanító kucsmával aludt. Egyik reggel arra ébredtek, hogy befedte őket a hó. Lehullott az első hó, fehérrel borította be a földet. Köpenyükre is, arcukra is hullott. A macska ide-oda szaladgált a hóban, ők meg kacagva számolták a nyomait. És akkor kezdődött el fölöttük a repülők közötti harc. A macska gyorsan visszafutott, a tanító bedugta zubbonya alá, bal oldalra, hogy melegben legyen, ne szaladgáljon. Csak a fejét hagyta kinn, hogy lélegezhessen. A hó egyre nagyobb pelyhekben hullott, de az idő megenyhült. Egy repülő égve zuhant le. A többiek, hogy könnyebbek legyenek, dobálták a bombákat a földre. A hó a macska szempillájára s a tanító szemöldökére hullott. A tanító s a többi katona a futóárokból nézelődött. Nézelődött a macska is, s mintha félt volna. Lezuhant egy repülő, hatalmas fekete füstcsikot hagyva maga után, amelyet a hó szemmel láthatóan szétoszlatott, megfehérített. Egy másik lelőtt repülőből kiugrottak a pilóták. Kicsikicsik, mint egy gomolyag. Az ejtőernyők kinyíltak, s ők szállingóztak a hulló fehér hóval. Egyik ejtőernyő kigyúlt, nem tudni, mi okból. Pirosan lángolt egy ideig, aztán kialudt. Mellette haladt el egy égő repülőgép. Meleg volt a futóárokban. A tanító szomjas volt. Havat evett. Ismét lezuhant egy repülő. Aztán másik ejtőernyő gyúlt ki. Mintha a repülős is meggyúlt volna. És nagyon közel zuhant a futóárokhoz, alig pár méterre. És mintha derékig a földbe süppedt volna. Az ejtőernyő gyorsan égett el mellette. A tanító nézte a földbe süppedt embert. Látta, hogy deréktól felfelé fekete szénné égett. Nem volt semmi a fején. Koromfekete volt. De látszott a szempillája, a nyitott szeme, a szája s a homloka. Mintha élt volna, csak játékból festették volna feketére. A fejére kezdett rárakódni a hó. Egy pehely az orrára hullott, másik a bal fülére. A hó kezdte belepni. A harc megszűnt. De valami robbant a levegőben, elég messze, s az ember egyszerre formátlanná vált. Összeomlott, hamuvá lett. Megfeketítette a havat. Aztán látszott, hogy takarja be fehérségével a hó. Mintha nem is lett volna. Popescu tanító kinyitotta a száját, s hagyta, hogy nyelvére hulljon a hó. Aztán a macskára tette a kezét, hogy megsimogassa. A macska hideg volt.

NICOLAIE

Nicolaie tizenhat éves volt. Esténként eljött a kultúrotthonba, s nézte a sakkozókat. A pápaszemes tanító, a kultúrotthon igazgatója, filmvetítéskor beengedte, nem kérte tőle az egylejes belépődíjat. A tanító volt a mozigépkezelő is, ő vetített, miután kiadta a jegyeket. Nicolaie valamikor a tanítványa volt, s beengedte ingyen, mert Nicolaie szépen meghúzódott egy sarokban, s a filmet nézte anélkül, hogy a körülötte levőkkel beszélgetett volna. De különösen azért engedte be, mert Nicolaie jó tanuló volt az elemiben, most meg nem volt pénze mozira. Sohasem volt egy leje. Az anyja meghalt, amikor ő kétéves volt, apja pedig a háborúban pusztult el. Nicolaienak volt egy nővére, annál lakott. A nővére Manea Marinescuhoz ment férjhez, a falu volt korcsmárosának fiához. Manea költözött az ő házukba, de ő lett a család feje.

Nicolaie elmélázva nézte a filmet. Ugyanazt a filmet háromszor látta hetente, ahányszor csak a pápaszemes tanító vetítette. Vetítés után hazament, egyedül, hallgatagon, s lefeküdt a szobájában. Nem beszélt senkivel. Senkinek sem köszönt. Nicolaie bolond volt, de nem csinált senkinek semmi rosszat. Virágokat sem tűzött a hajába. Kutyákkal-macskákkal sem játszott. Az asszonyoknak sem fintorgott, a gyerekek után sem szaladt bottal. Senki nem félt tőle, hisz csak tizenhat éves volt, vézna, sápadt, s nagy, szelíd, fekete szemű. Nicolaie szép fiú volt. Mindenki szépnek tartotta. De mindenki vállát vonogatta: Nicolaie bolond volt.

— Reumás az agya — mondták.

— Sok pénzt költött rá Manea, a kórházakra.

— Költött egy ördögöt, miféle kórházakra?

— Hát nem vitte el vagy háromszor is az orvosokhoz?

— Elvinni elvitte, de miért nem hagyta ott?

— Hát ha az orvosok adtak orvosságokat, hogy itthon szedje?

— Adtak egy ördögöt!

— Ő, Manea, azt mondja.

— Az ő dolguk, tán az én bajom?

Nicolaie felkelt reggel, kitakarította az istállót. Kihajtotta a teheneket a legelőre. Este megfejte őket, s felfőzte a tejet. Már kiskorában megtanult fejni. Most kettőt fejt, mert Maneának két fejőstehene volt.

— Nicolaie — kiáltotta Manea —, gyere enni.

Nicolaie jött, leült a konyha küszöbére, a háromlábú asztalhoz. Amikor ő leült, Manea felállt, megtörülte a száját, böfögött egy nagyot, majd egy kisebbet.

— Egészségemre — mondta Manea, s a kúthoz ment, bedugta a fejét a vederbe, s itta a hideg vizet.

Nicolaie megette, amit a nővére a cserépedénybe eléje tett. A nővére egy darab kenyeret is a kezébe nyomott, a kút felé lesve, hogy nem látja-e az embere.

Nicolaie sajnálkozva nézett a nővérére; nem mintha lett volna vele valami baja. Így nézte Maneát is. Az egész világot. Már nem rezzent össze, ha hívta a sógora:

— Nicolaie, nézz a libák után, mert kimentek az útra, s még leüti őket valami átkozott szekér.

Azelőtt rögtön talpra ugrott volna, s az útig meg sem áll. Azelőtt félt a Manea tenyerétől. Most már nem félt, most Manea sem ütötte.

A tanító egyik nap bement a néptanácshoz, s azt mondta:

— Tegyük be Nicolaiét a gazdaságba, egyedül.

— Azt a bolondot?! — csodálkozott el a néptanács titkára.

— Vegyük be magunk közé a gazdaságba, s küldjük kórházba.

— Na, még csak ez hiányzana. Nem elég, hogy semmire sem jó, nem megbízható, öregem, a kapa mellett sem, s a társadalmi eredete is..., s még kórházba küldjük?

— Hogyhogy nem megbízható? — érdeklődött a tanító.

— Hát nem kuláklistán van?

— Manea a kulák, nem ő.

— Én azt mondanám, tanító úr, ne keveredjék ilyen ügyekbe, nem tiszta dolog ez.

A pápaszemes tanító hallgatott egy ideig. Továbbra is beengedte Nicolaiét a moziba, pénz nélkül. Arra gondolt, majd csak jön valaki, akivel szót tud érteni, mielőtt nyíltan felvetné a kérdést a kollektívben. A tanító nem volt párttag, és nem volt jól a néptanács-titkárral. A titkár beszélte az embereknek, hogy hallják mások is:

— Vannak egyesek, akik azt hiszik, ha belépnek a gazdaságba, már a mi embereink. Hallod, azt mondja valamelyik nap az egyik, nem mondom a nevét, hogy tegyük be Nicolaiét is a gazdaságba...

És kacagott a titkár. Egyesek nem kacagtak vele, mások viszont igen.

— Aszondja, hogy küldjük a szanatóriumba, azaz hogy nem, azaz hogy a bolondokházába... Há, mi közünk nekünk a kulákcsonthoz?

— Nicolaie nem kulákcsont, te, merészkedett egyik-másik. Az apja velem harcolt..., csak két holdja volt.

A dolgok maradtak a régiben. Igen sok volt a tennivaló. Nem izgatta az embereket Nicolaie. Bolond volt. S mit tehetsz egy bolonddal? Hiába hordozod a kórházakba. Manea megmondta: hiába.

— Ha megsegíti az Isten, megszabadulhat, ha nem, nincs mit csinálni. Ha így volt neki megírva?

Nicolaiénak meg volt írva, hogy árván maradjon: az anyja hektikában halt meg, az apja a háborúban. Így volt neki megírva. S nővére, miután férjhez ment — már jó ideje együtt élt Maneával —, elkezdett félni az urától. Nicolaie még kisebb volt. Félt ő is. Maneának széles tenyere volt, s nem szerette, ha ellenkeznek vele. Egyszer Nicolaie eltört egy petróleumos korsót, s Manea kékre verte. Egy éjjel Nicolaie kiment a lovakkal, elaludt, a lovak bementek a kukoricásba, s elfogták őket a csőszök. Miután kiváltotta a lovakat Manea a vásártérről, vizes szíjával verte meg, hogy vésse eszébe, máskor jobban kösse ki őket. Egy vasárnap Nicolaie a Manea nadrágjával ment a táncba. Valamelyik elakasztotta, s beesett a csorgó melletti sárba. Manea kivörösödött. Addig verte Nicolaiét, míg be nem törte a fejét. Nem verte volna meg ilyen nagyon, de feldühítette a felesége, aki védelmezni akarta a fiút. Megverte őt is. És még azért is dühös volt, mert aznap felhívták a néptanácshoz, s mondtak valamit az apja korcsmájáról. Most is árult, dugva.

Nicolaie félt Maneától, s mindig a szavát leste. Egyik őszön megbolondult, pedig Manea egyáltalán nem is verte meg. Már régen nem verte. Hiába vitte a kórházba.

— Így volt neki megírva.

Mielőtt megbolondult volna, Nicolaie már rég nem várta, hogy figyelmeztessék.

— Nézd meg, te, mintha kint lennének a disznók az úton.

Ahogy meglátta a nyitott kaput, már az úton termett. Mindent megcsinált, anélkül, hogy mondani kellett volna neki egy szót is.

Azóta az ősz óta majdnem két év telt el. Nicolaie minden este eljött a kultúrotthonba, s nézte, hogyan sakkoznak. A tanító beengedte a moziba ingyen. Egyik este a nővérével jött. És vetítés után a tanító elbeszélgetett az asszonnyal. Ő is tanítványa volt az elemiben. Aztán elváltak. Hazafelé a tanító Nicolaiéra gondolt, s mintha látta volna...

Manea beküldte a városba egy emberhez valami gyapjúval. Odaadta neki az asztrahán kucsmáját, hogy mutatósabb legyen. Tél felé volt. Beállt a hideg. Nicolaie gyalog jött vissza. Negyven kilométert. Reggel indult, s estére ért a faluba. Egész nap hideg eső esett, s éles szél vágott a Duna felől, jeges szél.

Amikor Nicolaie belépett a házba, az asztalnál ültek. Nicolaie a küszöbön maradt, s fáradtan mosolygott. Vizes volt, csuromvizes. Aztán leült egy háromlábú székre, és kivette a kabátja, a szvettere és az inge alól Manea asztrahán kucsmáját. A kucsma száraz volt.

KÁNTOR ERZSÉBET fordításai

Kondor Béla rajza

ÖRÖKSÉG

SÓS ENDRE

SZÉLJEGYZETEK RADNÓTI MIKLÓSNAK FARKAS LÁSZLÓRÓL ÍROTT VERSÉHEZ

Radnóti Miklósnak 1933-as kötetében, a *Lábadozó szél*-ben, négy naplószerű írást találunk a versek élén. A *Férfinapló* után felsorakozó három költeménynek egy-egy *dátum* a címe. Mint az alcímekből kiderül: sokat jelentő, emlékezetes időpontokról van szó!

1931. április 19... „Új könyvemet tegnap elkobozták" — jelzi az alcímben a költő, hogy a rendőrség — a Horthy-korszak ügyészségének utasítására — mindenütt összeszedte és zár alá helyezte előző versgyűjteményét: az *Újmódi pásztorok éneké*-t.

1931. december 8... „Főtárgyalás". Ezen a napon tartották meg a budapesti büntetőtörvényszék *Töreky*-tanácsa előtt, *zárt tárgyalás* elrendelésével, azt a pert, amelynek során Radnóti Miklóst 8 napi fogházra ítélték. (E sorok írója, mint a költő perrendtartásszerűen megnevezett két „bizalmi"-jának egyike, részt vett ezen a zárt tárgyaláson.)

1932. január 17... „Vasárnap"... Az alcímhez a következő mottót illesztette Radnóti Miklós: *„Napilapból: Farkas László, magyar proletár költő és író, 31. életévében, Bécsben, a Wiedener Spital ágyán, emigrációja első esztendejében, tüdővészben elpusztult."*

Az előbb említett versek fontos tanúbizonyságai Radnóti Miklós világszemléleti forradalmasodásának. A legutóbbiban már arról írt a költő, hogy *„fiatal elvtárssal"* találkozott a kávéházban; *„harcosan járt a szánk"*; és civilruhás *„rendőrtiszt"* figyelte az embereket a közönség soraiban. Szerencsére rögtön észrevették a rendőrség megbízottját, és Radnóti Miklós még idejében ráírta egy kis papírra a társának: *„vigyázz!"*

Ki volt a külön versben megsiratott Farkas László? Hogy került Bécsbe és a Wiedener Spital betegágyára? Mindeddig elmaradt a Radnóti-kutatók válasza *Koczkás* Sándor, a *Versek és műfordítások* jegyzeteinek és magyarázatainak összeállítója, sem adott feleletet a kérdésre.

Félválaszt már régen adhattam volna. De úgy akartam megvilágítani Farkas László alakját, hogy hiteles adatokat is fűzzek hozzá. Adatokat pedig csak most sikerült szereznem.

Bécsben több ízben tettem lépéseket, hogy a Radnóti-vers mottójában olvasható Wiedener Spital megmaradt nyilvántartási könyveinek valamelyikében megtaláljam Farkas László anyakönyvi adatait. Háromszor kudarccal végződött minden kísérletem. Az egykori bécsi kórház épületének nagy része és ebben az irattár a harci események áldozata lett. Csupán azt lehetett még valahogy megkísérelni, hogy nincsenek-e másutt is bizonyos feljegyzések. Nem találhatók-e valamilyen kontrollhelyen utalások?

Dr. Bíró Gerd, a bécsi magyar nagykövetség első tanácsosa, akinek az esetet elpanaszoltam, felajánlotta segítségét. Irodalmi izgágaságomnak és az ő szívességének köszönhető, hogy a bécsi városháza egyik irattárának elsárgult könyvében sikerült a leglényegesebb lexikális adatokat megtalálni.

Az *Archiv der Stadt Wien, Totenbeschaubefund, Freileichen* című könyvének 105/1932 számú rovatában olvasható a következő feljegyzés:

„Farkas László született 1900. január 11-én Erdőd, Szatmár, Románia. Illetősége: Budapest, Magyarország. Lakása: Wien XV. Märzstr. 38. I. 11. ajtó.

Halál időpontja: 1932. január 12, fél 12 óra. Oka: tüdővész (Lungenschwindsucht). *1932. január 16-án elhamvasztották gratis."*

Mennyit éhezhetett Bécsben folytatólagosan — a magyarországi börtönbeli és börtönön kívüli éhezés után — szegény Farkas László, amíg eljutott odáig, hogy a *„Freileichen"*, a hatósági „szabad rendelkezés" alá tartozó holttestek közé került!

Biztos, hogy orvostanhallgatók gyakorolták magukat boncolásánál, és csak azután égették el díjazás nélkül.

A pesti Margit-hídfői „Ilkovics" alagsorában találkoztam először Farkas Lászlóval. Ilkovics Jenőnének a Szent István körút (azelőtt Lipót körút) és Balassi Bálint utca (régebben Személynök utca) sarkán levő cukrászdájában, főleg a szuterénben, mozgalmas élet volt ezekben az esztendőkben. A kétes és még kétesebb alakok között progresszív írók, avantgardista művészek, forradalmi lelkületű fiatalok is akadtak, akik úgy érezték, hogy ebben a környezetben nem tűnik fel vitatkozásuk.

A feketekávé és a sütemény is olcsóbb volt itt, „a föld alatt", mint más cukrászdákban.

Farkas Lászlót három barátom hozta magával — ha jól emlékszem a dátumra — 1928 elején. Csak az időponttal kerülök bizonytalanságba, azokkal, akik bemutattak bennünket egymásnak, nem. *Radnóti* Miklós, *Forgács* Antal és *Wagner* György jött Farkas Lászlóval.

Radnóti Miklós maga mesélte el, hogy ő vitte néhány nap előtt Farkas néhány versét a *Nyugat*-hoz. Wagner György pedig hozzátette, hogy több költeményét sikerült elhelyeznie a *Népszavá*-nál. Halkan elmondta, hogy Farkas László hónapokig volt őrizetben a rendőrségen. Ott fogyott le annyira, hogy ijesztő volt a külseje. Előzőleg már Romániában is raboskodott.

A *Nyugat* 1928-as évfolyamának II. kötetében meg is jelent a költő három műve: a *Vers*, a *Tisztító óceán, feneketlen éjszaka* és a *Vers, éjszaka.*

A *Nyugat* 1929-es évfolyamának I. kötetében látott napvilágot két írása: az *Életem szűk éjszakái* és az *Életem.*

Hadd iktassunk ide két részletet két rettenetesen szomorú verséből!

Magam maradtam, ki nem értem ez egyszerű dolgokat, éhséget,
[ligeti harmatos ágyat
messzement kedvesem szemében terülnek-e még álmok
a csönd viharától barna a búcsúzó fák kérge
s míg bontogatom az egyszerű érthetetlenségek burkát:
a város felől apám sorsa harangoz a szomorú percek esőjében

— írta a *Versek, éjszaka* soraiban.

egyre szűkülő kor az életem s mindig visszabotlom a régi kilométer kövekbe
s érzem, hogy gyávaság esztendő óta készülni a halálra
jaj, már nem is lesz hely a Duna fenekén és szabad ág a ligeti fákon
nógatom magamban a fáradt bánatokat s néma barátomat, a csöndet

— vallott az *Életem szűk éjszakái*-ban.

Ezek a nagyon mély hangulatú és finom részletű költemények — a nagybetűk számúzésével és az írásjelek egy részének elhagyásával — mutatták, hogy abban az időben még erősen hatottak legalább külsőségeikkel a futurizmus, szürrealizmus, expresszionizmus mindenféle megnyilvánulásai.

1929-ben és 1930-ban a költő egyszerre elűnt. Sokáig raboskodott.

Kiszabadulása után egyszer a Duna-parton sétáltunk Farkas Lászlóval. Meghívtam: ebédeljünk együtt a Duna-palota söröző jében. Amint kitekintettünk onnan, láttuk, hogy egy holttestet raknak az éppen odaérkezett halottaskocsiba.

Abban az időben, a gazdasági válság és a nyomorúság következtében, valósággal öngyilkossági járvány dühöngött a fővárosban. Az elhelyezkedni nem tudó munkanélküliek közül sokan kerestek végső menedéket a Dunában.

Farkas László megjegyezte:

— Ugye, megírtam az *Életem szűk éjszakái*-ban, hogy nem lesz helyem a Duna fenekén?

Ez a Duna-parti jelenet, az újságok naponta megjelenő öngyilkossági hírei és Farkas László keserves szavai, mind-mind hozzájárultak, hogy papírra vessem az abban az időben feltűnést keltő *Dunai hulla* című versemet, amely a *Népszava* 1931-es évfolyamának július 19-i számában jelent meg.

A költemény megjelenésekor Farkas László már nem volt Budapesten. Néhány nappal hamarabb sikerülhetett átszöknie Ausztriába. De a *Népszava* szerkesztőségében közölték velem, hogy a *Dunai hullá*-t Farkas László adta oda az irodalmi szerkesztőnek, azzal a megjegyzéssel, hogy „irodalmi csemegé"-t hozott, és adják le jövő vasárnap.

A versem így kezdődött:

A partlépcsőn fekszik a teste,
Hálóval fogták ki az este...
Nagy volt a népek riadalma,
Ki számított ekkora halra?...
Ütemére a zeneszónak,
A hullával táncolt a csónak
S a fényben úszó Dunaparton
Zsibongott a Bristol és Carlton.

Nemcsak a „Bristol" és a „Carlton" szálló jókedvű bankár- és fezőr-vendégeinek nyugodalmát zavarta meg ez a vers, amely arra figyelmeztette őket, hogy a jó étvággyal elfogyasztott halak esetleg az öngyilkos emberek húsával táplálkoztak, hanem alaposan felbőszítette a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karának reakciós szellemű dékánját is. Néhány nappal később behívattak, mint jogszigorlót, az Egyetem téri dékáni hivatalba, ahol közölték velem, hogy „eltanácsoltak" a fakultásról, az egyetemről, és hogy ne próbálkozhassam más egyetemen sem, az indexemet ott tartják. (Csak a felszabadulás után küldte el nekem a dékáni hivatalban véletlenül előkerült leckekönyvet *Világhy* Miklós dékán, akinek más véleménye volt, mint elődjének, a fasiszta *Sipeki Balázs* Károlynak.)

Farkas Lászlónak köszönhetem, hogy nem lettem, ahogy terveztem, félig ügyvéd és félig újságíró, hanem félig újságíróként és félig íróként igyekeztem révbe.

1931 nyáreleje lehetett, amikor Radnóti Miklós telefonált a *Magyar Hírlap* szerkesztőségébe, hogy azonnal találkozni akar velem a pesti Margit-híd villanyórájánál.

Taxin rohantam oda. Radnóti Miklós már ott volt. Ő a Pozsonyi útról jött.

Szinte hadarva mondta:

— Farkas Lacit ki kell szöktetni Bécsbe! Erre már megtörténtek az előkészületek! De abban a rongyos ruhában, amit visel, nem indulhat neki az útnak! Még a határ előtt elfognák. Azonnal adj egy rendes öltönyt, de ne a magadéból, mert az kicsi lenne. Ő nagyobb termetű, mint te. Apád egyik öltönyét kell neki odaadni. Légy szíves legkésőbb holnap délelőtt elintézni.

Szüleim külföldön tartózkodtak. De Mari Mária (a házvezetőnő, aki engem is segített felnevelni, és most Cegléd mellett, törteli kicsi családi házában fáradt öregként olvassa majd ezeket a sorokat) megértette, hogy nem lehet ellenkezni, és nem lehet habozni. Pár perc alatt meggyőztem, hogy nekünk marad elég ruhánk, Farkas László esetében azonban talán életmentésről van szó.

Sajnos, csak a szöktetés sikerült, az életmentés nem. A költő kijutott ugyan Ausztriába, és nem került újból Hetényi, a hírhedt főkapitány-helyettes karmai közé, de nem lehetett már megmenteni a tüdőbaj pusztításától.

Meghalt Bécsben, a Wiedener Spitalban. Nem láthatta még egyszer édesanyját, akit úgy várt Szatmárról. Ahogy Radnóti Miklós versében olvassuk: csak „minden proletárok anyja" fogta hideg fejét, és „fújásnyi por" maradt belőle a krematórium urnájában.

De Farkas László neve megmarad, ha másutt nem, legalább néhány sorban vagy néhány jegyzetben az eljövendő Radnóti-életrajzok lapjain.

BRASSAI VIKTOR

(1913—1944)

Székelyföldön, Ditrón született. Apját nem ismerte. Elesett az első világháborúban. Brassai Viktor a második világháborúban esett el. Sok családot érte a csapás. A fiúk követték apjuk „példáját". A második világháborúban, a fasizmus kivirágzásának idején, az emberi humánumot ért ökölcsapásra, a lányok is hosszú rajokban követték apjuk „példáját". A természetellenes pusztulásnál közömbös, hogy a megsemmisülés a harctéren vagy a családi otthon melegén érte a mindkét nembeli áldozatot. A barbárok gondoskodtak arról, hogy a családi otthon melegéből is kiemeljék és megfelelő kínzásban részesítsék a halálba indulókat. Talán döntő kérdésnek vehetnénk, hogy kik védekeztek ellene, és kik nem. Brassai Viktor a véde-

kezők közé tartozott. Özvegy édesanyja, magától mindent megvonva, egyetlen fiát értelmiséginek szeretné látni, nem oly nyomorúságos elmaradottnak, mint ő. Salamon Ernő édesanyja is ezen a nézeten volt a fiát illetően. Fondorlattal, csűrésselcsavarással, a tőkés társadalom paragrafusa rései közti bújkálásokkal, értelmiségi munkával még lehet valamire vinni. Hozzá, mindkét gyerek zsidó származása nem minden értelmiségi pályára tette őket alkalmassá. A két gyermek édesanyja egymástól függetlenül határozta magát azonos gyermekmentő lépésre, és érettségi után mindkettőt a kolozsvári egyetem jogi fakultására íratták be. A szülők számításába hiba csúszott. Az 1930-as évek eleje a tőkés társadalom válságéveinek megrendítő sorozatából állott. Nem kerülte el a romániai gazdaságot sem. A munkásság égő, tiltakozó folyammá változott. Tudatosodott, harci állapotba helyezte magát a tűrhetetlen gyarmati viszonyok, büntetések, lecsökkentett bérek, nyomorúságos lakások ellen. A felhevített légkörben nőnek, izmosodnak, ítélkeznek a közös menzaebédeken, a diákélet útvesztőiben a Brassai Viktorok, Salamon Ernők. Barátságuk a viták edző tüzében forrósodik. Röpcédulák az egyetemen, titkos plakátragasztások, munkásokkal közös felvonulások jelzik barátságuk útját. A fiatal értelmiségiek fejlődésére nagy hatást gyakorolt a kolozsvári „Korunk", akkor már szilárd, a proletárforradalom új előkészítésében való irodalmi működése.

A férfivá érés e forradalmi korszakában az anyák álma a fordítottjára fordult. Brassai Viktor ugyan elvégezte az egyetemet, de a jelek nem szakmai-jogi vitákra, hanem szépírói munkásságra, eleven társadalom-filozófiai kérdések felvetésére mutatnak. Mindkét ifjú versben birkózik az adott feladatokkal. Brassai számtalan önvizsgálódásainak egyike, hogy mit ér az ember saját adottságai között papirosaival. A kor kérdései másfajtájúak, élesebbek, visszavonhatatlanul tisztázóbb jellegűek:

Itt állunk. Jó pár könyv mögöttünk,
portékánk: számok, szók, receptek.
Mindegy. Kiknek eladni jöttünk,
kenyeret is alig vehetnek.
. . . . . .
Amire vágyunk, szinte semmi
s az is mind messzebb szállva int már.

Itt nem fogunk mi megpihenni,
soha, betelt kis álmainknál.

S a Kor kegyetlen kérdezőjel,
mely egyre választ, véglegest kér:
Az úrral, vagy az éhezővel,
melyikkel vagyunk hát mi testvér?

Brassai Viktor néhány, töprengő (Kiválasztott nép) kérdését költeményei során igyekszik helyére tenni. Fájdalmas számára, mert észrevétele szerint a kérdés nem áll önmagában, hanem más felvethető kérdésekkel rokon. „Az úton régi árnyék" c. verséből idézünk:

— *Hogy gyermekségem tétova — sok útját újra*
nézem, — szomorúan kérdem: hát hova
— *tartoztam én egészen? — Falusi kis zsidógyerek,*
— *parasztnak úri voltam — s az úr-kölyök*
elkergetett, — mert rongyosan loholtam.
. . . . . .
— *S elmúlt ez is. Új útsoron — járok halkulva*
most, — úgy, mint mikor gyerekkorom
— *ösvényeit tapostam; — kopott hitem-*
mel egyedül — a szívem egyre vár még
— *s utamra feketén vetül — a magány,*
régi árnyék.

Az illegális idők költőjének illemtanokkal is kellett küzdenie. Az osztályharc soraiban menetelő költő ilyenfajta magányosság vallomása tiltakozó levélírásra ösztökélte egyes olvasóit. Kétségtelen, nehéz és zord idők voltak, talpig a lélek vasában. Brassai azonban nem tudta, nem is akarta érzelmeit szűk tarisznyákba fogni. Úgy vélte, hogy az osztályharc ezáltal semmi csorbát nem szenved. Valószínűleg itt kell keresnünk „Korszerűtlen ének" című versének is a titkát.

— *Tudom: ma zengőn szerelemről szólni,*
— *bűn s talán vétek is ma. Az érzelgés*
most haszontalan holmi, — mikor az ember
elmége s izma — meg kell, hogy feszüljön
harcban egy jobb holnapért.
— *De mégsem tűr meg bilincset az ösztön*
— *s muszáj tenéked arról beszéljek, — hogy*
a szemeid kék fényben fürösztőn — rez-
zentik lelkem s álmatlan éjek — sötét-
jébe gyakran belecsillan a hajad.

Brassai Viktor hevesen védekezik a sok formájú szektás elhajlások ellen is. A maga területén biztosan eligazodó egyéniség, és így nem is von mindent egy kalap alá. Van, amiben nem kell biztatni tiltakozásra. Ha moralizál, az valódi és „Intelem" című versében éppen hogy osztályérdekű:

— Költő, ügyelj: a szép szavak — ma nem valók
ide — mert rajtuk ringva lépsz a vak,
— csalóka semmibe — A lágy szó, csípős
fagyban is — langyos tavaszt idéz — nyo-
mán a sós könny is hamis, — lecsorgó égi méz.

— A szoba nedves négy fala — szép kárpit lesz
nyomán — finom zene a légy dala —
s a nyűtt ágy-ottomán. — Illattá lesz a
hagymabűz — mely fojtón széttolul — s ami
nyugtot se hagyva űz: — az éhség elcsitul.

A kor „hasznossági" parancsa Brassait a költészettől másfelé terelte. Egy ifjú ember, akit 31 éves korában letaglóznak, nem várhatja be költői fejlődésének teljét. Nem babona, hogy tudtak korai pusztulásukról. Radnóti Miklós „Járkálj csak, halálraitélt" versdarabjai 1935-ben jelentek meg. Salamon Ernő, Brassai Viktor és sok más halálra szánt, mind leadta jelzéseit. A vers gúny jegyében Salamon Ernő pl. hahotával: „Még a halál se fog meg, akarom, s nem halok meg!"

Az elszántság, a kipusztíthatatlanság az eszméből fakadt, amit képviseltek. Nem őket, hanem a bennük megtestesült eszmét nem lehet megsemmisíteni. Az erőszakos halál jelöltjei nem alkusznak, mert az egyén pusztulása helyén máris ott ül a kipusztíthatatlan közösség, amellyel ők egyek.

Brassai úgy vélte, hogy az ő vers kiteljesedése (rövid életéhez viszonyítva?) nem elég gyors, nem elég „hasznot" hajtó. Adott tulajdonságaiban válogatva, a költői meggyőzés formáit költői alkatából belevetve, eljutott a költészet nagyjainak meggyőző tolmácsolásához.

Az előadóművésszé érett Brassai szolgálata valóban hasznot hajtó volt. Forradalmi időkben — mint amazok — kevés a tágra nyílt lehetőség. Gyors elhatározás, gyors és határozott mozdulatok, meggyőző ráhatás az odafújt szó megmaradásának titka. Az odafújt szó, a megrendülés felszítása a nyomorúságban gyakran változó érzelmek ellensúlya. Innen kell néznünk a szavalókórusok gyakori működését és széles hatását.

Brassai Viktor jó néhányszor meggyőzhette magát művészete fegyvereinek hatékonyságáról, édes örömök és nagy bánatok szerzésének kézenfogható jeleiről.

Fegyvertárában hozzávetőleg 500 vers és próza szerepelt. Válogatott munkák, a világ- és magyar irodalom remekeiből.

A messze — általa fellobbantott — költői fényekből, szívéhez József Attila állott legközelebb. Mintegy hatvan versét vette fel műsorára, és a Curriculum vitaet.

Brassai számára (ha volt valaha kétsége) József Attila költészete világított egyfolytában. József Attila jó inspirátor, Brassai Viktor pedig engedelmes tanítványnak bizonyult.

Egy József Attila-i társadalomellenes izzás dühe jó eligazító intésnek mutatkozott Brassai számára, éppen heves, olykor visszafojtott, de árnyalásaiban is mindig erős hevületű, előszóban öntésre, vibrálásra.

Brassaival megteremtetődött a magyar (de különösen forradalmi) vers- és szövegkiáltók egyik különleges példánya.

Aki ismerte, hallotta, tanú rá. Ide idézem a nagy ügy költőközvetítőit, Brassai segítőit és egyben nemes versenytársait, Ascher Oszkárt, Gobbi Hildát, Gábor Miklóst, Horváth Ferencet, Ilosvay Katalint, Major Tamást és a töméntelen, áhítatba eső, folyton izgatott hallgatóságot.

Hont Ferenc által 1941—42-ben, a fasiszta- és németellenes jegyben életre hívott Vigadói Esteken a fent említettek és Brassai Viktor ébresztői emlékezetesek maradtak.

Brassai Viktor szocialista hűsége mellett, de egészen biztos, hogy éppen azért, József Attilát, Salamon Ernőt, utána pedig nagy alkotók egész sorát, belőlük alkotásaik haladó legjavát szólaltatta meg.

Villon, Heine, Edgar Poe, Vörösmarty, Berzsenyi, Arany János, Kiss József, Ady, Karinthy, Gábor Andor, Kosztolányi, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád és nem utolsósorban Babits Mihály ékeit és gazdag kincsestárát vitte legális és illegális hallgatói elé.

Mint minden alkotásnál, e sajátságos „mondó" műfajnál is, a hogyan kérdése

segítheti a hallgatóság varázs alá vonását. Brassai Viktor hangosztó, analitikus vers- és mondanivaló építkezése mögé tekintő pillantását hadd mutassuk be egyik hűséges munkatársa és segítője, felesége, a közönség soraiból figyelő jegyzetei nyomán.

„Brassai kívülről, egy sor kisegítő írás, vagy könyv nélkül készült el Babits: Jónás könyvéből. A hallgatóság egy része a technikai készségen csodálkozott. A beszéd tiszta, szép, érthető dialektikáján. A rendkívüli teljesítőképességen... A szaváló hangja átment az önmagával sorsa ellen küszködő, békére-nyugalomra vágyó meneküléstől, a goromba ököllel rácsapó veszedelem ellen védekező jajgatáson és nyögésen, az ellenséges tenger viharzásán keresztül a lecsendesedett tenger szivárványos megbékéléséig. A lecsendesedett, megbékülő hang elejtette témáját, mint aki elnémult, vagy meghalt. És mint a színpadon, új díszletek, új felvonás kezdetén: derű, világosságban bizakodó új hangon csendül fel a nagy Cethal megjelenése, vidám, gyermekes humora villan fel a második résznek. Két szólamra tevődik át az első részi lírai párbeszéd. A két szólam egyike a természet hol lágy, hol kegyetlen veszélyes játéka az emberrel. A másik hang Jónás kesergése a cethal gyomrából. De maga a kétszólamúság megenyhíti, megváltoztatja a főszereplő drámáját. Az előadó most kívül helyezi magát a cselekvésen. Ezáltal tárgyilagosságot teremt, harmadik személlyé növi ki magát a vitatkozók harcában. Ezzel a technikai fogással megkönnyíti a hallgatóság fájdalmát. Leveszi róluk az eddigi terhet, amikor is némán viselték a szenvedő fél keresztjét, az előadón keresztül azonosítva magukat a hőssel.

Brassai eleinte maga volt Jónás és rajta keresztül, általa a közönség eggyé lett Jónással. Most, mint egy varázsló, feloldott bennünket magán keresztül az azonosítás alól.

A kettéválasztással fölébe kerekedett Jónás szenvedéseinek, néző lett, hallgató, ítélő bíró. És vele együtt a hallgatóság.

A harmadik részben megjelenik a harmadik főszereplő, maga az úr: — Kelj fel és menj, mert én vagyok az Isten! —

S itt az előadó Brassai két hangsúllyal é n v a g y o k, és — az Isten — nehéz szavalási probléma előtt áll. Akár az egyik főnevet, akár a másikat hangsúlyozza erősebben, elárulja Jónást. Brassai úgy oldja meg a problémát, hogy a kettőt szinte teljesen egy hangerősségre fogja, csak az Isten szónak ad egy milliamperes többletet. Ily módon már előre bevezeti, hogy a hős küzdelme, tiltakozása, küldetése ellen már idejétmúlt, feladott küzdelem. Itt érezteti, hogy gyáva, egyéni kis bujkálást, kényelmét kell adnia. A következő sorok: »Menj a nagy Ninivéig meg se állj, s miként elédbe írtam, prédikálj!« A hang templomos, ünnepes. A rendelés beteljesedett, Jónás végrehajtója a küldetésnek, parancsnak. Ettől kezdve Jónás az eszköz. Az Úr kiküldöttje Ninive bűnös embereinek elpusztítására, aki hirdetni fogja: »...Nagy Ninive, térj meg, — vagy kénkövekkel ég föl ez a város — s föld alá süllyed negyven napra mához!«

A hang — de nem a fejezet — változik. Színészek és mimesek terére érünk. Kik: a homokon illegve kígyóznak szemérem nélkül a nép előtt csókolóznak. A hang szemérmetlen, illetlen, felelőtlen... Mennyire összerezzenünk: »...olyat bődült bozontos szája hallatára, hogy azt hisszük a színre bika lép.«

És itt történik szemünk láttára, fülünk hallatára Jónásnak egyenes átváltozása, azonosulása az Úrral: »...Rettegj Ninive s tarts bűnbánva böjtöt!... Így ért az asszonyoktól közrevéve.«"

A színre — amit Brassai a maga számára kiválasztott — hallatlan energiával, alább nem hagyott zengzettel, virtuóz irányító készséggel s külsején sohasem látható izgalommal lépett. A lefojtott, célirányos belső tűzben, tántoríthatatlanságában minden előadott művet egyéni lírájával öntözte úgy, hogy alkotóinak remeke meg ne változzon. Az alkotásokhoz való hűséges ragaszkodás s a Brassaiból fakadó irányos hevület helyes keveréke tette a döbbentő hatást. Az adott társadalom tetemrehívását.

A hivatását folyamatosan teljesítő Brassai számára sem az idő, sem a hely nem jelentett tétovázásra alkalmat. Mikor a hosszú úton kivégzési helyére, a keleti frontra szállították, a szemben megálló katonavonatok honvédei — ismeretlen emberek, ismeretlen úticéljai közben — láthatták és hallhatták Brassait, marhavagonja ajtajába kiállni, s mint az „Ur" *forradalmi* küldöttjét bődülni: „Rettegj Ninive s tarts bűmbánva böjtöt." Aki hallotta — vagy megértette, vagy nem. Vagy megtartotta magának, vagy továbbadta. Brassai a megszállottak függetlenségével, saját keretlegényeinek is „prédikált", amazok elragadtatva hallgatták. Elhallgattatni csak 1944 júliusában lehetett, tarkólövéssel.

BECSKY ANDOR

FÓRUM

A TÁRSADALOM TUDATA ÉS A TUDOMÁNY TÁRSADALMASODÁSA

VIZSGÁLÓDÁSOK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI TUDATI-IDEOLÓGIAI VISZONYOKBAN

(A cikk egy olyan nagyobb tanulmány része, amely a tudománypolitikai felfogásokat vizsgálja a társadalmi tudat alakulása szemszögéből nézve.
Manapság az ideológiai irányelvek ösztönzést adnak a kutatóknak a kultúrhistória, az ideológiai viszonyok történetének tanulmányozásához, mert tanulságokkal kívánnak szolgálni a jelenben alakuló ideológiai folyamatoknak és „társadalmi pszichikum"" jelenlegi átalakulásának magyarázatához. **(A szerkesztőség.)**

Vizsgálódásaink közben abból a feltevésből indultunk ki, hogy bár a tudomány korunkban kibontakozó közvetlen termelő erővé válási folyamatát alapvetően a gazdasági alap fejlettsége határozza meg, de a tudomány társadalmi méretű hatóerejét igen jelentősen befolyásolják az *ideológiai-politikai* tényezők. Ahogy az emberi társadalom fejlődésének tanulmányozása bizonyítja, a társadalmi átalakulásoknak technikai-gazdasági és ideológiai-politikai oldala különböztethető meg, illetve fonhatószükségszerű összefüggésbe, úgy a tudomány, általában a kultúra eredményeinek társadalmi jellegű érvényesülési körét is a technikai-gazdasági környezet és a társadalmi-ideológiai-politikai viszonyok külön-külön is befolyásolják, illetve együttesen szabják meg. Számolunk továbbá azzal, hogy a kultúra fejlődése a gazdasági-társadalmi fejlődésnek a függvénye ugyan, de ez a függőség nem „egyszerű, egyirányú és egyértelmű determináció" csupán (Mátrai László). A kultúra adott állapotába beleszövődik az előző társadalmi formációkból örökölt kulturális hagyaték, és a társadalmi tudat szövetébe már azoknak az új elemeknek a fonalai is belefutnak, amelyek az eljövendő események menetére, az új kulturális viszonyokra utalnak.

Vállalkozásunk megkezdésekor egyik választ váró problémának azt tartottuk: mit értünk a nép műveltségi fokán. Földes Ferenc tanulmányából (Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon. Bp. 1941.) egzakt módon, számokkal bizonyítottan és a számok mögötti valóság feltárásával elénk állt az a szomorú kép, amely az ellenforradalmi Magyarország munkásságának és parasztságának kulturális helyzetét jellemezte. Általánosításként el kell fogadnunk a kultúra fokmérőjeként azt a tételt, hogy minél nagyobb azoknak az embereknek a száma, akik egy társadalom kultúrájában részesednek, annál nagyobb a társadalom kultúrája. Minket e kérdés a korszak tudománypolitikájának megítélése szemszögéből foglalkoztatott. Nem tekinthetjük a tudománypolitikát a társadalmi gyakorlattól elszakítottan. A tudománypolitika realitásának kritériumaként tanulmányozzuk az adott népadott történelmi korszakban elért műveltségi fokát. Nincs elfogadható társadalmi alapja a tudománypolitikának, ha a tudomány alkalmazására irányuló törekvéseket nem támasztja alá a néprétegek feltétlenül szükséges általános és szakműveltsége, ha a tudomány fejlesztésénél nem lehet számolni a tömegek és a tudomány kapcsolatával, ha a tudománypolitikát nem a nép érdekei határozzák meg.

Nem lenne teljes és hiteles a kép Horthy-Magyarországról, ha nem vetnénk pillantást általánosabban a tudatalakulás, az emberi megismerés, a szellemi munka fejlettségi fokára, ha a munkásság és parasztság kulturális állapotán kívül nem vennénk figyelembe — az ellenforradalmi korszak osztályviszonyainak ismeretében — a polgárság, kispolgárság, az értelmiség ízlésének, műveltségének, erkölcsi és politikai arculatának jellemző jegyeit, ha lebecsülnénk az e korszakban alkotó tudósok, írók, gondolkodók tudományfejlesztő eredményeit. Hangsúlyozzuk, hogy ez a korszak tudati viszonyait boncolgató igényünk is csak a tudománypolitikai színvonal megítélésére törekvő szándékunkból fakad. Teljes áttekintésre nem vállalkozhatunk, csak megközelítően helytálló vonások felmutatására gondolhatunk. A jelenben alakuló ideológiai folyamatok előzményeinek vizsgálata ösztönöz bennünket. Munkánkat nehezíti, hogy nem áll rendelkezésünkre olyan elemző tanulmány, mint Földes Ferencé a munkásság és parasztság kulturális helyzetéről.

KÉPEK, RAJZOK A KULTURÁLIS FEJLETTSÉG JEGYEIRŐL

Ha nem is rendelkezünk a szóban forgó osztályok, néprétegek műveltségi állapotának részletes adatokon nyugvó egzakt és átfogó képével, ha nélkülöznünk kell a tudati valóságot hitelesen visszatükröző tablókat, de a korszak gondolkodóitól, felelős írástudóitól örökül maradt ránk néhány ragyogó gyorsfénykép, amelyek híven tükrözik a kulturális fejlettség jegyeit. Bálint György hagyott ránk a polgárról néhány — nem is fényképet, inkább — rajzot; ezek a rajzok pár vonással vetítik elénk az alakot, amelyik azonban alakokat példáz, tömör fogalmazással jeleníti meg a sznob polgár típusát, sőt fejlődésében vázolja elénk, mert egy idő után még a sznobság is lekopik róla, kultúra- és haladásellenező barbárrá sekélyesedik. Bálint György („a Toll" c. folyóirat 1929-es egyik cikkében) „Kovács úr"-ban tipizálja a polgárt, aki „él, nívót és tempót diktál, karaktert ad egy társadalomnak, és kifejezi egy osztály fejlődésének elkerülhetetlen állomását (valószínűleg az utolsó előttit, a végállomás előtt!)". Kovács urat bátyjával hasonlítja össze, aki: „Kissé furcsa fiatalember volt, erősen sznob, és már ő is nagyon messze a teremtés koronájától. Szeretett olvasni, méghozzá meglehetősen rendszertelenül. Majdnem egy időben olvasta Nietzschét és Marxot, szemelvényeket Kantból és Anatole France-ot, Burckhardtot és Freudot... kissé sznob volt... babonás tiszteletet érzett az irodalom, a művészet, legfőképpen pedig a szociológia iránt... folyóirat-szerkesztő vagy valami egyetemi magántanár-féle szeretett volna lenni..." A fiatalabb Kovács úr már csak legfeljebb Edgar Wallace regényeit olvassa, viszont „... nagyban fogyaszt mindent: cigányzenét és dzsesszbendet, benzint és parfümöt, pezsgőt, halászlét, teniszlabdát, tecsakpipáljladányit, tevevanegypúpút, szervuszkérlekalásant, és nazógsonédesegyvezéremet, kezdő szubrettjelöltet, intimpistát, záróramegghosszabbítást, túrautat a művésznő számára és nőorvost a művésznő számára és nagyon régen egyszer egy balatonfüredi szerenádot..." Bálint György egy másik cikkében (Pesti Napló 1931. július 26.) még élesebben mutatja be a polgár hanyatlását. „Kezdetben voltak a sznobok. Nem voltak kellemes emberek. Nem is voltak kultúremberek... Komikusak voltak, néha utálatosak. És mégis volt bennük valami tiszteletre méltó. Tiszteletre méltó volt bennük az a tény, hogy tisztelték a kultúrát... Az antisznob nem tisztel semmit, legkevésbé a kultúrát... Az antisznob... a tőle telhető legnagyobb és legfrissebb energiával harcol politikai, irodalmi, művészeti és tudományos téren a kultúra és a haladás ellen. Az antisznob az új barbárság diadalmas és szemtelen avantgardistája..." Ahogy az elmúlt századokban kultúránk legjobbjai ostorozták a nemesek parlagiságát, úgy leplezte le keserű gúnnyal Bálint György a huszadik századi polgár szellemi elsilányosodását. A Bálint György által festett sűrített tudati valóság — ami a gazdasági, társadalmi valóság tükröződése a tudati viszonyokban — ugyancsak félreérthetetlenül utal a feudál-kapitalista társadalom vezető rétegei gondolkodásának a fasiszta eszmei hanyatlásba hajlására. Ezt a tendenciát csak erősítette a hivatalos eszmei-politikai fegyverzetben fellépő nemzeti fennhéjázás és gyűlölködés, a nacionalizmus és sovinizmus, valamint a klerikalizmus. A korszak uralkodó tudománypolitikai koncepcióinak felderítése közben kiviláglik, hogy ezekből az eszmei forrásokból — vagy inkább poshadt állóvizekből — is táplálkozott a hivatalos tudományfelfogás.

A TUDOMÁNY FONALÁRÓL, AZ IDEOLÓGIAI FOLYAMATRÓL, AZ ÍRÁSTUDÓK FELELŐSSÉGÉRŐL

De az ellenforradalmi korszak tudati viszonyainak — bár az uralkodó, fő jellemző jegyeket kiemelő — sommázásából egyedül nem lehet megmagyarázni: hogyan tudott mégis a haladó tudomány jelentős eredményekre jutni, melyek azok az elemek, amelyekkel a rendszer ellenére továbbéltek a magyar tudomány haladó tendenciái, milyen előző ideológiai áramlatokból fejlődhetett a ma tudományfelfogása, hogyan gyarapodott az ismeretek rendszere. Érettek voltak-e a magyarországi viszonyok egy fejlettebb tudománypolitikai felfogás érvényre jutásához? A két világháború közötti időszak tudati viszonyainak összetettebb képéből hámozható ki az emberi megismerés, a szellemi munka fejlettségi foka, a tudósok, gondolkodók tudatalakító szerepe. A lényegében ideológiai folyamatok — a haladó, demokratikus ideológiáért hazánkban folytatott harc — tanulmányozása közben számos tényezőt kell figyelembe venni. Ahhoz, hogy a korszak tudati viszonyait, az emberi megismerés, a szellemi munka fejlettségi fokát, a tudomány színvonalát, a tudomány és társadalom kölcsönhatásait megérthessük, figyelembe kell vennünk a materiális és az ideológiai tényezőket egyaránt.

A huszadik század technikájának a hazai viszonyok között is tapasztalható rohamos fejlődése közepette az emberek a bizakodások és a kétségek között sodródtak, az áttekintés hiányában a többség tudatában a közöny, kevesekben az átmeneti felismerés és az aggódás, a szorongás kísérte a környező világ átformálódását. A technikai vívmányok szövevénye körülfogta a mindennapi tapasztalást, befonta a gondolati szférákat. Az emberek zömében, a tömegekben nem differenciálódott a megélhetésükért küzdő emberek nemzedékről nemzedékre hagyományozott termelési gyakorlatából eredő technikai fejlemény, az eszközök megváltozásának a termelési módra gyakorolt hatása és a tudományos felfedezések alkalmazásával együttjáró gazdasági változás. A termelőerők fejlődésének és a természettudományok eredményeinek a termelési módra gyakorolt hatása révén bekövetkező társadalmi változások értelmezése a korabeli magyar társadalom méreteit tekintve elenyésző volt. A két világháború közötti időben gazdasági fellendülések és válságok, elkeseredett politikai küzdelmek, a háború következményei és az új háborúra készülés változásai befolyásolták az emberek gondolat- és érzésvilágát, azokét is, akik éppen a keserű tapasztalatok miatt vonakodtak a politikai és társadalmi kérdésektől.

Nagy felelősség hárult a gondolkodó főkre, az értelmiségi rétegekre, a tudomány munkásaira. Felfogták-e, felfoghatták-e a néptömegek adott történelmi szituációban érvényes érdekeit, vágyait? Kifejezték-e, kifejezhették-e a haladás irányát jelző gondolataikat? A magyarországi gazdasági, társadalmi, politikai fejlődés ismérveiből szűrhető csak ki a válasz. A hűbéri termelési rendből a kapitalistába vezető átmenet nálunk rendkívül egyenetlen, szakadozott folyamat. A két világháború közötti időre sem alakul ki a töretlen kapitalista fejlődés. Még a főváros polgárosodása sem egységes arculatú, nem tud az egész ország kapitalista gazdasági fejlődésére egyértelmű, átfogó egységesítő hatást gyakorolni. A feudális maradványok makacs továbbélése miatt is leszakad a vidék a haladás útjáról. A főváros és vidék távolodása, szembekerülése következik el. A polgári szabadságjogok gyakorlásának az uralkodó politika általi korlátozása, a munkásmozgalom kegyetlen letörése, a kommunisták törvényen kívül helyezése, a nacionalista és antiszemita uszítás, a szociális demagógia eszközei gátat emelnek az objektíve is töredezett magyar demokrata fejlődésnek. Ilyen talajon nem lehet egységes az értelmiség, a gondolkodók, a tudomány munkásainak politikai, ideológiai törekvése sem. Még a haladás általános irányának a megjelölésében, az objektíve közös érdekű, az uralkodó rétegek elleni harcban sem találnak gyakran egymásra a magyar polgári demokraták, a magyarosodott asszimilált haladó elemek, az értelmiség népből kiemelkedett, vagy közvetlenül a népben (a paraszti dolgozó rétegekben) gyökerező tagjai. Sőt az ezek közötti viták megítélésében a leghaladóbb erők, a munkásmozgalom vezetőinek véleményei is megoszlanak; nem tud létrejönni az egység a munkás- és paraszttömegek erejének összefogására, a két, a jövő szempontjából alapvető osztály szövetségének megteremtésére. Olyan országban, ahol az uralmon levő reakció „butító és züllesztő mérge széles tömegekbe hatolt be" (Lukács György), ahol a demokratikus törekvések is töredezetten és ellentmondásosan jutnak érvényre, ahol a munkásosztálynak és pártjának a haladó kultúráért folytatott harca objektíve a legkedvezőtlenebb körülmények között folyik, rendkívüli jelentőségű az értelmiségiek, tudósok, gondolkodók állásfoglalása a haladás, a tudomány, a kultúra kérdéseiben. A tudomány materialista szemléletéért, a demokratikus szellemű köznevelésért folytatott küzdelem eredményei és teljesítményei „a rendszer ellenére, az uralkodó nacionalista-soviniszta ideológiával szemben vívott harcban jöhettek létre." (Művelődéspolitikai irányelvek.)

Az 1950-es évek elején, a szocialista forradalom kezdetén vagy nem volt mód az osztályharc éles viszonyai között az értelmiség tagjainak differenciált megítélésére, vagy a kulturális forradalom néhány posztján egyesek hajlamosak voltak lebecsülni az értelmiség egy részének haladó, humanista tiltakozását a Horthy-fasizmussal szemben, de tény, hogy mindmáig nem mérlegeltük eléggé, hogy a nehéz évtizedekben hányan dolgoztak csendesen laboratóriumok egy-egy szegletében, üzemek néhány kutatóhelyének sarkaiban, klinikák, kórházak falai között, múzeumok, könyvtárak, levéltárak berkeiben, hónapos szobákban, padlászugokban, a munkások és parasztok körében járva felfedező utakon, olyan értelmiségiek, akik bátrabb, vagy bizonytalanabb módokon ugyan, de a haladó nemzeti kultúra és tudomány hagyományait mentették át a szocialista társadalom számára, akik az egyetemes kultúra és tudomány országhatárokon is átszivárgó eredményeit, alkotásait szorgos munkával építették be a magyar nép kulturális hagyatékába és továbbélő áramlatába.

Az értelmiségnek a Tanácsköztársaság idejére felnőtt legjobbjai a kíméletlen fehérterror elől emigrációba szóródtak szét. Bécsben, Berlinben, Párizsban, Pozsonyban, s legfőképpen Moszkvában tömörültek azok, akik a Tanácsköztársaság, sőt

a polgári forradalom eszméiért kiálltak. A megpróbáltatások számos évét élték át a Magyarországon elkezdett alkotó munka kettétörése után, de az új Magyarország gazdasági, társadalmi és kulturális felemelkedésében bizakodva, ezért munkálkodva.

De itt élt Magyarországon az értelmiségnek az a része, amely haladó gondolatai miatt megalázottan, számos esetben meghasonlottan ugyan, de a Horthy-fasizmus eszmei fertőzésének ellenállva munkálkodott. Itt éltek a Tanácsköztársaság óta felnőtt értelmiségi nemzedékek, akik temérdek nehézséggel, felmérhetetlen tárgyi és eszmei akadállyal küzdve formálták világképüket, és alkotó, teremtő egyéniségükkel az adott lehetőségek között formálták Magyarország szellemi arculatát, tudományát, kultúráját. Az értelmiségnek ez a része került szükségszerűen kapcsolatba kedvezőbb társadalmi mozgások esetén a munkásmozgalommal, fejezte ki a parasztság vágyait és került gondolatilag a haladó európai kultúra áramkörébe.

A MODERN GONDOLKODÁS ELSAJÁTÍTÓI, AZ ÉRTELEM KERESŐI

Az értelmiség e részének legtehetségesebb tagjai vállalkoztak az értelemellenes világban, az irracionális eszmei áramlatok tobzódása idején — nem mentesen a gazdasági, társadalmi, kulturális válságok eszmei behatásaitól — az „értelem keresésére", a „modern gondolkodás" elsajátítására, a természet titkainak kutatására, a társadalmi bajok gyökereinek felfedésére, a művészetek továbbfejlesztésére. Nem volt könnyű, nem volt veszélytelen a vállalkozás, nem ígért a Horthy-Magyarországon hivatalos elismerést, és kétséges volt a vállalkozások társadalmi hatása. „A mai magyar szellem levegőtlen világban él — írta Kecskeméti György a Szép Szóban 1937-ben. Lírában, regényben, zenekoltészetben, a képzőművészetek egyes ágaiban, az exakt tudományokban a teremtő egyéniségek ragyogó bősége, amilyenre alig volt példa a magyar múlt legnagyobb korszakaiban; de a teremtő erők munkája nem zárul egésszé, hatásuk a világra semmi, nem mutatnak irányt az eljövendő fejlődésnek, nem alakítják a társadalmat."

A magyar értelmiség e haladó részének — amelyet áthatott a humanista tiltakozás szelleme a Horthy-fasizmussal szemben — arculatára a legjellemzőbb vonást az irodalmi és művészeti irányzat rajzolta. Ez az a réteg, amelyet Snow, az angol író — a kultúra hasadásáról, a két kultúráról szólva — irodalmi-értelmiségi tábornak nevez, amelynek alig van kapcsolata a természettudományos műveltségű értelmiségiek táborával. Bernal szerint is: „Ez az irodalmi és művészeti irányzat az iparosítás elvetésével együtt nagyjából a természettudományt is megtagadta, mert hívei nem is egészen jogtalanul úgy érezték, hogy a természettudósok tábora azonosítja magát a gépesített termeléssel és mindazzal, ami ennek társadalmi velejárója volt." Bernal is a humántudományok és a természettudományok közötti jelentős hasadásról beszél. Ez a hasadás megakadályozta az értelmiség e két ágának együttműködését, márpedig enélkül a gazdasági és társadalmi rendszer hatékony bírálata el sem képzelhető. „A humántudományok szakemberei soha sem tudtak eleget e rendszer tényleges működéséről ahhoz, hogy túljussanak a puszta érzelmi háborgáson . . ."

Ha a magyarországi viszonyokat tovább tanulmányozzuk, arra kell rámutatnunk, hogy a polgári jellegű és ezért gyakran következetlen humanisták magatartásának és szemléletének nemcsak osztálykorlátaikban kell keresni a gyökereit. Következetlenségüknek társadalmi és ismeretelméleti okai egyaránt voltak. A felszabadulás után derült ki, hogy e haladó polgári értelmiségi réteg legjobbjai a társadalmi változások hatására értelmi fejlődésükben nem minden vívódás nélkül ugyan, de mégis lényegében egyenes úton jutottak el a marxizmus—leninizmus világnézetéig, sőt szakterületükön történő alkalmazásáig. Az is vitathatatlan tény azonban, hogy a Horthy-Magyarországon — ahogy a művelődéspolitikai irányelvek megfogalmazzák — „nem ismerték fel a munkásosztály történelmi szerepét, éppen ezért szembefordulásuk a Horthy-rendszerrel és antifasizmusuk nem lehetett következetes. A bármily őszinte humanista pátosz nem volt, nem is lehetett elegendő az egész nemzeti fejlődést eldöntő sorskérdések felismerésére".

A két világháború közötti időszak természettudósai pedig, akik közül számosan nemzetközileg is elismert kutatóivá váltak szakterületüknek, ha tehették, elhúzódtak az egyetemeken ágáló kurzus-emberektől a tudományt megcsúfoló „fajtudósoktól". De így a „természettudósok érzékét viszont erősen eltompította szándékos elfordulásuk mindentől — a művészettől, a szépségtől vagy akár a társadalmi igazságtól —, ami kívül esett a maguk most már erősen specializált szakmai munkájának körén" (Bernal). A természettudományi kutatómunkának ez a praktikumra való kényszerű hajlása megakadályozta a tudományok egységét feltáró elméleti keret kimunkálását,

fékezte a tudományok intellektuális összefüggéseinek felismerését, csökkentette a tudomány felfogásainak, eszméinek a kor ideológiájára gyakorolt hatását, nehezítette egy olyan tudományelméleti alapvetésnek az elvégzését, amelyről, mint eszmei alapról ki lehetett volna alakítani a hivatalos tudománypolitikai nézetekkel szembeni, a haladó tudomány törekvéseit tükröző tudománypolitikai programot.

Voltak azonban mégis e korszaknak is olyan magyar gondolkodói, akik a hivatalos tudományfelfogással szemben, a humanizmus és a racionalizmus eszmei talaján keresték, kutatták a modern gondolkodás jellemző jegyeit, akik kellő intellektuális tájékozódással felmérték az európai eszmei irányzatokat, akik túljutva az általános irodalmi-értelmiségi gondolatkörökön, felismerték a természettudomány megállapításainak az emberi gondolkodás, a filozófia fejlődésére történő kihatását. Üdítő és gondolkodást pezsdítő volt pl. Mátrai László tanulmánya a modern gondolkodásról: az emberről, történet és kultúra viszonyáról, a világról, az új fizikai világképről, a modern logikáról és a tudományos, művészi, politikai és közgondolkodásról. (Modern gondolkodás. Bp. 1938.) Osztatlan örömmel üdvözölték e tanulmányt a gondolkodó értelmiségiek. Halász Gábor a „Nyugat"-ban ismertette, tolmácsolva a kultúra válságának gyakori hangoztatása miatt megfáradtak felvillanyozódását: „Hinni tud újból magátólértetődően s nem dacból, mártírszorongással a szellem életképességében, kiválasztó erejében; s ez annál örvendetesebb, mert a fiatal nemzedék tagjának állásfoglalásáról van szó. A válságot látja, de nem érzi már fullasztónak, nem védekezik többé, nyugodtan demonstrál. Különböztetni tud a divatosan új és a valóban modern között; vallja, nem a sodródás dönti el a korszerűséget, hanem a rugalmas ellenállás." Valóban e nyomasztó korban, a fülledt atmoszférájú szellemi életben, a maradi gondolkodás kényelmessége idején friss és bátor véleménynek számít a fiatal értelmiségiek hangja. „A modern gondolkodás — Mátrai László szerint — intellektuális tágasságot, elfogulatlan, nehezen hivő, kritikai és önkritikai beállítást jelent, mely nem hunyhat szemet a kényelmetlen kérdések előtt csak azért, hogy a vélt »megoldást« könnyebben megtalálja."

TUDOMÁNY ÉS NÉP KAPCSOLATÁNAK EGYENGETŐI

Mondtuk, hogy osztatlan a siker a gondolkodók körében, elismerés és egyetértés fogadja a tanulmányt. De a „Kelet Népé"-ben — a tudományosan tárgyilagos méltatás mellett — hiányolják a magyar tudati valóságra utalásokat, „... sajnáljuk, hogy bár népszerű könyvről van itt szó, szerzőnk nem adott művének, holott bizonyára megtehette volna, az álmosak számára eszméltető és útbaigazító hazai vonatkozásokat is, legalább példákban" (Jankovics Ferenc). Itt jól megfigyelhető módon, az észrevételekben az tükröződik, hogy a polgári humanista gondolat képviselőivel szemben az értelmiség egy másik java rétege, a „népi" írók eszmei hatására, határozottabban fordul a magyar társadalmi valóság felé, sok vonatkozásban helyesen látja a társadalmi kérdések megoldatlanságát.

Minket most a „népiesek" mozgalma eszmei tevékenységéből ismét csak, vagy főleg az foglalkoztat, hogy miként lelhetők fel ideológiai fegyverzetükben a haladó tudományos közgondolkodásért folytatott harc tényezői, hogyan lehetett volna a tudományról alkotott felfogásuk egy korszerű tudománypolitikai koncepció alapja. Bernal a társadalom és tudomány, illetve tudomány és társadalom kölcsönhatásait tanulmányozva általánosan, nemzetközi érvényű tömör értékelést ad a népi mozgalmak sorsáról: „Minden nagy katasztrófa után, amelynek fényében a régi társadalmi formák rothadtsága és tartalmatlansága nyilvánvalóvá vált, nagy reményekkel bekösöntött a népi mozgalmak fellendülése, mely a haladó eszmék újabb és újabb előretörését hozta. Ezek a mozgalmak azonban többnyire nem tudták áttörni a kapitalista rendszer többszörös és mélyen tagolt védelmi övezetét, és általános zavar s meghiúsult erőfeszítések közepette elsorvadtak; újra a reakció és elnyomás szakaszai követték őket." A magyarországi népi mozgalom 1935—38-as fénykora után, a Márciusi Front hanyatlása után a mozgalom balszárnyán hadakozók őszinte felelősségtudattal elemzésre kényszerültek. Erdei Ferenc többször is visszatért a mozgalom kudarcainak értékelésére. Kutatta a gondolati tényezőket és a társadalmi összetevőket, a mozgalomban részt vevők osztályösszetételére is kitérve. Meg kellett állapítania: „Társadalomvizsgálatunk nem tudott az irodalmi érvényességnél mélyebbre ereszkedni." „A sok író mellett, voltak néhányan köztünk olyanok is, akiknek látása és kifejezőmódja a tudományé volt elsősorban. Fogalmakat és törvényszerűségeket kerestek, s a vizsgált és ábrázolt világ végtelenül gazdag jelenségeit típusok és törvényszerűségek szerint igyekeztek megérteni, s a politikai izgalmak közben is a

társadalmi törvényszerűségek mentén keresték a politikai lehetőségeket. Nagy sikerük nem volt. Tételeik sem a társak, sem a közönség körében nem voltak népszerűek, politikai módszerességük pedig inkább hangulatrontó volt, mint lendítő hatású... Voltak közöttünk közvetlen népfiak, olyanok, akik a maguk személyében parasztként nőttek fel, tehát számukra saját élmény volt a parasztlét... A többiek mind középosztályi eredetűek voltak, abban az értelemben, ahogy nálunk beszélünk középosztályról. Tehát nem a polgári középosztályból, hanem a hivatalnok-értelmiségi középosztályból származtak." Veres Péter is végzett ilyen vizsgálódást. Ő is szükségszerűen szembetalálta magát azzal a kérdéssel, hogy a népies mozgalom ideológiai tartalmában milyen tudományos tényezőkre támaszkodott, és nem tehetett más megállapítást: „A tudatlanság vádja alól... kitérek. Nem akartunk tudósok lenni. Amit akartunk, a harcot, a szellemi pezsgést, azt elértük. Majd csak lesz ebből tudomány is, politika is."

Valóban, a szellemi pezsgés elindult, hullámokat vert, széles körben gondolatokat ébresztett, a magyar társadalmi valóság megismerésére ösztönzött. Kiváltotta a marxisták elismerését is. Révai József 1938-ban írt tanulmányában így értékelte a harc eszmei hatóerejét: „A népies baloldal mozgalmáról — amin tehát a Márciusi Front programmatikus megnyilvánulásait és a falukutató írók tudományos és publicisztikai munkásságát egyaránt értjük — túlzás nélkül lehet állítani, hogy az utolsó két évtized legjelentősebb szellemi áramlata Magyarországon. Nem volt ebben az időszakban még egy szellemi áramlat, amely mélyebben hatolt be a közvéleménybe, amelynek hatása az egész magyar közéletre nagyobb lett volna, amely megtermékenyítőbben hatott volna a magyar szellemi élet minden területére."

A mi nézőpontunkból ítélve azonban ez a jelentős szellemi áramlat, éppen azért, mert a magyar társadalmi valóság állapotát tükrözte, a társadalmi fejlettség objektív fokait mutatta, keveset jeleníthetett meg a kor tudományosságát fejlesztő gondolatokból, kevéssé fejezte ki a tudomány társadalomban betöltendő szerepét, kevés alapot nyújtott egy egységes, a tudományok egészét felölelő korszerű tudományfelfogás térhódításához, a hivatalos tudománypolitikával szembeni, a kor színvonalán álló alkalmazott tudományelmélet formálásához. A „népi" mozgalom képviselői ugyan gyakran foglalkoztak kultúrpolitikai kérdésekkel, de a magyar társadalmi fejlődés állapotából következően, a társadalmi harcban elfoglalt helyükből adódóan inkább az általános művelődés és iskolapolitika kérdései álltak figyelmük előterében. A népi mozgalom „egyik legtehetségesebb elméleti reprezentánsa" (Sándor Pál szavai): Németh László sem emelte szokatlanul nagy ismeretanyagát arra a tudományelméleti síkra, amelyben bemutathatta volna páratlanul kiterjedt nemzetközi kultúrvizsgálódásai eredményeként leszűrt konzekvenciáit és elképzeléseit a hazai tudomány állapotáról és kilátásairól. Igen sokat foglalkozott az emberi ismeretanyag elsajátításának problémáival, volt érzéke, felkészültsége a tudomány új tényeinek befogadására, sőt rendszerezésére, átfogó elméletbe való összefoglalására, de ilyen jellegű érdeklődése inkább pedagógiai érdekű, kis közösségek nevelését reformáló célzatú volt. A tudomány társadalmi méretű hatóerejének problematikája, tudomány és társadalom gyakorlati összefüggéseinek elvi jelentőségű kérdései kevésbé foglalkoztatták. Komplex műveltsége: természettudományos felkészültsége, irodalomban való hatalmas tájékozottsága, a társadalmi kérdések körüli állandó figyelme alkalmassá tették volna egy tudományelméleti és tudománypolitikai koncepció felvázolására. Ő is inkább a közműveltségi állapotok bírálatára szorítkozott konkrét társadalomkritikáiban, vagy egyes megjelent tudományos művek kapcsán fejtette ki egyéni véleményét. Táplált bizonyos illúziókat is a kormány reformtörekvéseiről, de reményeit a kiábrándulásnak kellett követnie: „A közműveltség Magyarországon emelkedik és emelhető is, de reformról addig alig lehet beszélni, amíg ennek az emelkedésnek a gyorsulása szemmelláthatóan meg nem sokszorozódik. Magyarországon a műveltséget ma kétféle alakban mérik: az iskolák mint képesítést, a kiadóvállalatok, mozik, színházak, rádió mint narkotikumot. Talán semmisem jellemzőbb viszonyainkra, minthogy a művelődésnek ez a két alakja annyira különbözik egymástól: az egyik: teher, akadály, gátverseny, a kenyér kálváriája; a másik menekvés a tehertől, felejtés egy akadálytalan lejtőn, a lélek teljes diasztoléja a napi gond rángásai közt. Az ember tanul, hogy megéljen, s olvas, szórakozik, hogy elfeledkezzék a megélhetésről. A mai ember előtt szinte természetellenes gondolat, hogy egészséges viszonyok közt a művelődésnek ez a két alakja csaknem azonos lehet: az ember ugyanazért tanul, amiért szórakozik. (Németh László: A reform = Tanú. 1935. 1. sz.)

A „népi" mozgalomnak és szellemi áramlatnak a tudati viszonyokra gyakorolt befolyása, a társadalmi valóság kérdései iránti figyelemkeltése közvetve és később — lényegében a felszabadulóskor és a felszabadulás után felnövő nemzedék társa-

dalmi és tudati élményeinek a világképbe való felszívódása, érlelődése és kivetítődése révén — jelentékeny mértékben járult hozzá a közgondolkodás formálásához és a társadalomtudományi kutatómunka fejlesztéséhez. A mozgalom politikai és ideológiai tartalmának téveszmékben megnyilvánuló programjai pedig vitaalkalmat adtak a marxista társadalomtudomány harcban történő fejlődéséhez, a marxizmus magyarországi alkalmazásához.

Az ellenforradalmi korszak tudati viszonyainak, a legfőbb — a kulturális és tudományos politikára kiható — eszmei irányzatoknak a vázlatos áttekintéséből, a társadalmi tudat alakulásának, az emberi megismerés, a szellemi munka fejlettségi színvonalának csak durva vonásokkal megjeleníthető képéből is kiolvasható, hogy a kultúrához hozzáférők számára és a kulturális lehetőségeket kiharcolók számára a változó környező világról formált ismeretek rohamosan gyarapodtak, tágult az emberi világkép. A természet és gondolkodás kutatói közül sokan a megismerés új lépcsőfokaira jutottak el — nem vitatható eszméiknek a kor ideológiájára gyakorolt hatása sem. De a társadalom egésze a természet, a társadalom és a gondolkodás törvényszerűségeinek felismerésében még alacsony fokot ért el. A kor tudományosságának tudományelméleti színvonala még nem reménykeltő. A tudománynak az emberi tudatosság fejlesztésére gyakorolt befolyása nem teszi még lehetővé a haladás irányába vágó tudománypolitika megerősödését. A termelés gyakorlati tapasztalatainak felhalmozódása és az egyes természettudományos kutatásokban elért jelentős eredmények ellenére a közműveltségben az irodalmi, művészeti műveltségeszmény dominál, a társadalomtudományi közgondolkodás, de maga a társadalomtudomány is, a társadalom méreteihez viszonyítva, a hamis társadalmi eszmék térhódításához képest szűk körben játszik csak szerepet. Társadalmi méretekben még nem a tudomány a hordozója a demokratikus ideológiáért folytatott harc menetének. A magyar társadalom gazdasági, társadalmi alakulásának objektív okai és a reakciós elnyomatás következtében még csak főként az irodalom a nép törekvéseinek gondolati kifejezője. Ahogy Lukács György mondja az „Írástudók felelősségé"-ben: „Ahol... demokrácia nincs és nem is volt, ahol reakciós elnyomatás alatt szenvednek, porladoznak a tömegek (mindegy, hogy van-e ilyenkor valamely álparlament, mint spanyolfal), ahol a fasizmus butító és züllesztő mérge széles tömegekbe hatolt be, ott az irodalom megkülönböztetett szerepet kap az eszmék igazi tisztázásában, ott alig van más szócső az igazi demokrata eszmék hirdetésére, mint az irodalom."

Az ellenforradalmi Magyarország gazdasági fejlődésének egyenetlen talaján, a termelőerők földrajzi elosztásának aránytalanságai, a tulajdonviszonyok mérhetetlen társadalmi igazságtalanságai közepette, az osztályviszonyok feszülő ellentmondásai idején nincs mód az egységes kultúra kialakítására. Még a demokratikus ideológiai törekvések sem foghatók egybe. A termelőerők fejlődése és a természettudományoknak a termelési módra gyakorolt hatása következtében előálló társadalmi változásokat nem lehetett még tervszerűen befolyásolni, de még egységesen értelmezni sem. „Csak a valódi társadalomtudománynak a természettudománnyal való egyesítése biztosíthatja a társadalmi tevékenységek haladó jellegű társadalmi ellenőrzését" (Bernal). Mert végül is a magyar történelem menetében rejlő „okok objektivitásának elismerése távolról sem jelenti, hogy őket fatális szükségszerűségnek kelljen elismerni" (Lukács György). Az ideológusok, tudósok szerepe éppen az, hogy a törvényszerűségeket felismerjék, a spontaneitást tudatossággal és felvilágosítással leküzdjék, és megteremtsék a népből nőtt különböző irányzatok eszmei egységét — jelölték ki a feladatot a marxisták a magyar felszabadulás hajnalán.

HAVASI ZOLTÁN

KRITIKA

ÚT A MAGÁNYHOZ

NYERGES ANDRÁS: FANYAR TÜKÖR

A *Jégmezők lovagja* filmkockái peregnek a vásznon. Véres harcok után *„Egy lány kedveseit keresi fáklyával kezében, tele a tó jege félig halottakkal."* És mindezen *„röhögnek Budapesten negyvenen a négyszáz személyes nézőtéren"*. Odakünn zajlik az élet, bőségesen árad a gyönyör, a *„modern élet gyönyöre: Prágába húsz méter szalámi, harisnya Bécsből, szoknya Svájcból. Bor, búza, békesség, muskátlis ablakok, nyolcvan év házi köntösben, fix fix fix fizetés..."* s az ember, aki *„negyvenötben... összefusizta a gyárat, most naponként hordja vissza, otthon összerak magának különkeresetre külön gépet..."*, így nem csoda, *„ha emlékeiből kimosódott az iszonyat, és ásítoznak a háborús filmeken"*.

Az előbbi szöveg a *Fanyar tükör* cserepeiből összeállított kis mozaik. Kitetszik belőle, hogy valami fáj a költőnek. Sőt, ez a valami elég pontosan körvonalazható. Társadalmi tudatunk visszapolgárosodása. Közömbösség minden iránt, ahol nem vagyunk közvetlen anyagilag érdekelve.

A költő felelősségteljesen figyeli problémáinkat. És láthatóan baloldalról. Ugyanis neki társadalmi fejlődésünk „jobboldali" torzulásai fájnak. *„Minden úgy van jól, uram, ahogy van... tömöttek a templomok, s a kegyszerárusításból ismét meg lehet élni..."*, a gyermekeket *„délután ellökdösik a bazilikába, ahol megtanulják: a világot isten teremtette, az istentagadók gyilkosok, a gyilkosokat pedig ki kell pusztítani a világból..."* Nem fogadja el a megmagyarázatlan szempontokat, melyeket *„az hitelesít, hogy milliók csinálják"*. De mintha más árnyalatokat is észrevehetnénk hangjában: *„a költő illemet tanul"*. A „tanítvány" hangja meglehetősen ingerült. Az illemnek önmagában nincs a művészetek körében sok becsülete. Nézzük meg, itt mit érthetünk alatta.

„A kurvát se nevezi néven... Nehogy elgondolkodjatok magát felgyújtó szenvedélyén..., nem hánytorgatja múltad, nem emlegeti, hogy mit álmodtál jövőt kívánva..., öccseit ölik Afrikában." „Hogy jól emékszik, arról ír, hány napja nem szeretkezett." S ha becsúszik valami probléma? Sebaj. A *„jól szelíditheto"* poéta *„böllérkést maga fog a versre, nem a szerkesztő, Ő herél"*. Ingerültsége még fokozódik. *„Hidd el, tudom én azt is, ami épül..., s ha nem említem szüntelen, minden bajom hiteléül, csak azért van, mert költő vagyok, nem kettőskönyvelő."* Kicsit árnyékbokszolás ez az elkeseredett küzdelem az olvasó szemében. A partner láthatatlan. Máshol azt bizonygatja, hogy *„ki tud úgy örülni, mint én"*. Rövid vizsgálódás után közelebb juthatunk a rejtélyhez: *„Hivatalnokok döntenek vágyaink felett, s kioktatnak naponta, ideje lenne már rájuk hasonlítanom."*

„Torkom elszorul s szám széle reszket, ha az, kiért beszélek, elhiszi mindenre kapható kis ügynököknek, hogy ellenem kell védeni a r e n d e t." A rendet, a szocializmust építő hazát különbözteti meg, tehát a részben elidegenedett, bürokráciával fertőzött hivatali apparátustól.

A „hatalom" problémája jelenik meg nála is, amellyel ellentétbe került a rend hűséges harcosa. Miért? Ennek esztétikai-világszemléleti okai vannak. A szocialistának elfogadott irodalom egy időben a romantika perspektivikus látásmódját alkalmazta, az alakok és egyes jelenségek üvegből voltak, hogy rajtuk keresztül kényelmesen a jövőbe láthassunk. Nyerges ezzel szemben inkább a kritikai realizmus belső témaszemléletét tette magáévá.

A problémák nem a távlat motivációjaként, hanem önmagukban, saját félelmetes nagyságukban, olykor megoldhatatlanságukban jelentkeznek. Minőségi különbség van viszont abban, hogy ez a szemlélet nem perspektívátlanság, hanem a cél érdekében tudatosan vállalt magatartás. Ez a látásmód nem Nyerges találmánya. Már Garai és Váci néhány versében jelentkezett. A fiatalabb nemzedékben például Ladányi és Buda egész költészetükkel képviselik ezt az irányt. Nyerges költőileg még nem éri el az előbbiek képi tömörségét. Túl intellektuális. Viszont ebből kifolyólag tudatosabb is náluk. Ennek az újrealista lírának egész problémarendszere majdnem teoretikus pontossággal található meg nála. Tehát attól kezdve, hogy ez az irodalom olyan hibákat tár fel, amelyeket más oldalról nem vagyunk

hajlandók ilyen fokon elismerni, egész odáig, hogy sokan nem jó szemmel nézik a kényes kérdések bolygatását. A pontosságra mi sem jellemzőbb, mint az, hogy mennyit tudtunk tőle magyarázat helyett idézni. Miután a költő által bírált jelenségek reálisan meglevők, velük szembeni baloldalisága még tiszteletreméltó. Féktelen türelmetlensége azonban — mely nemcsak taktikai érzéketlenségből, de társadalmi-politikai viszonyaink egyfajta „balos" túlhajtású szemléletéből is táplálkozik — annál több problémát vet fel.

Mert hol is áll a hős ebben az ellentmondásaiban reálisan megragadott korban? *„Nincs más dolgom e földön, mint kitartani ostoba tanulságaim mellett egy túlságosan megokosodott korban. Jöhet száz meg száz év és rendben lesz a szénám."* A mozi nézőterén egyedül ő nem röhög. A tolvaj munkásnak *„é n ráznám az inget a mellén, mielőtt a törvény —, de többen vannak, semhogy g y ő z n é m"*. Ő az, akit *„színvaknak mondanak színekre vakok; boldog falka ez, mért lettem vesztemre konokul látó közöttük"*. A lírai hős ellentétben a többi belsőleg tükröző költő realistább típusával, igen pozitív. Akár a perspektivikusoké.

De ha jobban megvizsgáljuk, rájövünk, hogy nem a romantikus-perspektivikus piedesztálra állított hőssel van dolgunk, hanem egy türelmetlenül „balos" emberi magatartás, szemlélet és sors realista tükörképével. Tegyünk egy próbát. Ennek a magatartásnak természetszerű velejárója az elmagányosodás. Így méltán mondhatja Bolond Istóknak: *„Látod Istók, te — én vagyok."* Ő az, aki *„magánytól libabőrös évek óta,"* s ül *„az egyetlen menedék... egy csillámló szappanbuborék közepén". „A magány mivé tett?" „Napom huszonnégy órás börtön." „Jaj annak, aki maga marad!"*

Ez a hős abban különbözik a romantikustól, hogy létjogosultságát csak a társadalomban tudja elképzelni. A tömegekre szüksége van, mert önmaga nem tudja önmagát igazolni. De bízni sem tud bennük: *„Hol a vörös barikád állt... százezer párizsi csókolgatja a Nation téren Johnny Hallyday lábát."* A barikád elavult. Nem új igazságot, *„új formákat keres a század — a gyönyörnek."* Így vezet a baloldaliság az individualizmushoz. A magánytól nem látványosan szenved, hanem összetörik. Ennek a lírai hősnek magánya viszont nem levethető életérzés, hanem magatartásának reális következménye. Az emberek visszahúzódnak tőle, mert türelmetlen hibáikkal szemben, és stratégiai szövetségese, a hatalom sem szereti. Így még a mártírok sorsának felvillantásáig is eljuthat. Amíg róluk beszél, felötlik neki *„de én iszonyúan félek, hogy sorsotok egy őrült napon engem is utolér, ha be nem fogom a számat"*. Persze, kár az ilyen kitételért, reális magva nagyon kevés, így abszurditásában inkább komikusnak hat.

A költő érzi egyoldalúságának problémáit. Mindig csak görcseiben ábrázolt költői világával szembeállítja az élet teljességét a „gazdag világot". Maga is felveti a kérdést: ennek a világnak ritkán örül, nem benne van-e a hiba? *„Volna csak igazán szeretnivaló a világ, az én szívembe beleférne mindenestül!"* De aztán egyszer ilyen felismeréshez is eljut: *„mégsem vagyok különb senkinél"*. De ilyen verse éppen csak három akad. Továbbá ennek a versnek utolsó sorai másról is árulkodnak: *„buta és öntudatlan ösztönök, hormonok segítőim: ha baj van, megtagadóim: ha náluk több vagyok."* A teóriákkal nem mindig kormányozható ösztönökkel hadilábon áll a költő. Ez némileg antitézise a költészetünkben hol egészségesebben (Ladányi), hol rákosan (Orbán Ottó) burjánzó ösztöniségnek. De Nyerges az ösztöniséget csak mint teoretikus tudja háttérbe szorítani, mint ember csak küszködik vele. Ez a küzdelem hozza létre a kötet legizgalmasabb fejezetét, Nyerges szerelmi líráját.

„Szépek a nők... nem öregszenek idő előtt... suhognak, sietnek, derekuk egyenes, mellükre tűzik a szembejövőket, farukon is hej, meglátszik a jólét, összeborulnak az ösztön legelső szavára." Persze nemcsak a nemi ösztön izgat. *„Őszülő Volkswagen szorongat egy nőt, ki karjában szinte olvad, bukik a karosszériára..."* De azért nem mindig az anyagi érdekeltség uralkodik: *„Összeborulnak mindenki mindenkivel... van miből fizetni, ha abortusz a gyönyörűség vége..."*

Amint látjuk, szerelmi etikájában társadalomkritikáját folytatja. De vajon épp annyira reális akkor, mikor nem az egész társadalom, hanem többnyire a nők kapják meg a magukét? *„A gyávaság aknái ők, rájuk futunk és fölrobban a szándék. Nem tudnak ők már szeretni minket. Elhullajtják legszebb szavainkat... Kész örömest feledik el végleg a szerelem fárasztó örök-készenlétét... Ó, barátaim, megunták e nők már, hogy terheinket megosszák szívünkkel,... E nők, kik szépek, sietnek, suhognak, s ha — véletlen baleset — szülni kényszerülnek, maguk képére teremnek világot."* Az indulatot, amely ezeket a sorokat feszíti, nem értjük. A nőkre általában lenne ez a véleménye? S a férfiaknak pusztán egy részét éri bírálat. Ezek *„az autóspalik, a könnyűpénzűek, a szakállasok, az eleve csak egy éjet kívánók, ínyenc szeretkezés szakácsai"* stb. Hogy ez az ellentmondás még bonyo-

lultabb legyen, nézzünk egy más idézetet: a nők *„tudják már, hogy a két szemem-ben húsukba tépni fogak nőttek, s fogak lepik már el a testem, s hiába csattogtatom őket. Költő vagyok, hát nem a mellét, mind csak a lelkét bontaná ki —"*

A költő vigyázatlan volt. Fedezetlenül hagyta a mellét, és most őt is meg lehetne roggyasztani egy olyasfajta elegáns glasszékesztyűs horogütéssel, amely Dalos Györgyöt knockoutolta. De nézzük meg jobban az előbbiekkel erősen ellentmondó erotikus vágy hátsó rugóit: *„Hátam mögött négy pokollá vált szerelemmel is hajt az éhség."* Miért vált pokollá? *„Megtiltott mindent, ami más, és nem lehetett már se remélni, se tenni, csak az önzések bugójába bújni, csak a percet falni, s örülni, hogy annyi, amennyi —"* Így lett az ágy *„külön világ, mely elválaszt a nagyobbik világtól"*, annak számára, kinek *„egy eszme volt a felnövesztő napfény"*. S ha szabadulni akart — *„megalázott". „Vágyaim majd naponta megaláznak."* — mondja más helyen. Az ösztönök kergetik elvei ellenére vissza a férfit a lassan gyűlöletté váló kapcsolatba. *Egy* nővel szembeni gyűlöletét, sőt a nők egy típusával szembeni gyűlöletét értjük. Az egész női nemmel való szembenállását még mindig nem érezzük indokoltnak. Az egyébként aszkétikusan etikus Nyerges is átbillenne az etikai normák határán, ha nem tudná személyes fájdalmát egyetemessé növelni: *„Tízezer év szeméremövét oldják le magukról."*

Az osztálytársadalmak önző erkölcseiben nevelkedett férfi csodálkozik, sőt megbotránkozik, hogy szolgaságban tartott, de már felszabaduló társa *hozzá hasonlóvá* kezd válni. A lírai hős ebben a ciklusban nem áll teoretikus piedesztálján. Előbb és rokonszenvesebb. Sőt, önkritikussága is meggyőzőbb: *„Szégyenetek, hogy az szól, ki magára maradt, én sem tudtam szebben szeretni..."*

Még hátra vannak a formai problémák. Minden baloldaliság tulajdonsága egy bizonyos fokú teoretikus merevség. Nyergestől kitűnően lehetett prózai szövegben idézni, nem kellett magyarázni, teoretikailag helytállt önmagáért. De ez nem a legszerencsésebb tulajdonsága a költőnek, amely sajnos egész kötetén végigvonul. Nézzünk egy példát a *Jégmezők lovagjá*-ból: *„Szemed előtt házak üszkösödnek, rétek perzselődnek, csecsemőket adnak kézről kézre, tűzbe vetik őket; magja se maradjon a népnek, mely ellenszegülni mert, meggyalázzák az akasztottak testét szemed előtt..."* — tömör plasztikus próza. És aztán hirtelen magas fokú költészet: *„És szemed mögött is lobogni kezd saját életed vetítővászna."* Aztán ismét a próza következik: *„és emlékezned kell a meggyalázott halottakra, kiket magad is láttál, és emlékezned kell..."* azaz szépen kifejti saját előző képének jelentését, megkíméli az olvasót az asszociációtól, elveszi az olvasás alkotó jellegét. Nem bízik az olvasóban. Ha mindenáron nyomatékosítani akar, mért nem ismételte a szöveget szó szerint? Vagy talán ehhez túl könnyűnek, esetlegesnek érezte a saját szövegét? Az üresjárat után újra költészet következik: *„És szeretnéd már szemed kívül-belül lehunyni."* És így a vers legvégső határáig.

Költészetének formai erényeit tartalmi tényezők determinálják. Kristálytiszta logikával szerkeszti verseit. Könnyű neki, tudja, hogy mit akar. Ebben emlékeztet Jevtusenkóra, a kitűnő szovjet „zsurnaliszta" költőre. Csak Nyerges nem a dobogónak, és egy impozáns megjelenésű kitűnő orgánummal és színészi képességekkel rendelkező előadónak írta verseit. Ezért teljesen idegenek tőle a szónoki fogások, szó- és frázisvirágok, de nem is tud annyira szuggesztív lenni.

Képei közül a *„fanyar tükör"* által létrehozottak érdemelnek figyelmet. Már csak azért is, mert egyébként gazdag líránkban plasztikus groteszk képek aránylag alig vannak, hatásukat általában a logikai paradoxon útján próbálják költőink elérni. (Ezért nem tudtunk jól Majakovszkijt fordítani. Figyelmet érdemelnek furcsa szóösszetételei: *„a legnépszerűbb hősök az úgy-teszek-mintha-nekimennék-lovagok." „Zugírók szívén dupla mellett erjed a mennybéli nyomdafesték."* Ilyen groteszk és plasztikus képet sokat idézhetnénk. De közülük még csak egy különleges típusra szeretném felhívni a figyelmet: *„A költő illemet tanul. A kurvát se nevezi néven, böllérkést maga fog a versre, nem a szerkesztő, Ő herél."* A drasztikumnak (amíg jobban el nem terjed irodalmi nyelvünkben, amifelé egyébként legújabb úton van), külön expresszív hatása van. Az érzelmileg közömbösebb gúny mellett haragot, erős indulatot sugároz, amely áthágatja a költővel a frissen tanult illemet. Ugyanilyen trágár képpel mutatja be kitűnő plaszticitással egy magatartás undorítóságát: *„nekem nem szeretőm ez a rend, hogy lefekhetnék vele a bokrok tövébe, s ami bánat fölgyűlt bennem, tárt ölébe üríteném..."* Ezek a képek nemcsak Nyergesnek, de újabb líránknak is értékei. És többek közt igen sok reményt sejtetnek a költő fejlődési lehetőségeiről. *(Magvető Könyvkiadó 1965.)*

RIGÓ BÉLA

KÉT ELSŐ REGÉNY

KISS ERVIN: VALLOMÁS ÉS KÖRÜLMÉNYEK

Prózairodalmunknak nem egy új darabjában egyre nagyobb szerepet kap az elidegenedés, a befelé fordulás, az önelemzés pátosza, s ennek velejárójaként egyre elnagyoltabb, homályosabb lesz az okként felhozott múlt megrajzolása. Úgy is mondhatnánk: egyre elsietettebb lesz, hogy azután rátérjen a jelenre, ami azonban ily módon elmosódott és igen halvány háttérrel sok tekintetben öncélú monotonságba fullad, izolációja végül is bántó, álpátoszos megmerevedést szül. Álom és hajótörés abszurd fogalma a mai nyugati regény legjellemzőbb sajátja: felszínre dob egy semmiben sem gyökerező helyzetet, amely — kiszakítva így minden dinamikus vonzásból — szabálytalan pályán szabálytalan végletekbe torkollik. Nem tudni, miből eredően, miért, honnan?...

Kis Ervin 35 éves. Ahhoz a nemzedékhez tartozik, amely a legérzékenyebb s legvédtelenebb korban élte át a barbarizmus sötét poklát, a második világháború fasiszta rémtetteit. Hogy élményanyagát innen származtatja, az természetes. Az indulás talán nem is lehetett más, mint e bénító rémképek kiírása, az ezekkel való utolsó megvívás, a végső leszámolás egy új perspektíváért.

A történet 1944-ben indul a rommá lőtt fővárosban, ahol az akkor még kamaszkorban levő főhős — maga az író — apjával és három nagybátyjával egy fényképészműhely kamrájában bujkál. Az első fejezet: a bujkálás, a nyilasház pincéjében történt borzalmak, a látott és hallott embertelen motívumok feleleventése: Riportszerűen teszi: döbbenetes képet rajzol a lóversenytéren összehordott asszonyok megaláztatásáról, a gyermekmenhelyről, ahol nyolcvanan szoronganak egy szűk szobában, a temetetlen hullákról. Az olvasó lidércnyomásként éli át újra a húsz év előtti eseményeket, de néhol nem tudja elnyomni azt az érzését: az író túl akar tenni minden eddigi háborús beszámolón, s ez sokszor hatáskeresésnek tűnik. Hiszen tudjuk, hogy mindez így volt, így történt, tudjuk, hogy frissek még az emlékek, van, amelyik még ma is kísért, beleszól harmonikus hétköznapjainkba, és megbénítja törekvéseinket... Azt is elismerjük, hogy ezekkel a bénító emlékekkel nem lehet megbékélni, nem lehet elaltatni őket — szólni kell róluk, meg kell vívni velük újra és újra. De nem úgy, hogy a főhangsúly a barbarizmus kiszínezésére irányuljon. Kis Ervinnek e fejezetben művészileg igényesebben kellene anyagát formálnia, s inkább mélysége rázna meg, mint harsány rémképei. Elnagyolt a regény vázának, szerkezetének motiválása is. Az írói szándék világos: a háborús gyermekkor feleleventése után bemutatni a folyamatot, amely hivatva van eldönteni a kérdést: begyógyulhatnak-e a sebek, feledtetni tud-e húsz év alkotóépítő munkája, megválthat-e mindez a lidércektől? E folyamat bemutatása sokféle ábrázolást feltételez. Kis Ervin kategorikusan különválasztja a két élményt, s ez még nem lenne baj, de formájában elnagyolja, alig jelzi. Az első és második fejezet között majd húsz év telik el, a második és harmadik között néhány nap, pár hét, a többiek között ugyanúgy.

Kis Ervin könyve ugyanis egy ilyen kezdés után a jelen állapotának bemutatásán áll vagy bukik: tud-e és hogyan tud szuggesztív maradni a húsz év előtti sebeket hordozó ember mai életének megrajzolásában, hogyan tud távlatot nyújtani egy ilyen embernek, adott esetben önmagának. Érzésünk szerint a feleletadást nagymértékben befolyásolja a regény önéletrajzi jellege. Az író mintha elfogult lenne magával, az önéletrajzi hitelességben a pesszimizmus monoton örvényébe kerül, s ott is marad a regény végéig. Egyetlen pillanatra sem tud felejteni. Családja van, de mintha nem is lenne, alig esik szó feleségéről, lányáról. Két szórakozást talál, a nőket és a barkácsolást, amely azonban ebben az állapotban már beteges infantilizmusnak tetszik. A nőket úgy váltogatja mint játékszereit, munkahelyén nem értik meg, pedig rendesen elvégzi munkáját, de nincs ereje, vagy nincs is szándékában kiállni az igaza mellett. Hiányzik belőle a szándéknak, az elhatározásnak legkisebb szikrája is, ami egy új, egy egészséges élet iránt lobbanna.

A befejező rész természetkomplexuma is terjengős, aprólékossága csak elodázza a művészileg megnyugtató megoldást. Az ember, aki az élettől a természetbe menekül, nem lehet reményt adó jelkép. Főleg itt nem, ahol az elejétől fogva mesterkéltnek hat az egész folyamat.

Igazságtalanok lennénk, ha nem szólnánk a könyv meglevő erényeiről: az intellektuális pszichologizálásról, az élénk, élettel teli leírásokról, képsorokról stb.

Mindez azonban egyelőre kevés, inkább csak próbálkozás. (*Magvető Könyvkiadó* 1965.)

MAJOROS JÓZSEF

Kertész Ákos első novelláskötete 1962-ben jelent meg, azóta antológiákban, folyóiratok, lapok hasábjain találkozhattunk elbeszéléseivel. Most első, mégpedig figyelemre méltó regényével jelentkezett a fiatal prózaíró. Úgy véljük, értő olvasókra talál ez a regény, hiszen hősének, Bognár Vincének sorsában azok útját ábrázolja, akik a felszabadulás után kerültek faluról a fővárosba, s a gyárakban, üzemekben lettek emberré. Bognár Vince otthagyja faluját, s Budapesten — albérletben lakva — ismerkedik az élettel, a gyárral. Mit nyújt a főváros eleinte a fiatal munkásnak? Napi nyolcórai kemény munkát — a normarendezések időszakában, esténként csavargás a kocsmákban, kétes helyeken, néha mozi, egy-két könyv, az egyetlen „barát" a falubeli maszek szabósegéd, aki a vagányok világába, prostituáltak társaságába viszi szórakozni. A gyárban Vincének legfőbb atyai barátja és tanácsadója az úrból lett munkás, aki az „érdekemberek vagyunk" magatartást sugallja az amúgy is magábaforduló, a pesti nyelvvel is nehezen barátkozó parasztlegénynek. A kommunista Krajczi Miklós sem tud igazán jóbarátjává szegődni, hiszen Krajczinak családja van, s egyetemre is jár. Vince igyekszik alkalmazkodni az új életformához, de igazában mindig esetlennek, kívülállónak érzi magát környezetében. Megismerkedik Gabival, egy elvált fiatalasszonnyal — a regény tulajdonképpen kettejük furcsa szerelmének története.

Vince zárkózott egyénisége szerencsésen bomlik ki az író tolla nyomán, töprengéseiből érdekes fontolgató, nyugodt, szép élet után vágyódó embert ismerünk meg. „Az ember csak töpreng, eszi magát, néha majd szétpattan a feje. Mikor az is bolond, aki a mai világban nősülésre gondol, ő meg ráadásul elvált asszonnyal keveredett össze; más néhány évig meghúzza magát, azalatt összespórol valamit, neki meg itt van indulásnak a gyerek, aki már ma is szaggatja a ruhát, mi lesz később, ha focizni jár, iskolába kerül, hogy viszik együtt valamire?" — tépelődik a hős, akinek „szerencséje lett mindenhez, amibe fogott, csak a nők terén nem volt szerencséje". Kertész Ákos némiképp predestinációként hirdeti alakjáról „szerencsétlenségét", s valóban igazolja is a jóslatot. Gabival való vívódó kapcsolatuk tragédiát szül. Jelentkezik az asszony egyik lánykori udvarlója, s az asszony a két férfi között ingadozik. Vince ugyanis, noha együtt él az asszonnyal, házassági terveket nem említ, s egy rövidebb elhidegült időszak elég a régi udvarlónak ahhoz, hogy feleségül vegye Gabit. Az asszony azonban később visszaszökik Vincéhez, ezt megtudva a férj, megöli az asszonyt. Mindezt igényes eszközökkel ábrázolja az író, jórészt a hős gondolataiból ismerjük a cselekményt. A tragédia forrása Vince fontolgató természete, határozatlansága, ez sodorja szerelmüket, sorsukat ilyen végletes megoldás felé. Mindez adódik Vince jellemből, abból a jól érzékelhető önmagával, céljaival is bizonytalan magatartásból, amely gátolja a cselekvésben. Környezete sem tud olyan erővel hatni rá, hogy céltudatosabbá tegye. Átmeneti típus: munkája a nagyvároshoz köti, annak sikátorbeli erkölcseit, a periférián élő emberek világát idegenül szemléli, de falusi környezetének kicsinyes individualizmusát, szokásait is túlnövi már, s nem talál utat a Krajczi Miklóshoz hasonló öntudatos, tisztavilágú kommunista munkás életformája felé — egyelőre. Mert a regény minden sora azt sugallja: így — határozatlanul, önző, kicsinyes életcélokat felállítva, sikátorba húzódva — nem lehet élni. Az emberibb életért ott kell hagyni az önzés sikátorát.

Kertész Ákosnak sikerült e típusok jellegzetes vonását megragadni, s az ötvenes évek problematikájának, emberi és társadalmi atmoszférájának hiteles ábrázolását nyújtja sorsának kibontásában.

A regény művészi színvonala egyenetlen. A szereplők gondolatait pl. harmadik személyben olvashatjuk, s ezt a közlési réteget gyakran felbontja — többnyire indokolatlanul — az első személyű közlés. A faluról jött hős tanulja a pesti nyelvet, a párbeszédekben szövege érdekes, ízes fordulatokat használ, sajátosan keveri a falusi és a jassz-elemeket. De Kertész Ákos az írói közlések során is gyakran él olyan kifejezésekkel, amelyek már nem egyénítik a hőst, a felesleges vagánykitételek és nyers fordulatok sok esetben funkciótlan elemeknek hatnak. Végezetül szerkesztésbeli gyengeségnek érezzük a főszereplő előéletére vonatkozó részek tálalását — a regény amúgy is némilg terjengős —, mindezt már nem is az író számlájára, inkább a lektoréra írjuk. A *Sikátor* művészi hiányosságai a kezdő regényíró számlájára írhatók, a tartalmas téma gondosan megmunkált fejlődésrajzba ágyazása azonban Kertész Ákos vitathatatlan tehetségének ígéretes fejlődését bizonyítja. *(Szépirodalmi Könyvkiadó* 1965.)

BÁNYAI MIKLÓS

KÉT ÚJ VERSESKÖNYV

NIKLAI ÁDÁM: HULLÁMTÖRŐ

Vannak prózaírók, akik túl az ötvenen kezdenek el először írni, de a líra együttbotorkálja végig az emberrélevés fázisait a költővel, buktatóit és előrelendítő biztatásait. Az önmagunkra ismerés és tisztázás kényszere a legtöbb fiatalt hosszabb-rövidebb ideig rászorítja a vallomás valamilyen formájára, a költők pedig megtartják a világgal való kapcsolatnak ezt, a másoknál csak átmeneti formáját. A költészet egyéni forrásvidékét épp ezért a legtöbb esetben itt keresheti az irodalomtörténet. A legritkább, ha valakinek nincs meg ez a költői kamaszkora. Niklai Ádám ezek közé tartozik. Nem azért jelent meg csak negyvenegy éves korában első kötete, mert nehezen gyűlt volna össze egy kötetrevaló, vagy kiadásra alkalmatlan versek kísérték volna eddigi útját —, hanem azért, mert első versét már túl az emberélet útjának felén kezdte írni. De ekkor egyszerre kiváló verselőként áll előttünk, mai formájával vetekszenek már első versei is, közülük a legtöbbet a kötetében is megtaláljuk, és csak az eddigi munkáit figyelemmel kísérő barátok tudják felmutatni a különbséget régibb és új termése között.

Sok egyéni hányattatás (lásd: *Éveim éneke)* és egy súlyos betegség (lásd: *Lábadozó ciklus)* kényszeríti megszólalásra. A megpróbált férfi megszólalva a harmincévesek irodalmához fordul ihlető példáért: azokhoz, akik túl a kamaszévek lázadó útkeresésén, a borzongások skáláin, a csalódások buktatóin az életet a maga egészségében nézték, csak megérdemeltekért lelkesedtek, és csak valódi borzalmakra feleltek döbbenettel. Így lesznek társai a biblia, vagy Horatius és Berzsenyi, Babits és Szabó Lőrinc, kortársai közül legközelebb Garait érzi magához. *De ez a leszűrt, higgadt forma nála nem egy megtett út utáni számvetés, hanem a kezdet, válasz a megszólalást kisajtoló kényszerre: kompenzálása az őt nyomasztó élményeknek, összetartó erő a széthullás pillanatában.* Az élménynek és formának ez a kétarcúsága e versek tartalmi polarizáltságát is hordozza: egyik véglete a kitaszított, beteg, kallódó ember, a másik az őt körülvevő, épülő, nyüzsgő, céllal teli borsodi táj, mely az ország útjának erővonalait rajzolja elé. Nyomasztó élményeit sohasem általánosítja, sőt minduntalan szabadulni akar tőlük, mint olyanoktól, amelyek elválasztják az emberek egészséges közösségétől. De ezzel idealizál is: az építők társadalmát leegyszerűsítve állítja oda kallódó önmaga romantikus ellenpontjának. Ezt a képet nemcsak a társadalmi valóság, hanem elsősorban a beteg kirekesztettségéből fakadó nosztalgiája hitelesíti. (Pl. *Egy téglára, Változatok egy szőlőfürtre, Újmódi fohász,* sőt még a *Pannóniától Borsodig* című is.)

De már ez első megszólalása még egy értékes elemet rejt magában, mely mindinkább aláássa ez egyéni kompenzálásra épülő klasszicizáló világot: *hasonlatait.* Külön életet élnek a versben, mert az élet jó megfigyelőjét szólaltatják meg. Kezdetben ezek csak egyszerű leírások, de szinte naturális pontosságuk arról árulkodik, hogy az életet jobban ismeri, mint az a vers-egészből, ekkori tematikájából következtethető lenne. Az épülő ipari város, a régi falusi világ, egy-egy tipikus emberi mozdulat, alak mutatja, hogy az életbe viszalépve, levetve az egyéni kitérő megszorította szűkösebb verskonstrukciót, milyen ábrázolási lehetőségek felé nyílhat ki Niklai útja.

Első versei sikerével kezdte ismét önmaga értékét, helyét megtalálni, és ezzel együtt az egyéni sirámokat a vers perifériájára szorítja a mindinkább testesedő hasonlat, hogy végül átvegye az uralmat is a versben. Ez az átállás egy sajátos, kezdetben klasszikus mintából táplálkozó úton, a szatírán *(Alfius ma)* keresztül következik be nála. *Most már nem vágyában keresi az épülő országot, hanem minden egyes jelenség jobb megoldásáért felelősnek érzi magát.* Míg eddig csak az idealizált nagy egészet nézte, most minden kis visszásság vitára ingerli. Két irányban is van vitája. Egyrészt azokkal, akik az őt is bámulatba ejtő eredmények mellett elfelejtkeznek e világ emberi arcúvá formálásáról, életünk lakhatóvá tételéről (*Vezércikk helyett).* Másrészt e kiteljesedő emberi környezet mindenfajta, csak egyéni haszonra figyelő vámszedőjére tör a gúny és szatíra ostorával. És ha ez a törekvése rokonítja is például Ladányi türelmetlen kritikai hangjával, meg kell jegyezni, hogy Niklainál ennek első megjelenései jóval előbb, még klasszicizáló megszólalása idején születtek, lírája kibontakozásának belső törvényeit követve.

Mai valóságunk ábrázolásához e kötetben épp a szatirikus Niklai jut legközelebb. Ha lehet is vitatkozni egy-egy vágásával, ha úgy érezzük, egyszer-egyszer aránytalanok is a kirohanások, egészében itt *találkozunk az élő, valódi élettel.* Sokszor csak a látvány naturális jelenségképeiig jut, de itt, ezzel vetkőzi le a stilizálást, és elénk áll a hasonlatokból

már ismert pontos megfigyelőként (például: *Műhelytanulmány, Gin és bor, Finsor*-ciklus).

Ezzel töri meg a korai korszak feszes, kimért egyensúlyát, így van beteljesedőben *Niklai fordított útja: ő a klasszicizáló egyensúlyozás, vélt szintetizálás után jut el lírája átforrósodásához.* Az *Éveim éneké*-ben még egyszer összefoglalja útját, megtartva belőle a tipikusat, a tanulságot adót, és lehántva az egyedit, a csak őrá (nem a költőre, az emberre esetlegesen) szabottat. Ezzel válik költővé. Ekkor már a verse nemcsak egy nyomorúság vigasza, hanem a közösség megismert problémáival telített állásfoglalás, véleménymondás, izgalmas közéletiség. Ennek izzóan sokrétű kibomlása a *Mérleg hava* című érzelmi és értelmi rapszódia, mely Niklai útja legértékesebb elemeit foglalja össze, levetve a klasszicizáló mesterkéltség minden emlékét.

Ezen az úton Niklai, az ember is magára talált, leküzdve kisebbségi komplexumait. Közéleti lírájával párhuzamosan bontakozik ki az emberi magatartást újra és újra fogalmazó verseinek lánca (*Prológ, Önarckép, Pillanatkép, Példád a tél, Hullámtörő*), szerelmeinek vívódásokkal teljes férfias vallomása (*Válás előtt, Másnap reggelig, Tűnődő, Requiem, Vallomás két tételben*). Ez a magáratalálás nem jelent még nyugalmat, sok problémája még megoldatlan, zakatoló erővel jelentkezik, de gondjai és ezek versbeli kifejezései már mindinkább túlemelkednek az egyediség érdektelenségén, már nemcsak verselése, míves képei miatt figyelünk rá. Célját elérte, helyet talált a ma emberei között, figyelmet és meghallgatást. Sikerült neki az, ami kevesekneck: meglett emberként indulva, időt töltő, gyógyulást váró verselgető helyett célt nyert ember és költő lett. (*Szépirodalmi Könyvkiadó* 1965.)

KABDEBÓ LÓRÁNT

ÁGH ISTVÁN: SZABAD-E ÉNEKELNI

Mint annyi nemzedéktársának, a tehetséges Ágh Istvánnak költői horizontja is a falu és a város pólusai közt feszül. Származása, gyermekkora a faluhoz kötik, de jelene a város. „Húsvétra, karácsonyra, szabadságra" tér haza, mint írja a kötet címadó versében, s a szülőföldtől, az örökölt életformától és sorstól való ilyen értelmű elszakadás határozza meg élményvilágát, első kötetének problematikáját.

A szülőföldhöz, annak tájaihoz, embereihez való viszonya bonyolult. Az otthon emléke néha nosztalgiát kelt benne, versei ilyenkor megtelnek idilli hangulatokkal, mezők, aranyló vetések, vásárok, disznótorok, falusi virradatok pasztellképeivel. Bármennyire frissek, harmatosak is ezek az idillek, nincs köztük nagy vers — nem is lehet, hisz az élményanyagra, melyekből születtek, ez jellemző:

Szívem, eszem ennyit őriz,
mert ködbe tűnt az idő is,
csak az emléke világol,
mint réti tűz a homályból.

„Húsvétkor, karácsonykor" való hazatérései, ha felületesen is, feltárják előtte a falu mai állapotát. Ilyenkor a többet akarás, a fejlődés viszonylagos lassúsága miatti türelmetlenség keserű indulatot vált ki belőle, hangja megkeményül: „Csizma kellett volna... — lábnyomom pocsolyavíz tölti föl" — panaszolja a kötet első ciklusát lezáró *Utószó*-ban. S mert még a „kerékkötő mező" még ma is „vásárra dob ifjúságot, emészt talentumot", innen a felkiáltás: „három napra jöttem, ennyi elég", s a konklúzió: „meglógni lehet csak, búcsúzni nem".

Elszakadásából, mely azért nem „meglógás", következik a hűség és árulás konfliktusa:

szégyelltem magam gabonaérés idején
mert a parasztok ünnepélyesebbek
földek felé fordulva hallgatták az érést
a feszes táblák pattogásait

— olvashatjuk már a kötet egyik bevezető versében (*Gabonaérés idején*). A városnak szentelt versben is (*Kőbánya*) a hűség figyelmeztető szavával jelenik meg a szülőföld látomása:

Emlékeim, ti kövér hó alatt
csöpp ablakokból pislogó szobák,
nyulas mezők, de rég elhagytalak,
a menny talpfáin vágtattok tovább.
Ha elfelejtem árvaságtokat,
találhatok-e magamnak hazát?

Ugyanebből a konfliktusból, az örökölt sors nem vállalása miatti önvádból születik a kérdés, hogy szabad-e énekelni, hogy földiei, a „kétkézi munkások", megértik-e az ő szavát, hisz „idegen, irigy, gyanakvó, / kinek szíve, vágya más". A címadó versben többször tér vissza ugyanez a kérdés, a fenti aggodalom mellett egy másik kétségnek is teret engedve: nem semmittevés-e a költészet, fölér-e a cselekvéssel, a kezek alkotó munkájával:

Kezeim dolga helyett
szabad-e énekelni?

Ez Ágh István költészetének egyik oldala. Tudja, hogy nem fejezte, mert nem fejezhette ki a falu igazi problémáit: „Ami elmúlt, nem elég, / hogy mindent megértsek"; de ugyanakkor, bár még csak futólag, érezhető a nagy szintézisre való igény, hogy költészetével falut, várost egységes látomásba fogjon: „Ami röptével minket összekötne, / hol az a szélvész, hol az a madár?"

Milyen a város, mely befogadta a „szökevényt", illetve a „szökevények" hogyan találnak új hazát a városban? A „könnyelmű vers" vagányosan hetyke hangja mellett arra is van jel, hogy a beilleszkedés nem problémátlan. „Eljöttünk mindannyian /... A reménység telepén / lődörgünk szabadnapokon. / zsebünkben cirkuszjegyek, / szétmorzsolt számlák / görcsbegyűrt szerelmeslevél" — számol be a költő a magányosan csavargó szökevények nevében *(Szökevények).* S még maga is úgy látja a várost, ahogy a „szökevények" látják: kívülről. Következésképpen még nem válhatott igazán a város énekesévé sem.

Jószándékú és tehetséges próbálkozásai így egyenlőre nem hozták meg az eredményt, a kitűzött cél elérését, hogy falut és várost egy látomásba fogjon, hogy — más szóval élve — egész társadalmunkat érintő problémákat vessen fel, s azokat korszerű módon énekelje meg.

Nem érhette ezt el a választott zsánerek miatt: versei szerkezetükben, szintaktikájukban még nem képesek arra, hogy a kort sokoldalúan tükröző, összetett gondolati tartalmakat hordozzanak; de nem érhette el azért sem, mert ars poeticája a kétségkívül szimpatikus, szép indulat mellett néha felületesnek mutatkozik:

Van tintám, tollam, papírom,
van körülöttem világ.
Valamit írni kellene,
mindegy micsodát.

Mégha a vers, amelyből ezt a négy sort idéztük, magának az írás áhítatának, a fehér papír ünnepélyességének kifejezője is, akkor is bizonyos intellektuális igénytelenségre vall az ilyen költői magatartás, és Ágh István további fejlődésében komoly akadály lehet. Tehetsége pedig többre jogosítja. Hisz ha egyelőre csak egyfajta állapotot is tudnak maradéktalanul kifejezni képei, feledhetetlenek az ilyen sorok, melyekhez hasonlóak bőven fordulnak elő a kötetben:

Kószálok a verőfényben
sugárral fölbetűzött
ropogó zöld szél a pénzem
röpköd ujjaim között.

Hogy ezen a kamaszos szemléleten és életérzésen túl meghódítsa a költészet igazi tartományait, s valóra váljanak reményei, a kétségkívül meglevő tehetség és szorgalom mellett kívánunk szerencsét neki, s azt, hogy bírja „csodálkozással és indulattal." *(Magvető Könyvkiadó, 1965.)*

KELEMEN JÁNOS

FIATAL MAGYAR ÍRÓK ELBESZÉLÉSEI OROSZ NYELVEN

A közelmúltban jelent meg a Szovjetunióban (a „Molodaja Gvargyija" kiadásában, 30 000 példányban) *Vesznyanka* címmel a fiatal magyar írók elbeszélésgyűjteménye.

A kötet anyaga — nagyon jó szerkesztői elgondolással — elsősorban az utóbbi években megjelent magyar antológiák, a *Visszhang* és az 1964-es *Körkép* novelláira épül. Baráth Lajos címadó írása, a *Tavaszka* mellett tartalmazza Galabárdi Zoltán: *Egy kis nótázás,* Galambos Lajos: *Tirpákok,* Gerelyes Endre: *Kilenc perc,* Kamondi László: *Szemérmes ateisták,* Kertész Ákos: *Fény a tetők alatt,* Lázár Ervin: *Sárga kapualj,* Mocsár Gábor: *Pirostövű nád,* Pintér Tamás: *Fekete és fehér,* Rákosi Gergely: *Baljós csillagzat,* Szakonyi Károly: *Éjjeli műszak,* Fejes Endre: *Vonó Ignác,* Fülöp János: *Özvegyek,* Csontos Gábor: *Az úthenger lassan megy* és Sobor Antal: *Az éjjel hazamentek a katonák* c. elbeszélését.

A kötet szépirodalmi anyagát M. Priljezsajeva előszava — melyben a mai magyar novellairodalom legfontosabb jellemzőit igyekszik felvázolni —, és a szerzők rövid bemutatása, életrajzi jegyzetek egészítik ki.

A magyar olvasók nevében is örömmel nyugtázzuk a könyv megjelenését, amely nagyon jó szolgálatot tehet annak érdekében, hogy klasszikusaink mellett élő irodalmunk is egyre szélesebb körben váljék ismertté.

—v—

KRÓNIKA

KÉT SZEGEDI KIÁLLÍTÁSRÓL

Az ősz folyamán harmadik önálló kiállítását rendezte meg Szegeden az Üllésen élő és dolgozó pedagógus-festő, *Fontos* Sándor. Már második kiállításán is sajátos látású, képeit konstruktívan építő, expresszív erejű művészt ismerhettek meg Fontosban a szegedi tárlatlátogatók.

Újabb képein — melyek többször láthatók voltak a vásárhelyiek budapesti és mindenkori őszi tárlatain — egyéni festőkarakterét tovább bontakoztatta, s a tájjal való összeforrottság egyre inkább belső megformáltsággá oldódik, egyre inkább a természeten való biztonságos uralkodás ismérveivel ötvöződik. A tudatos szerkesztettség, a Fontosra annyira jellemző formai fegyelem a valóság legmélyére hatolásának szolgálatába szegődik új, a harmóniát az emberi küzdelem mai jegyeivel arányító alkotásain.

Újabb kiállítása értékeléseként a szakemberek körében megerősödött az a vélemény, hogy e falusi pedagógus — európai igényű, bármely modern külországi tárlaton is helytálló piktúrát művel.

*

A szegedi Móra Ferenc Múzeum kupolacsarnokában idős szegedi mester, *Bánszki* Tamás képeit láthatták a műpártolók. Bánszki Szegeden érettségizett 1912-ben, ugyanebben az évben kerül a főiskolára, ahol Révész Imre, Edvi Illés Aladár és Bosznai István mesterek keze alatt sajátítja el a mesterségbeli tudnivalót. Rajtuk kívül Rippl-Rónai és Réti hat művészetére, s külföldi tanulmányútjai során a barbizoni iskola művészete.

Sokáig él Debrecenben, mint az egyik gimnázium tanára; itt művésztársaival rézkarcoló műhelyt létesít, melyben bőven kiélheti jellegzetesen grafikai látásmódját. 1937-ben rendez önálló kiállítást Debrecenben, majd 1961-ben Szegeden.

Mostani kiállításán akvarellek egész sorát láttuk; szülőfaluja, Földeák utcái s udvarai, tápéi tanyaudvarok, melegbarna színű parasztlovak, tengerikupacok, s a földön szorgoskodó parasztemberek tűnnek fel finom, líraian realista alkotásain. Legutóbbi kiállítása óta tapasztalhatóan bővült témaköre — a városi élet mai mozzanataival. A szorgos kezű vakolómunkások, a csatornaépítők, a piaci virágárusok élete egy-egy jellegzetes momentumának ábrázolásával a városi élet köznapjainak jegyeit ötvözi művé. A meghitt hangulatba-oldódóan ezüstös, sejtelmes tiszai víztükör vibrálását láthatóan nagy szeretettel örökíti meg. Képein arányosan ritmizálnak a vonalak s színek, okos mértéktartással szerkeszt. Láthatóan tartózkodik az erőltetetten divatos, alkatával ellentétes megoldásoktól, érzi: azok utánzása megbontaná kiforrott ábrázoló művészetét, karakterét. Az ember s a táj viszonyulása izgatja elsőrendűen, ezt finoman, ízléssel oldja realisztikus képekké, fogalmazza színekké s foltokká.

HIBAIGAZÍTÁS

Előző számunk Fehér Kálmán: *Szakállasok, si* című írása (880. oldal) első bekezdésébe súlyos, értelemzavaró nyomdahiba csúszott. A helyes szöveg: *A kubai rajzoló, Nuez, Cuba, si! című karikatúra-gyűjteménye Kuba története, mely az imperializmus korszakából a szocializmus korszakába vezet.*

Csenke Lászlónak a tanyai népművelés helyzetéről szóló cikkéhez (11. szám 846. old.) eredetileg szemléltető mellékletek közlését is terveztük. Terjedelmi okok miatt azonban — és mert a cikk enélkül is világos — a mellékleteket elhagytuk, ezért a cikkben véletlenül bennmaradt utalás (851. old. 1. bek.) felesleges.

Ára: 5,—

KIS SZEGEDI IRODALOMTÖRTÉNET

VII.

1878 Szeged irodalmi múltjának egyik fontosabb dátuma. A nagyműveltségű tikus, közgazdász és publicista Enyedi Lu (1845—1906) — aki két évvel korább a Buda Szemle hasábjain „A jelenkori socializmu címmel Marx, Engels és Lasalle munkás elemezte, ebben az évben indítja meg a első napilapját, az 1922-ig virágzó, elle szellemű Szegedi Napló-t. A lap félszázados fennállása egybeesik Szeged gárosodásának különösen az árvíz (1879) nagy lendületű teljes kibontakozásával. Szegedi Napló a helyi újságírás nem klasszikusát nevelte fel (Enyedin kívül nyi Zsigmond, Békefi Antal, Tömör és Móra Ferenc nevét említhetjük), s az pályakezdés vagy továbbfejlődés lehető biztosította olyan jelentős írók számár mint Mikszáth, Gárdonyi és Thury Z Enyedi Lukács a mondott évben nagy kesztőhöz méltó ötlettel és gesztussal Mik Kálmánt hívta meg Budapestről lapja mu társául. A fővárosban nyomorgó, írói eli tetéséért egyre kevesebb reménnyel Mikszáth boldogan utazott Szegedre. 1878 gusztus elsején érkezett két tiszta ingg ral, s 1880 végén távozott „A tót atyafia „A jó palócok" országos sikert hozó d jaival, melyek legtöbbjét Szegeden írta lentette is meg. Szegedi évei — ahogy ez csády József két könyve gondosan fe — irodalomtörténeti jelentőségű periódus tárolnik: „itt erősödtem meg, itt ke anyagot gyűjteni, itten élnek a témáim" - lotta maga az író az 1910-es jubileum ünnepségein.

Mikszáth távozta után sokan megford legendás íróasztalánál. Móra szerint a gedi Napló-t, „ezt a szegény kis lapot" az tette „a vidéki sajtó marsalljává", „volt ázsiója a pesti újságíró műhelyel az itt kapott „szabadulólevélnek", mert v Mikszáth ékesítette „szerkesztői irod Mindjárt Pestre távozását követően Pósa lépett helyére (1881—1899), majd Sebők mond (1883-1885, 1886-1888), őt a már 1888 Szegedi Híradónál újságíróskodó Gárdony vette 1890-ben, 1891—1892 között pedig Zoltán volt a Napló munkatársa.

A Szegeden töltött évek hatása valam ük munkásságában kimutatható. Elsős a helyi irodalomfejlődés speciális, XIX zad végi műfaja, a szegedi parasz vella inspirációjára, illetve a genezisé gyarázó sajátos polgár-paraszti fejlődés megizmosodó hírlapirodalom hatásaira gondolunk. Tömörkény munkásságának legjobb értékelése — Ortutay Gyulának den megjelent kismonográfiája (1934) — lönösen a novemberi vázlatunkban idéze csády-dolgozat alaposan feltárták már fai keletkezésének körülményeit és je tességeit. A parasztrajz, parasztnovella duktumai a század hetvenes és nyol éveiben szaporodnak el a szegedi sa mindenekelőtt a már bemutatott Szegedi ló hasábjain. Művelői között nincs szám író, Teresesényi Gyula, Deréki Antal, Bi Békefi Antal és Palotás Fausztin nem érdemtelenül feledte el az irodalon net: egyenként valóban jelentéktelene egyetlen nagy írást sem emelhetü munkásságukból. Annál értékesebb műfajt teremtő összteljesítményük: az luk kimunkált novellaszerkezeti sémák, helyzetek, tartalmi elemek mennyiségi mozása. A paraszti, elsősorban tanyai é ábrázolására törekvő parasztnovella önállósodása „irodalmon kívüli" tény mutat vissza. Forrásai között első hel tanyai riport, a betyártörténet és a tö

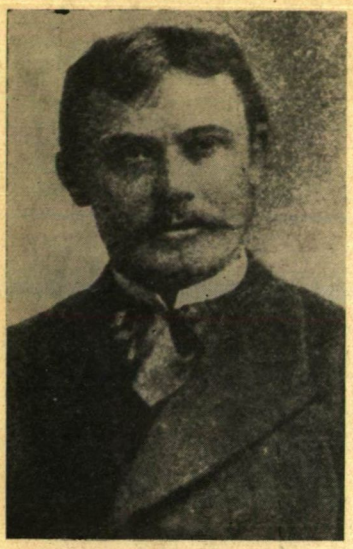

Balról: Mikszáth Kálmán szegedi újságíró korában. Jobbról: a Szegedi Napló egykori szerkesztősége az Oskola utcában.

Szeged, vasárnap, julius 28. 1. szám.

SZEGEDI NAPLÓ

POLITIKAI, KÖZGAZDASÁGI és IRODALMI NAPILAP.

A Szegedi Napló 1878-as első évfolyamának 1. száma

tanyákról" novellizálódását a kezdő tájleírással, tárgyi-néprajzi elemekkel, párbeszédekkel való dúsítás biztosítja. A betyárhistória hasonlóképpen a szegedi parasztrajz permanens elemévé alakult: a kortárs népköltészet, a divatos irodalmi betyár-romantika, és a Szeged környéki valóság egyaránt kínálják ennek lehetőségét. A parasztnovella legérdekesebb, a műfaj kialakulását leginkább szemléltető forrása azonban a törvényszéki tudósítás. A lapok „Törvényszéki csarnok" rovatában eleinte csak sablonos, száraz hírek olvashatók, majd a törvény elé idézett paraszt története — a tényanyag megváltoztatása nélkül — egyre tágul, színesedik, a kedvvel művelt előadás hangulatossá lesz, a hangsúly egy-egy valós szituációhoz kötődő anekdotára kerül stb. — s a tudósításból lassan kialakul a novellisztikus parasztrajz. A leíró jellegű riporttal szemben különösen az utóbbi, a drámai elemekkel teli törvényszéki tudósításból eredeztethető novella hordoz haladó mondanivalót a paraszti figurák igazát hirdetve.

Érett formában mindenekelőtt Palotás Fausztin (1857—1922) érzelmes-lírai hangvételű írásai reprezentálják a szegedi parasztnovellát. Sokat merít eredményeiből a századforduló igen termékeny és kedvelt szegedi írója, a Homok néven írogató borbélymester, Cserzy Mihály is (1865—1925), akinek néhány szentimentalizmustól, avult népiességtől mentes írásában valóságos szociális problémák is hangot kapnak. A parasztnovella eredményeire támaszkodó nagy szintézist azonban majd csak Tömörkény István hoz létre, akinek munkássága már egy új típusú népiesség jegyében szintetizálja e speciális műfaj hatásában Móra Ferenccig mutató hasznosítható elemeit.